

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญ

อาชีพการตีเหล็กของชาวบ้านนาถ่อนสืบทอดมานานประมาณ ๘๙ ปี ที่ผ่านมา เริ่มต้นขึ้นจาก พ.ศ.๒๕๖๖ สมัยขุนพิณิจอักษร แสนเสร็จ เป็นกำนันตำบลนาถ่อน ได้ไปติดต่อบาทยหลวงชาเวียร์ชาวฝรั่งเศสสอนศาสนาเมืองเชียงขวาง แขวงคำม่วน สปป.ลาวมา เป็นผู้ฝึกสอนการตีเหล็กให้กับชาวบ้าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำดาบ มีดพร้า และจอบเสียมสำหรับใช้ในการเกษตรกรรม เดิมทีการตีมีดพร้าจะใช้แรงงานคนอย่างเดียว โดยทำการเผาเหล็กในเตาเผาแบบดินเหนียวและใช้ถ่านเป็นเชื้อเพลิงกระบอกการสูบลมเป่าถ่านด้วยมือ ใช้ตะไบเหล็กแต่งคม เพื่อให้เรียบร้อยสวยงามคงทนและมีความคม เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของชาวจังหวัดนครพนม สกลนคร มุกดาหาร กาฬสินธุ์ รวมถึงแขวงคำม่วนประเทศลาว เมื่อผลิตภัณฑ์ได้รับความนิยมมากขึ้นจึงส่งผลให้ ผู้ผลิตต้องเร่งผลิตให้ทันแก่ความต้องการ ดังนั้นจึงต้องใช้แรงงานคนเพิ่มขึ้นจำนวนมาก ต่อมาหน่วยงานราชการ ในจังหวัดนครพนมได้เข้าไปส่งเสริมสนับสนุนให้มีการจัดตั้งเป็นกลุ่มตีเหล็กมีดพร้าและได้นำพาคณะกรรมการกลุ่มตีเหล็กและผู้นำภายในหมู่บ้านไปศึกษาดูงานการตีเหล็กที่จังหวัดแพร่ซึ่งใช้เครื่องจักรอุตสาหกรรมมาใช้ในการตีเหล็กจึงได้นำความคิดดังกล่าวมาใช้ที่บ้านนาถ่อน ทำให้การใช้แรงงานคนลดจำนวนลง โดยกลุ่มชาวบ้านบางส่วนได้ลงทุนซื้อเครื่องจักรมาใช้แทนแรงงานคนเพื่ออำนวยความสะดวกและผลิตมีดพร้าได้ปริมาณตามความต้องการของผู้สั่งซื้อ ทำให้เกิดการรายได้หมุนเวียนในชุมชนเดือนละหลายแสนบาท จากกระแสความเจริญทางเทคโนโลยีส่งผลให้วัฒนธรรมการตีเหล็กแบบดั้งเดิมเริ่มเลือนหายไป โดยมีเครื่องจักรกลเข้ามาทดแทน จากการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบอุตสาหกรรม หากมองในเชิงบวกคือ ทำให้การเกิดรายได้ของชาวบ้านที่เพิ่มสูงขึ้นจากยอดขาย เนื่องจากผลิตได้จำนวนมากขึ้น มีระบบการระดมทุนปรับเปลี่ยนจากระบบการผลิตสำหรับใช้ในครัวเรือนเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ แต่ในเชิงลบผลจากการเข้ามาของระบบทุนนิยม ส่งผลต่อการทำลายคุณค่าทางวัฒนธรรมที่แฝงอยู่ในแบบแผนการใช้ชีวิตต่าง ๆ ของชาวบ้านในชุมชน ทำให้เกิดการมุ่งแสวงหาความมั่งคั่ง การแก่งแย่งชิงดี การขาดคุณค่าทางจิตวิญญาณ และความสัมพันธ์ที่ดีงาม ต่างกับระบบชุมชนแบบเดิมที่อาศัยอยู่อย่างสันติสุข เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูล มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและมีลักษณะประนีประนอมสูง ไม่ฟุ้งเฟ้อย ทรัพยากรพลังงานและด้านสิ่งแวดล้อมไม่ถูกทำลาย ซึ่งชุมชนแต่ดั้งเดิมมีการพึ่งพาตัวเองได้สูง ประกอบกับในสภาวะปัจจุบันเยาวชน คนรุ่นใหม่

นิยมเลือกที่จะศึกษาต่อและทำงานในหัวเมืองใหญ่มากขึ้น ส่งผลให้การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมการตีเหล็กด้วยแรงงานของบ้านนาถ่อนจากบรรพบุรุษสู่รุ่นหลานมีแนวโน้มลดลงจนถึงขั้นระดับการเสื่อมสลายในที่สุด ประกอบกับการบริหารจัดการความรู้ด้านวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น องค์การบริหารส่วนตำบลนาถ่อน สถาบันการศึกษาตลอดจนหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ยังขาดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูการสืบทอดให้คงอยู่ อย่างจริงจังจึงทำให้วัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อนแบบดั้งเดิมนับวันแต่จะสาบสูญไป

ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงสนใจและเห็นควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับจัดการความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมการตีเหล็กอย่างเป็นระบบรวมถึงการศึกษาภูมิปัญญาวัฒนธรรมการตีเหล็กแบบโบราณและแบบสมัยใหม่ โดยคณะผู้วิจัยนำเสนอการใช้เทคนิคการสร้างฟื้นฟูวัฒนธรรมด้วยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การปลูกจิตสำนึกและการกระทำให้เกิดขึ้นมาจากด้วยศักยภาพของมนุษย์และชุมชนซึ่งกระบวนการศึกษาวิจัยดังกล่าวจะทำให้ชาวบ้านได้รู้เรื่องราวของตนเองอย่างเป็นระบบ การอนุรักษ์ การต่อยอด วัฒนธรรมและทรัพยากรและศักยภาพที่แท้จริงในชุมชนของตนเองมากขึ้น ผ่านการจัดเวทีเสวนาการจัดการความรู้ รูปแบบการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เกี่ยวกับการตีเหล็กขององค์การบริหารส่วนตำบลนาถ่อนที่มีอยู่เดิมโดยทำการแก้ไขปรับปรุงระบบการจัดการความรู้ให้เป็นระบบมากขึ้น เมื่อชาวบ้านมีความรู้ด้านเศรษฐกิจของชุมชน อาทิเช่น การพัฒนาไปสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเนื่องจากตำบลนาถ่อนอยู่ในเขตเดียวกันกับพระธาตุพนมซึ่งเป็นปูชนียวัตถุของคนทั่วประเทศและเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดนครพนม เมื่อนักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชมจำนวนมากก่อให้เกิดรายได้มากขึ้น ส่งผลให้ชุมชนพึ่งตนเองได้บนพื้นฐานด้านวัฒนธรรม เกิดความรักในถิ่นฐาน ความสามัคคีและความเอื้ออาทรเกื้อกูลกันและกัน ซึ่งโครงการวิจัยนี้จะเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์และพัฒนาด้านวัฒนธรรมของชุมชนในจังหวัดนครพนม เพื่อเตรียมการสำหรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียนต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และการสืบทอดในอนาคต

๑.๒.๒ เพื่อพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนบ้านนาถ่อนโดยใช้การมีส่วนร่วมกับการจัดการความรู้เป็นฐาน

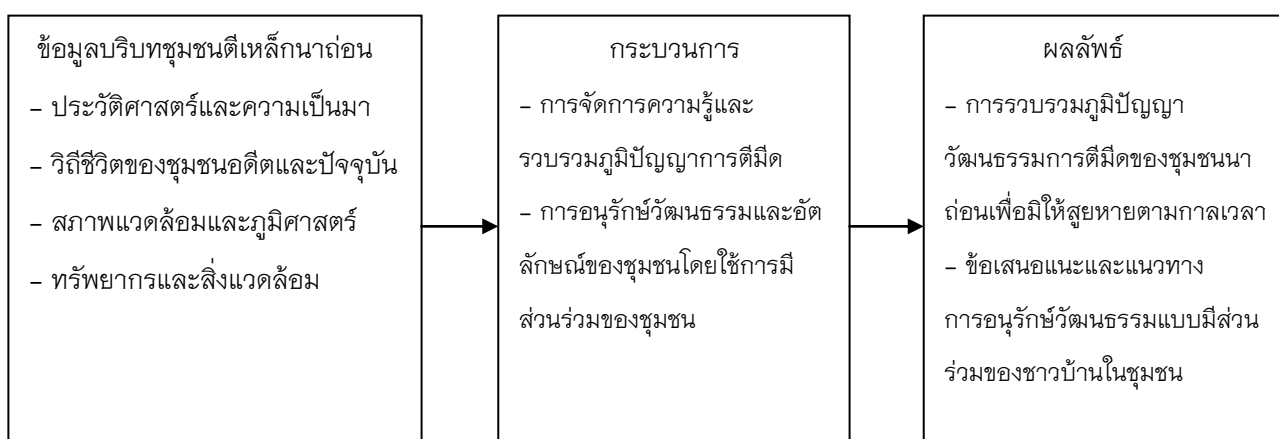
๑.๓ คำถามหลักในการวิจัย

๑.๓.๑ การค้นหาวิธีการจัดการความรู้เชิงปฏิบัติการของการอนุรักษ์วัฒนธรรมการตีเหล็ก ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของจังหวัดนครพนมมีระเบียบวิธีการอย่างไร

๑.๓.๒ แนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดนครพนมในยุคกระแสการเข้าสู่ประชาคมอาเซียนมีแนวทางการพัฒนาอย่างไร

๑.๔ กรอบแนวความคิดของการวิจัยและนิยามศัพท์

๑.๔.๑ กรอบแนวคิดของการวิจัย สามารถแสดงดังในแผนผังแนวคิดดังนี้

๑.๔.๒ นิยามศัพท์เฉพาะ

๑.๔.๒.๑ การจัดการความรู้ หมายถึงการรวบรวมหรือสังเคราะห์โดยใช้การสร้าง จัดระเบียบ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และมีการประยุกต์ใช้ความรู้ในองค์กร โดยพัฒนาระบบจากข้อมูลไปสู่สารสนเทศเพื่อให้เกิดความรู้และปัญญา การจัดการความรู้ประกอบด้วยการจัดกิจกรรมปฏิบัติการที่แสดงให้เห็นถึงการกระจายความรู้ ส่งผลให้เกิดประโยชน์ในการนำไปใช้และการเรียนรู้ภายในองค์กรชุมชนและท้องถิ่น

๑.๔.๒.๒ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนา หมายถึงการสร้างความร่วมมือร่วมใจในการทำงานซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องบูรณาการความร่วมมือกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น และเป็นหัวใจสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชน

๑.๔.๒.๓ การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน หมายถึง การพัฒนาสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้โดยกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เช่น ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม คีลธรรม โดยใช้

วิธีการวางแผนการพัฒนาการปลูกจิตสำนึก ตระหนักและเน้นให้เห็นความสำคัญ ของการดำรงอยู่ ของวัฒนธรรมและสามารถพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนของวัฒนธรรมบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของ คนในชุมชนนั้น

๑.๔.๒.๔ การอนุรักษ์วัฒนธรรม หมายถึง การดำเนินกิจกรรมโดยใช้ การศึกษาค้นคว้า อนุรักษ์และส่งเสริมตระหนักให้ทุกคนเห็นคุณค่าและร่วมกันรักษาเอกลักษณ์ทาง วัฒนธรรมของชาติและของท้องถิ่นเพื่อสร้างความเข้าใจและมั่นใจแก่ประชาชนในการปรับเปลี่ยนและ ตอบสนองกระแสวัฒนธรรมอื่น ๆ อย่างเหมาะสม

๑.๔.๒.๕ ชนเผ่าไทกวน หมายถึง ชนเผ่าเชื้อสายของชาวบ้านนาถ่อน โดยอพยพ มาจากเมืองป่ง ซึ่งอยู่ทางตอนบนสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวปัจจุบัน เมื่อประมาณ 250 ปี มาแล้วได้อพยพมาตามลำน้ำเซบั้งไฟ ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้และมาตั้งถิ่นฐานบริเวณปากน้ำลำห้วย บั้งฮวก เนื่องจากมีทำเลที่เหมาะสม มีความอุดมสมบูรณ์เป็นที่ราบลุ่มมีไม้ถ่อนปกคลุม รมเย็น และมี ทุ่งกว้างใหญ่จึงได้ตั้งถิ่นฐานสร้างหมู่บ้าน เพื่อเป็นมงคลนามตามสัญลักษณ์ต้นไม้ถ่อนจึงตั้งชื่อหมู่บ้าน ว่า "บ้านนาถ่อน" จนถึงปัจจุบัน

๑.๕ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยโดยเลือกศึกษาวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อน ซึ่งตั้ง บริเวณตำบลนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม โดยใช้เทคนิคการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการ จัดการความรู้อย่างเป็นระบบ โดยมีขอบเขตการวิจัยดังนี้

๑.๕.๑ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๑.๕.๑.๑ กลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือชาวบ้านพื้นเพดั้งเดิมที่ประกอบ อาชีพตีเหล็กมีดพร้าอยู่ในบริเวณตำบลนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๑.๕.๑.๒ กลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย ผู้อาวุโสในชุมชน จำนวน ๓ คน ตัวแทนชาวบ้านผู้ประกอบอาชีพตีเหล็กจำนวน ๖ คน ผู้ใหญ่บ้าน ๓ หมู่บ้าน ๓ คน กำนัน ๑ คน ข้าราชการองค์การบริหารส่วนตำบล ๒ คน ข้าราชการครูโรงเรียนบ้านนาถ่อน ๒ คน นักเรียน นักศึกษา ๑๐ คน รวม ๓๐ คน

๑.๕.๒ เครื่องมือการวิจัย

การวิจัยวัฒนธรรมเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพถึงเชิงปริมาณ ผู้วิจัยเลือกใช้เทคนิค และวิธีการโดยเน้นการศึกษาแบบลงพื้นที่ชุมชนโดย การใช้แบบสอบถามทั่วไปการสังเกต การ

สัมภาษณ์ รวมถึงการสนทนากลุ่ม เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลสำหรับนำมาใช้ในการจัดการองค์ความรู้และนำไปสู่การอนุรักษ์วัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อน

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ การมีส่วนร่วมของมหาวิทยาลัยนครพนม วัฒนธรรมจังหวัดนครพนมองค์การบริหารส่วนตำบลนาถ่อน และชุมชน ในการบริหารจัดการความรู้ การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น จังหวัดนครพนม

๑.๖.๒ วัฒนธรรมการตีเหล็กเป็นสื่อในการสร้างความรัก ความสามัคคี และการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นให้ยั่งยืน การจัดการความรู้จากความเป็นมา คุณค่าและความสำคัญ ขั้นตอนของวัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนบ้านนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และแนวทางการส่งเสริมสืบทอดวัฒนธรรมในอนาคต

๑.๖.๓ ผลกระทบของวัฒนธรรมด้านอุตสาหกรรมสมัยใหม่และวัฒนธรรมแบบโบราณที่มีผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเยาวชนและประชาชนในท้องถิ่นด้านเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม

๑.๖.๔ เป็นฐานข้อมูลสารสนเทศทางการศึกษาค้นคว้าสำหรับนักวิชาการและผู้สนใจทั่วไป ในการสืบค้นข้อมูลวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนนาถ่อน จังหวัดนครพนม

๑.๖.๕ เป็นข้อมูลพื้นฐานในจัดทำนโยบายของภาครัฐใน การส่งเสริม สนับสนุนอนุรักษ์ และพัฒนาวัฒนธรรมนำไปสู่พัฒนาธรรมนำไปสู่พัฒนาการด้านเศรษฐกิจของชุมชน อาทิเช่น การพัฒนาไปสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

บทที่ ๒

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาทฤษฎี แนวคิดและการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการรวมข้อมูลพื้นฐานจากพื้นที่วิจัย เพื่อใช้เป็นข้อมูลสนับสนุนและเพิ่มความน่าเชื่อถือสำหรับงานวิจัย ซึ่งได้แบ่งออกเป็น ๖ หัวข้อดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักการพัฒนาชุมชน
- ๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชน
- ๒.๔ แนวคิดการจัดการความรู้แนววัฒนธรรม
- ๒.๕ แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน
- ๒.๖ วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

๒.๑.๑ คำจำกัดความของวัฒนธรรม

พระยาอนุมานราชธน (๒๕๑๕) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับ พฤติกรรม วาจาท่าทาง กิจกรรม และผลผลิตของกิจกรรมที่มนุษย์ในสังคมผลิตหรือปรับปรุงขึ้นจากธรรมชาติ ในพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๓ หมายถึง ลักษณะที่แสดงความจริงใจองงาม ความเป็นระเบียบอันดีงาม ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน

อารง สุทธาศาสน์ (๒๕๑๙) กล่าวว่า วัฒนธรรมในความหมายโดยทั่วไป คือ แนวทางการดำรงชีวิตของสังคม หรือของกลุ่มแต่ละกลุ่มที่สืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่งอย่างไม่ขาดสาย วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แต่ละสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นแบบฉบับของชีวิตซึ่งคนส่วนมากหวงแหนและปกป้องรักษา

ดำรง ฐานดี (๒๕๒๐) ได้กล่าวถึงความหมายของวัฒนธรรมว่า ทุกสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตร่วมกันในสังคม เป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่ในสังคมนั้นยอมรับนับถือ และปฏิบัติตาม รวมทั้งเก็บสะสมและถ่ายทอดวิธีการประพฤติปฏิบัตินั้นต่อไปยังลูกหลานด้วย

ระวีวรรณ ชุ่มพุกษ์ (๒๕๒๘) กล่าวว่า วัฒนธรรม เป็นชื่อรวมสำหรับแบบอย่างของพฤติกรรมทั้งหลายที่ได้มาทางสังคม และที่ถ่ายทอดกันไปทางสังคมโดยอาศัยสัญลักษณ์ วัฒนธรรมจึงเป็นชื่อสำหรับสัมฤทธิ์ผลที่เด่นชัดทั้งหมดของกลุ่มมนุษย์ รวมถึงทั้งหลายเหล่านี้ เช่น ภาษา การทำเครื่องมือ อุตสาหกรรม ศิลปะ วิทยาศาสตร์ กฎหมาย ศีลธรรมและศาสนา รวมถึงอุปกรณ์ที่เป็นวัตถุ หรือสิ่งประดิษฐ์ ซึ่งแสดงรูปแบบแห่งสัมฤทธิ์ผลทางวัฒนธรรม และทำให้ลักษณะวัฒนธรรมทางปัญญาสามารถยังผลเป็นประโยชน์ใช้สอยได้ เช่น อาคาร เครื่องมือ เครื่องจักรกล เครื่องมือสื่อสาร ศิลปวัตถุ ฯลฯ

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๖) ได้นิยามคำว่า วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะนอกจากนี้งามพิศ สัตย์สงวน (๒๕๔๓) ได้รวบรวมคำนิยามของวัฒนธรรมที่สำคัญ ๆ ของนักมานุษยวิทยาที่มีชื่อเสียงไว้ดังนี้

เอ็ดเวิร์ด บี ไทเลอร์ (Edward B. Tylor) ได้นิยามคำว่าวัฒนธรรมไว้อย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกว่า “วัฒนธรรม คือสิ่งทั้งหมดที่มีลักษณะซับซ้อน ซึ่งรวมทั้งความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณีและความสามารถอื่น ๆ รวมทั้งอุปนิสัยต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้มาโดยการเรียนรู้จากการเป็นสมาชิกของสังคม”

ไวท์ (White) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “วัฒนธรรม คือการจัดระเบียบของปรากฏการณ์ต่าง ๆ กล่าวคือเป็นการจัดระเบียบของการกระทำต่างๆ หรือแบบแผนพฤติกรรมต่างๆ การจัดระเบียบของความคิดต่างๆ เช่นความเชื่อความรู้ต่างๆ และเป็นการจัดระเบียบของความรู้สึกที่ผูกพันอยู่กับสิ่งต่างๆ เช่น ทศนคติ การจัดระเบียบดังกล่าวขึ้นอยู่กับการใช้ระบบสัญลักษณ์ วัฒนธรรมเริ่มมีขึ้นเมื่อมนุษย์กลายเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่มีการแสดงออกโดยใช้ระบบสัญลักษณ์ เพราะสัญลักษณ์สำคัญอันนี้ ทำให้วัฒนธรรมถ่ายทอดจากคนๆ หนึ่งไปยังอีกคนหนึ่งได้”

คูณ (Coon) นิยามว่า “วัฒนธรรม คือ ผลรวมทั้งหมดของวิธีที่ทำให้มนุษย์อยู่ได้และมีการถ่ายทอดจากชั่วชีวิตหนึ่งไปอีกชั่วชีวิตหนึ่งโดยการเรียนรู้”

เค็ลลี (Kelly) นิยามวัฒนธรรมว่า คือ “ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ อาจเป็นสิ่งที่เกิดผลหรือไม่เกิดผลในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติ หรือพฤติกรรมของมนุษย์”

เฮอส์โกวิทส์ (Herskovits) ได้นิยามวัฒนธรรมไว้อย่างสั้นๆ ว่า “คือ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา”

ลินตัน (Linton) นิยามวัฒนธรรมว่า คือ “กลุ่มคนที่จัดระเบียบแล้ว ที่มีแบบแผนพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดจากการเรียนรู้อันเป็นลักษณะของสังคมที่เฉพาะของสังคมหนึ่ง”

บิเดนี (Bidney) นิยามวัฒนธรรมว่า “เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้มาโดยการเรียนรู้ หรือเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการอบรมสั่งสอน รวมทั้งความคิดของปัจเจกชนต่างๆ ภายในสังคมนั้น และคูเบอร์ (Cuber) ได้นิยามวัฒนธรรม ซึ่งเป็นคำนิยามที่ให้ลักษณะต่างๆ ของ

วัฒนธรรมชัดเจนมากที่สุดว่า “วัฒนธรรม คือ แบบแผนพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ และยังรวมผลผลิตที่เกิดจากการเรียนรู้ เช่น ทศนคติ ค่านิยม สิ่งของต่างๆ ที่คนทำขึ้น และความรู้ที่มีอยู่ร่วมกันในกลุ่มชนหนึ่ง ๆ และมีการถ่ายทอดไปยังสมาชิกคนอื่น ๆ ในสังคม”

โครเบอ์ (Kroeber) นิยามวัฒนธรรมว่า “วัฒนธรรมประกอบไปด้วยแบบแผนพฤติกรรมที่ได้มาโดยการเรียนรู้และที่ถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งโดยใช้ระบบสัญลักษณ์ นั้นเป็นผลสำเร็จที่แตกต่างกันไปในกลุ่มชนต่าง ๆ วัฒนธรรมยังรวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ส่วนประกอบสำคัญของวัฒนธรรมยังประกอบไปด้วย ความคิดตามประเพณี (ที่มีประวัติศาสตร์ และมีการเลือกมาจากหลายๆ อย่าง) และค่านิยมที่ติดตามมา ระบบวัฒนธรรมนั้นอาจพิจารณาในแง่หนึ่งว่าเป็นผลผลิตของการกระทำ และในอีกแง่หนึ่ง มันเป็นเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดการกระทำต่อไป”

อมรา พงศาพิชญ์ (๒๕๔๓) นิยามว่าวัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นกำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมหรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ฉะนั้นวัฒนธรรมก็คือระบบในสังคมมนุษย์สร้างขึ้นมิใช่ระบบที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณ

จากคำนิยามวัฒนธรรมในแนวคิดของนักวิชาการหลายๆ ท่านอาจมีข้อแนวคิดบางข้อที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามภาพรวมยังคงนิยามความหมายเกี่ยวกับการศึกษาปรากฏการณ์, พฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มีการสืบทอดและถือปฏิบัติสืบทอดกันจากบรรพบุรุษ

นอกจากนั้นวัฒนธรรมยังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างพลังศรัทธา ความเชื่อ ซึ่งส่งผลกระทบในการดำรงชีวิตของมนุษย์

๒.๑.๒ ประเภทของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในสังคมสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ

๑. วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ซึ่งเกิดจากความคิดของมนุษย์ เช่น อาคารบ้านเรือน สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ศิลปกรรมประติมากรรม ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นประจำวัน

๒. วัฒนธรรมทางจิตใจหรือที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ (Non Material Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นสัญลักษณ์และจับต้องไม่ได้ เช่น ภาษาพูด ระบบความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีและกิริยามารยาท

ณรงค์ เลี้ยงประชา (๒๕๒๔) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมมี ๒ ประเภท คือ ประการแรก วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ ได้แก่ สิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เช่น เครื่องใช้ในครัวเรือน อาคาร บ้านเรือน ยานพาหนะ ฯลฯ ประการที่สอง ได้แก่ วัฒนธรรมที่ไม่ใช้วัตถุ หมายถึง แบบแผนในการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ ภาษา ศิลปกรรม วิธีการกระทำ ฯลฯ ประดิษฐ์ มัชฌิมา (๒๕๒๒) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น ๓ ประเภท คือ วัฒนธรรมทางความคิด หรือความเชื่อถือ หมายถึง วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความคิดเห็น ความเชื่อถือ หรือความรู้สึกนึกคิดของสังคม ซึ่งอาจจะถูกหรือผิดก็ได้ เช่น ความจริงทางวิทยาศาสตร์ ความเชื่อ ทางศาสนา นิยายโบราณ วรรณคดี การเชื่อโชคลาง ภาษิต ฯลฯ วัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี คือ ระเบียบแบบแผนหรือประเพณีที่บุคคลในสังคมยึดถือ และปฏิบัติร่วมกัน เช่น ระเบียบประเพณี จารีต กฎหมาย ฯลฯ วัฒนธรรมทางวัตถุ หมายถึง สิ่งของหรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มนุษย์คิดประดิษฐ์ มีหรือครอบครองเพื่อประโยชน์ของสังคม

จุมพล หนีมพานิช (๒๕๒๖) ได้อธิบายเกี่ยวกับวัฒนธรรมเพิ่มเติมว่าวัฒนธรรมทางวัตถุ หมายถึง สิ่งประดิษฐ์ทั้งหลาย วัฒนธรรมทางสังคม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความประพฤติปฏิบัติตามมารยาททางสังคม วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับกฎหมาย ซึ่งก่อให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคม และวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับจิตใจและศิลปกรรม ซึ่งเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

วราคม ที่สุกะ (๒๕๒๔) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น ๔ ประเภท คือ คติธรรมเป็น วัฒนธรรมประเภทที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ได้แก่ คติพจน์ คำสุภาษิต ตลอดจน ศาสนสุภาษิต

เนตติธรรม เป็นวัฒนธรรมประเภทที่เกี่ยวกับกฎระเบียบปฏิบัติ ตวับทกฏหมาย วัตรธรรม เป็น วัฒนธรรมทางวัตถุ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และสทธรรมเป็นวัฒนธรรมประเภทที่เกี่ยวกับ หลักเกณฑ์ การปฏิบัติ การอยู่ร่วมกัน เช่น มารยาททางสังคม มารยาทในการรับประทานอาหาร มารยาทในการไปงานศพ มารยาทในการเข้าฟังการปาฐกถา และการอภิปรายโดยในส่วนของ วัฒนธรรมที่ไม่ใช้วัตถุหรือวัฒนธรรมทางจิตใจนั้น นักวิชาการอย่าง

งามพิศ สัตย์สงวน (๒๕๔๓) ได้แบ่งวัฒนธรรมประเภทนี้ออกเป็น

๕ ประเภทย่อย ได้แก่

๑. สถาบันสังคม อันได้แก่ สถาบันครอบครัว เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง การศึกษา ศาสนา การแพทย์และสาธารณสุข เป็นต้น

๒. วัฒนธรรมประเภทที่เกี่ยวกับการควบคุมทางสังคม คือวัฒนธรรมที่ช่วยทำให้เกิด ระเบียบในสังคม ซึ่งบางอย่างจะเป็นการควบคุมอย่างเป็นทางการ และบางอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่ง สามารถแบ่งเป็น ๕ ประเภทย่อย คือ

๒.๑ ศาสนา ซึ่งในหลักศาสนาจะมีข้อห้ามต่าง ๆ เช่น การห้ามลักทรัพย์ ห้าม ดื่มของมึนเมา ศาสนาจึงช่วยควบคุมทางสังคมได้

๒.๒ ความเชื่อทางสังคม คือ ระบบความคิดเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นของคน จำนวนมากในสังคม เช่นในสังคมไทยคนจำนวนมากเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ บุญ บาป การทำบุญและ โลกหน้า

๒.๓ ค่านิยม คือ มาตรฐานที่ใช้วัดว่าสิ่งใดมีค่าในสังคมบ้าง เมื่อสิ่งใดมีค่า คน อยากมี อยากเป็น อยากได้ ความเชื่อในค่านิยมของสังคมทำให้สังคมเกิดความมีระเบียบขึ้นได้

๒.๔ ประเพณีต่าง ๆ แต่ละสังคมมีประเพณีต่าง ๆ ที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมา เป็นเวลาอันยาวนาน เมื่อคนทำตามประเพณี จะทำให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคมขึ้นได้

๒.๕ กฎหมาย คือ การควบคุมสังคมโดยตรง และทำให้เกิดความมีระเบียบขึ้น ในสังคมได้เป็นอย่างดี

๓. ศิลปะ หมายถึง การสร้างสรรค์ผลงานในด้านต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม หัตถกรรม ดนตรี การละคร นาฏศิลป์และวรรณกรรม เป็นต้น

๔. ภาษา คือ ระบบสัญลักษณ์ที่ใช้สื่อสารติดต่อกัน ทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน รวมทั้ง กิริยาท่าทางต่าง ๆ

๕. พิธีกรรม

อมรา พงศาพิชญ์ (๒๕๔๓) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. วัฒนธรรมในลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี คือข้อตกลงอย่างไม่เป็นทางการร่วมกันของสมาชิกในสังคม ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ ทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่คนรุ่นหลังเรียนรู้และสืบทอดมาจากคนรุ่นก่อน เช่นการถอดรองเท้าก่อนเข้าบ้าน การแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโสกว่า ส่วนความเชื่อ หมายถึง ความเชื่อทางศาสนา หรือความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ภูตผีปีศาจ เป็นต้น ซึ่งความเชื่อดังกล่าวมีความสำคัญมากต่อวัฒนธรรม เพราะเป็นสิ่งที่กำหนดขนบธรรมเนียมประเพณี และพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม

๒. วัฒนธรรมในลักษณะสิ่งประดิษฐ์และสถาปัตยกรรม ทั้งวัฒนธรรมที่ค้นพบสมัยก่อนประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุต่าง ๆ วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมมนุษย์ที่ได้จัดสรรขึ้นเพื่อใช้ในการดำรงอยู่สามารถ จำแนกได้เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุเป็นวัฒนธรรมที่ก่อประโยชน์ในด้านความสะดวกสบายทางกายอันได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ต่าง ๆ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ส่วนวัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นเครื่องที่ก่อให้เกิด ความสุขทางใจ อันได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ศิลธรรม เป็นต้น ถึงอย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้ต่างก็หลือมล้ำกันอยู่ แยกไม่ขาดจากกัน และในสังคมหนึ่ง ๆ ก็จะมีวัฒนธรรมทั้งสองในลักษณะที่สมดุลกันจากการแบ่งเนื้อหา ของวัฒนธรรมดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้นไม่ว่าจะอาศัยหลักการแบ่งออกมาในรูปแบบใดก็ตามวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในสังคมสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทหลัก ก็คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ ซึ่งเกิดจากความคิดของมนุษย์ เช่น อาคารบ้านเรือน สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ศิลปกรรมประติมากรรม ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นประจำทุกวัน และวัฒนธรรมทางจิตใจหรือที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นสัญลักษณ์และจับต้องไม่ได้ เช่น ภาษาพูด ระบบ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และกิริยามารยาท

๒.๑.๓ ลักษณะของวัฒนธรรม

พระยาอนุมานราชธน (๒๕๑๕) กล่าวถึงลักษณะของวัฒนธรรมมี ๔ ประการ ดังนี้ประการแรก จะต้องมีการสะสม หมายถึง จะต้องมีความเดิมอยู่ก่อนแล้ว จะสะสมทุนนั้นให้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และประการที่สอง วัฒนธรรมต้องมีการปรับปรุงหมายถึง ต้องรู้จักตัดแปลงและปรับปรุงส่วนที่บกพร่องอยู่ให้เหมาะสมและถูกต้อง ประการที่สาม จะต้องมีการถ่ายทอด คือ ทำให้วัฒนธรรมนั้นๆ

แพร่หลายในวงกว้าง ประการที่สี่ มีการอบรมสั่งสอนให้ผู้อื่น หรือชนรุ่นหลังได้สืบทอดต่อไป

อาณนที อาภาภิรมย์ (๒๕๑๖) ได้เห็นความเห็นว่าลักษณะที่สำคัญของ วัฒนธรรมคือ วัฒนธรรมเป็นแนวทางแห่งพฤติกรรม อันเกิดจากการเรียนรู้ คือ สามารถเรียนรู้กันได้ (Learned Way of Behavior) มิใช่เกิดขึ้นเองโดยปราศจากการเรียนรู้มาก่อน เพราะมนุษย์มีสมองอันทรง คุณภาพ จึงทำให้สามารถรู้จักคิด ถ่ายทอด และเรียนรู้ ขบวนการดังกล่าว เกิดขึ้นจากการที่มีบุคคลมี การติดต่อกับบุคคลอื่น ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม วัฒนธรรม มีลักษณะเป็นมรดกแห่งสังคมเป็น ผลของการถ่ายทอดการเรียนรู้ และเป็นเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการดังกล่าวคือ การสื่อสารโดยใช้ สัญลักษณ์(Symbolic Communication) ได้แก่ การที่มนุษย์มีการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอด วัฒนธรรม จากรุ่นก่อนมายังคนรุ่นหลัง มีลักษณะเป็นวิถีชีวิต (Way of Life) หรือแบบแผนการดำเนิน ชีวิต (Design for Living) เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์

ชูดา จิตพิทักษ์ (๒๕๒๘) ได้กล่าวถึงลักษณะของวัฒนธรรมในลักษณะเดียวกัน ว่า วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นอนัตตา เนื่องจากไม่อยู่ภายในกรอบของเอกลักษณ์บุคคล ไม่พึ่งพาอาศัย บุคคลใดโดยเฉพาะ ทั้งไม่คงรูปอยู่ชนิดตายตัว ไม่ว่าจะรูปแทนหรือรูปเต็ม ถ้าเปรียบกับวัตถุแล้ว วัฒนธรรมไม่ใช่ธาตุแท้ แต่เป็นสารผสม ทรงตัวอยู่ได้ด้วยอาศัยเหตุปัจจัยซึ่งหล่อหลอมถ่ายเท และ เปลี่ยนแปลงได้ วัฒนธรรมเก่าเสื่อมลง สูญไปสิ่งใหม่ก็เข้ามาแทนที่ ซึ่งย่อมครอบคลุมไปถึงสิ่งเก่าที่เล่า ใหม่ด้วย ทั้งนี้ทั้งนั้นเพราะมนุษย์เราไม่หยุดนิ่ง ย่อมผลิตคิดค้นทำสิ่งเก่าให้แปลกใหม่อยู่เสมอ สิ่งใดที่ สมอรรถาध्यของกลุ่มก็ย่อมเป็นที่ยอมรับ และถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมต่อไป ดังนั้นอาจกล่าวได้ ว่า วัฒนธรรมมีลักษณะที่ได้จากการเรียนรู้ และสั่งสมเป็นเวลานานไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ พร้อมกับมีการปรับปรุงให้ดีขึ้นและถ่ายทอดสู่สังคมจนกลายเป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ มีอยู่ในสังคม และมีการถ่ายทอดเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตในขณะเดียวกันก็มีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงของแต่ละสังคมได้อีกด้วย

๒.๑.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิต หรือจารีต กฎหมายศาสนา สิ่งทีประดิษฐ์ และวัตถุอื่น ๆ ในวิถีชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งค่านิยม จึงอาจกล่าวได้ว่าพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และ พฤติกรรมของปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมนั้น ๆ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมส่วนมาก เกิดจากการประดิษฐ์และการแพร่กระจาย ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ (๒๕๒๑)การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านต่างๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์และสร้างขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านค่านิยมบรรทัดฐานและระบบสัญลักษณ์ต่างๆ ในสังคมนั้นๆ ซึ่ง สุริชัย หวันแก้ว (๒๕๔๓) ได้แยกการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมออกเป็นสองรูปแบบ ได้แก่

๑. การเปลี่ยนแปลงจากภายใน (Endogenous Change) อย่างเช่น จากการประดิษฐ์ คิดค้นวิธีการผลิตใหม่ขึ้นในสังคมนั่นเอง จากการต่อสู้ขัดแย้งระหว่างกลุ่มและกระบวนการในสังคม จากการริเริ่มการเปลี่ยนแปลงจากชนชั้นนำ เป็นต้น

๒. การเปลี่ยนแปลงจากภายนอก (Exogenous Change) อย่างเช่น การรับเอา เทคโนโลยีหรือสิ่งประดิษฐ์มาจากภายนอก การล่าอาณานิคม ซึ่งบางกรณีการเปลี่ยนแปลงที่มาจาก ภายนอกอาจเกิดขึ้นโดยความสมัครใจ ของผู้คนในสังคม หรือบางครั้งอาจโดยการใช้กำลังบีบบังคับ พระยาอนูมานราชชน (๒๕๑๕) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ไม่ว่าจะในแง่ใดลักษณะใด จะเป็นไปอย่างเชื่องช้าหรือรวดเร็ว ก็ขึ้นอยู่กับการสังสรรค์วัฒนธรรม (Acculturation) คือ การที่วัฒนธรรม ต่างสังคมมากระทบกันว่าจะมีมากหรือน้อย และมีความรุนแรงเพียงใดนอกจากนั้นในสังคมมนุษย์อาจ มีการรับวัฒนธรรมบางส่วนมาจากสังคมข้างเคียงได้แต่ทั้งนี้บางส่วนของวัฒนธรรมที่รับมานั้นไม่ขัดกับ ค่านิยมหลักของสังคม และมีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ จนในที่สุดวัฒนธรรมที่รับมาจาก สังคมอื่นกลายเป็นวัฒนธรรมของสังคมนั้นการรับเอาวัฒนธรรมของสังคมอื่นมาในระยะแรก อาจ เรียกว่าเป็นการยืมวัฒนธรรม แต่เมื่อนาน ๆ ไปการยืมก็จะกลายเป็นการรับ การยืมวัฒนธรรมและการ รับวัฒนธรรมนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมยังมีความ เกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเปรียบ เสมือนกับเชือกสองเส้นที่ถูกนำมาพันเป็นเกลียวคู่ กัน หรือเหรียญสองด้าน ซึ่งเป็นคนละส่วนคนละด้านกันแต่ก็มีการเกี่ยวพันกันอย่างแนบแน่น ดังที่ โครเบอร์ (๒๕๒๑) ได้กล่าวไว้ว่า สังคมและวัฒนธรรมเป็นส่วนประกอบซึ่งกันและกัน เช่นเดียวกับ กระดาษสองหน้าของกระดาษแผ่นเดียว วัฒนธรรมแต่ละแห่งย่อมเกี่ยวข้องกับสังคมของตนโดย อัตโนมัตินั้นในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ก็จำเป็นต้องศึกษา ทั้งด้านสังคมและวัฒนธรรม เพราะไม่ใช่แต่เพียงว่าทั้งสองเรื่องมีอิทธิพลต่อกันและกันเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างระบบทั้งสองก็ซับซ้อน การรวมแนวความคิดทางสังคมและวัฒนธรรมทั้งสอง อย่างเข้าไว้ด้วยกัน จึงเป็นเรื่องจำเป็น เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม รวมเอาการ เปลี่ยนแปลงในวิถีการที่มนุษย์ใช้เพื่อให้บรรลุถึงความต้องการของเขา การเปลี่ยนแปลงในด้านหนึ่ง ย่อมขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น ๆ (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, ๒๕๒๑ : ๒๐)

๒.๒ ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาถูกนำมาใช้ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แต่มนุษย์รู้จักพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองมาตั้งแต่มนุษย์เริ่มมีขึ้นในโลก จะเห็นได้จากวิวัฒนาการในด้านต่างๆ ที่ดีขึ้นเป็นลำดับ ดังเช่นเครื่องมือเครื่องใช้ สิ่งก่อสร้าง ภาพวาดและเอกสารที่ปรากฏอยู่และตกทอดมาถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำสอนของศาสนาและแนวความคิดของนักปราชญ์โบราณชาวกรีก โรมัน อาหรับ จีน อินเดีย คำว่า “การพัฒนา” เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกโดยนักเศรษฐศาสตร์ซึ่งนำมาใช้เรียกวิธีการแก้ไข ปัญหาที่เกิดขึ้นในยุโรปตะวันตก ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และได้รับความนิยมทั่วไป จนกระทั่งองค์การสหประชาชาตินำไปใช้ในการพัฒนาประเทศที่เป็นสมาชิก อีกด้วย ปัจจุบันการพัฒนาจึงถูกนำไปใช้แพร่หลายทั่วทุกประเทศในโลก และมีความหมายแตกต่างกันออกไป แต่อาจสรุป ได้ว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น ทั้งในด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อม ด้วยการวางแผนโครงการและการดำเนินงานโดยมนุษย์ ให้ประโยชน์แก่มนุษย์ไม่ใช่เป็น การเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ การพัฒนามีความหมายและเกี่ยวข้องกับ สัมพันธ์กับคำอื่นๆ อยู่หลายคำ คือ การเปลี่ยนแปลง วิวัฒนาการ การปฏิรูป การปฏิบัติ ความ เจริญเติบโต ความก้าวหน้า การค้นพบ การประดิษฐ์ นวัตกรรม และความทันสมัย เป็นต้น

เมื่อมีการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ แล้ว สิ่งที่ต้องพัฒนาต่อมาก็คือ “ชุมชน” เป็นคำที่ใช้ใน ภาษาอังกฤษว่า “Community” ซึ่งมีความหมายว่า ชุมชนนั้นเกิดจากการรวมตัวของ บุคคล กลุ่มคน กลุ่มสังคมในรูปของครอบครัวและละแวกบ้าน โดยมีองค์ประกอบและหน้าที่ของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญ ต่อการดำรงอยู่หรือการล่มสลายของชุมชน ถ้าชุมชนมีองค์ประกอบที่มีความเหมาะสมและสามารถ ปฏิบัติภาระหน้าที่ได้ครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ชุมชนก็สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิก ทำให้สมาชิกมีความพึงพอใจและเป็นปึกแผ่นมั่นคง ซึ่งนักวิชาการได้แบ่งชุมชนเป็นหลายประเภทตาม จำนวนประชากร ลักษณะของกิจกรรมหลัก ลักษณะทางนิเวศวิทยา หน่วยการปกครอง วิวัฒนาการ ของชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและการแบ่งตามระดับของการพัฒนา ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ใน การนำไปใช้ศึกษาทางด้านต่างๆ และในด้านสังคมวิทยาแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ชุมชนชนบทกับ ชุมชนเมือง สำหรับผู้ช่วยศาสตราจารย์สนธยา พลศรี ได้แบ่งชุมชนตามระดับการพัฒนาเป็น ๕ ประเภท ได้แก่

๑. ชุมชนด้อยพัฒนา
๒. ชุมชนพร้อมพัฒนา

๓. ชุมชนกำลังพัฒนา
๔. ชุมชนเร่งรัดพัฒนา
๕. ชุมชนพัฒนาแล้ว

คำว่า การพัฒนา รวมกับคำว่า ชุมชน เรียกว่า “การพัฒนาชุมชน” เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๔ องค์การสหประชาชาติและประเทศต่างๆ ได้นำไปใช้อย่างแพร่หลาย และปรัชญาของการพัฒนาชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเชื่อในศักยภาพหรือขีดความสามารถของคน การให้โอกาสการพัฒนาศักยภาพและการให้ความยุติธรรมอย่างเสมอภาคแก่คนในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ คนในชุมชน สิ่งแวดล้อมในชุมชน วัตถุประสงค์ต่างๆ กลวิธีในการพัฒนา กระบวนการพัฒนา การสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐบาลและภาคเอกชน การบริหารจัดการ นักพัฒนาชุมชน การประสานงานและผลงานที่เกิดขึ้น โดยมีเป้าหมายสูงสุด ก็คือ การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน รวมทั้งเพื่อให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี แต่การพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้น ไม่ได้มีแต่การพัฒนาชุมชนเท่านั้น ยังมีอีกหลายวิธี เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท การพัฒนาเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งการพัฒนาเหล่านี้ต่างก็มีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และวิธีการพัฒนาเป็นของตนเองที่แตกต่างออกไปจากการพัฒนาชุมชนและถูกนำมาใช้ในชุมชนเช่นเดียวกัน ทำให้เกิดความเข้าใจว่าเป็นวิธีการพัฒนาชุมชนซึ่งไม่ถูกต้อง ดังนั้น จึงควรทำความเข้าใจการพัฒนาต่างๆ ที่ถูกนำมาใช้ในชุมชนกับวิธีการพัฒนาชุมชนว่ามีลักษณะเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

หลักและวิธีการพัฒนาชุมชน เป็นการนำปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นนามธรรมมาแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรม และจากปรัชญาและแนวความคิดที่ให้ความสำคัญแก่คนในชุมชนนั้น มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาคนให้มีศักยภาพในการพึ่งตนเอง หลักการและวิธีการพัฒนาชุมชนก็มีเป้าหมายเพื่อให้คนหรือประชาชนในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา คือ เป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการพัฒนาชุมชน และเป็นผู้ที่ได้รับผลการพัฒนาชุมชน ซึ่งจะเห็นได้จากหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน การพึ่งตนเอง การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม การค้นหาและพัฒนาผู้นำ ความเข้าใจในวัฒนธรรมของชุมชน ประชาธิปไตยในการดำเนินงาน การสมทบ การขยายผล และการจัดการชุมชนต่างล้วนให้ประชาชน ในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานให้มากที่สุด นอกจากนี้ วิธีการที่นำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน คือ การให้การศึกษาแก่ชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชน การจัดระเบียบชุมชน และการดำเนินงานในลักษณะของกระบวนการโดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งการจะนำหลักการและ

วิธีการพัฒนาชุมชนไปใช้นั้น จะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมของชุมชน ประชาชน ผู้นำกลุ่มและองค์กรของชุมชนที่จะพัฒนาด้วย เพราะหลักการและวิธีการบางอย่างอาจจะเหมาะสมกับชุมชนแห่งหนึ่ง แต่อาจจะไม่เหมาะสมกับชุมชนอีกแห่งหนึ่งก็ได้

การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการพัฒนาคนและสิ่งแวดล้อมที่มีขั้นตอนเป็นลำดับก่อนหลัง นั่นคือ การศึกษาชุมชน เพื่อค้นหาข้อมูลต่างๆ ของชุมชน การนำข้อมูลมาวิเคราะห์ปัญหา การจัดลำดับปัญหาและความต้องการของชุมชน การเตรียมการแก้ไขปัญหาลักษณะของแผนและโครงการ การนำแผนและโครงการไปดำเนินงาน การประเมินผลงานและการทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหายุทธวิธีที่เกิดขึ้นตามลำดับ ซึ่งในแต่ละขั้นตอนนั้นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและส่งผลกระทบต่อกันและกันได้ ดังนั้น การดำเนินการในขั้นตอนต่างๆ จึงต้องมีความรอบคอบ และประการที่สำคัญจะต้องมีความถูกต้องตามหลักวิชาการ มีการควบคุมติดตามโครงการและการตรวจสอบประเมินผลงาน เพื่อให้การดำเนินการพัฒนาชุมชนมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากที่สุด นอกจากนี้กระบวนการพัฒนาชุมชนในทุกขั้นตอนยังมีความสัมพันธ์กับประชาชนในชุมชนอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงต้องมีการนำเทคนิคทางด้านการบริหารงานและการประสานงานมาใช้อีกทางหนึ่งด้วย ซึ่งนับได้ว่ากระบวนการพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการที่ต้องนำทั้งศาสตร์และศิลปะมาใช้ในการดำเนินการจึงจะประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ การพัฒนาชุมชนเป็นสังคมศาสตร์ประยุกต์ที่นำทฤษฎีในสาขาวิชาต่างๆ ไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงาน ทฤษฎีเป็นข้ออธิบายหรือคาดคะเนปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง อันเป็นผลมาจากการศึกษาค้นคว้าวิจัยด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ และยังสามารถใช้เป็นแนวทางในการคาดคะเนหรือทำนายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ถูกต้องอีกด้วย ส่วนทฤษฎีสังคมศาสตร์เป็นข้ออธิบายหรือคาดคะเนปรากฏการณ์ของบุคคล ชุมชน สังคม และวัฒนธรรม ทั้งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ทฤษฎีสังคมศาสตร์มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนมาก เพราะสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานตามกระบวนการพัฒนาชุมชน ได้ทุกขั้นตอน ทำให้การพัฒนาชุมชนมีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จตามที่ต้องการอย่างเห็นผลเป็นรูปธรรม

ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมมีหลายทฤษฎี ทฤษฎีเหล่านี้มีเนื้อหาสาระทั้งที่เป็นไปในทำนองเดียวกันและแตกต่างกันออกไป ทำให้สามารถที่จะเลือกนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนได้หลายแนวทาง คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงจากโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมแบบง่ายๆ ไปเป็นโครงสร้างที่หลากหลายมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ทฤษฎีความล้าหลัง

ทางวัฒนธรรมมีการรับวัฒนธรรมวัตถุได้เร็วกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ทำให้เกิดช่องว่างหรือปัญหาขึ้น ทฤษฎีความก้าวหน้าทางวัฒนธรรมเชื่อว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ ปริมาณการนำพลังงานมาใช้ในสังคมกับประสิทธิภาพของเทคโนโลยีที่นำมาใช้ ทฤษฎีการขึ้นและลงของสังคมได้เสนอทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ว่ามีทั้งที่เจริญก้าวหน้าและเสื่อมถอยลงจนสิ้นสุดเหมือนกับวงจรของสิ่งมีชีวิตหรือมนุษย์เองที่มีการเกิด การเจริญเติบโตตามวัยและสิ้นอายุขัยไปในที่สุด ทฤษฎีว่าด้วยศักยภาพของวิวัฒนาการ มีความเชื่อในทำนองเดียวกันว่าสังคมและวัฒนธรรมเมื่อเจริญ ก้าวหน้าจนกระทั่งถึงจุดสูงสุดแล้วก็จะเสื่อมถอยลง สังคมที่ด้อยกว่าจะเจริญก้าวหน้ามาแทนที่ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นผลมาจากการแพร่กระจายวัฒนธรรมจากภายนอกมากกว่าการประดิษฐ์คิดค้นในสังคมเอง ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมทำให้ทราบถึงกระบวนการเผยแพร่และกระบวนการรับนวัตกรรมหรือวัฒนธรรมใหม่ ซึ่งมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ บุคคลที่จะรับระบบสังคม ระบบการสื่อสาร ตัวของนวัตกรรมเอง ระยะเวลาและกระบวนการตัดสินใจ ทฤษฎีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้น ได้เสนอแนวทางการพัฒนาเป็นลำดับขั้นตอนว่า จากความล้าหลังและโบราณไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ทฤษฎีฝนหล่นจากฟ้า มุ่งเน้นการพัฒนาที่ผ่าน กลุ่มคนที่มีความพร้อมมากที่สุด ในสังคม เพื่อให้ผ่านกลุ่มคนเหล่านี้ไปสู่กลุ่มคนอื่นๆ แต่ทฤษฎีการกระจายรายได้และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมีความเห็นที่ตรงกันข้าม คือ ต้อง พัฒนากลุ่มคนที่ด้อยกว่าก่อน เพื่อป้องกันการผูกขาดทางเศรษฐกิจโดยคนเพียงกลุ่มเดียว ซึ่งมี ลักษณะเช่นเดียวกับทฤษฎีภาวะทันสมัย ที่มุ่งสร้างและกระจายความทันสมัยไปสู่ส่วนต่างๆ ของโครงสร้างทางสังคม และทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสารเชื่อว่าการสื่อสารที่ทันสมัยเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมและวัฒนธรรมก้าวไปสู่ภาวะทันสมัย ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเหล่านี้ต่างล้วนมีประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนทั้งสิ้น เพราะสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการวางแผนงานและโครงการ และดำเนินงานพัฒนาชุมชนได้ จึงทำให้การดำเนินงานพัฒนาชุมชนมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามทฤษฎีดังกล่าวมีเนื้อหาสาระที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้น การจะนำทฤษฎีใดไปใช้จึงต้องพิจารณาเลือกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของชุมชนด้วย จึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด

ทฤษฎีการจัดระเบียบทางสังคม เป็นทฤษฎีที่เกิดจากแนวความคิดของนักสังคมศาสตร์หลายสาขาวิชา เช่น นักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา นักปรัชญา นักเศรษฐศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งทฤษฎีที่สำคัญ มีอยู่ ๔ ทฤษฎี ดังนี้

๑. ทฤษฎีการควบคุมทางสังคม
๒. ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่
๓. ทฤษฎีความขัดแย้งทางสังคม
๔. ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพา

ทฤษฎีเหล่านี้มีเป้าหมายเหมือนกัน คือ การทำให้สังคมมีคุณภาพหรือมีความมั่นคง ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนนั่นเอง แต่มีส่วนแตกต่างกันที่แนวความคิดเรื่อง คุณภาพของสังคมที่ทฤษฎีการควบคุมทางสังคมและทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่เห็นว่า ความขัดแย้งยังเป็นสิ่งที่สร้างความวุ่นวายให้แก่สังคม จึงต้องใช้กฎระเบียบควบคุมไม่ให้เกิดความขัดแย้งขึ้น ถ้าหากไม่สามารถควบคุมได้แล้วจะทำให้สังคมเสียคุณภาพและไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ส่วนทฤษฎีความขัดแย้งมีความคิดเห็นตรงกันข้าม คือ เชื่อว่าความขัดแย้งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติของสังคม ซึ่งทุกสังคมจะมีความขัดแย้งเกิดขึ้น ความขัดแย้งนี้มีสาเหตุมาจากความขัดแย้งระหว่างระบบย่อยภายในสังคมนั้นเอง ความขัดแย้งไม่ใช่สิ่งที่เลวร้าย แต่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่สังคมที่ดีกว่าทั้งในด้านปริมาณและด้านคุณภาพ ทั้งแบบวิวัฒนาการและแบบปฏิวัติ ทั้งวิธีการที่ไม่รุนแรงและวิธีการที่รุนแรง ในขณะที่ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพา เสนอว่าการที่ประเทศด้อยพัฒนาไม่สามารถหลุดพ้นจากภาวะด้อยพัฒนาได้นั้น มีสาเหตุมาจากการถูกรบอบงำ จึงต้องพึ่งพาและถูกเอาเปรียบจากประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งนักทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ยุคใหม่และนักทฤษฎีความขัดแย้งทางสังคมยุคใหม่ ต่างยอมรับแนวความคิดและทฤษฎีของกันและกันมากขึ้น ทำให้มีการปรับปรุงและพัฒนาทฤษฎีในส่วนที่ยังบกพร่องอยู่ให้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ปัจจุบันนี้ทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นยังคงเป็นที่ยอมรับว่าเป็นทฤษฎีหลักของทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ และทฤษฎีที่เกิดขึ้นใหม่ๆ ก็นิยมใช้เป็นแนวทางในการสร้างทฤษฎี ทฤษฎีการจัดระเบียบทางสังคมเปรียบเสมือนทางเลือกสามแนวทาง ที่นักพัฒนาชุมชนสามารถจะเลือกนำไปใช้ในการดำเนิน งานพัฒนาชุมชน นั่นคือ แนวทางของทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ ทฤษฎีความขัดแย้งทางสังคมหรืออาจจะผสมผสานกันเป็นแนวทางที่สามก็ได้ แต่ต้องประยุกต์ทฤษฎีเหล่านี้ให้มีความสอดคล้องและมีความเหมาะสมกับชุมชนที่จะพัฒนา เพราะไม่มีทฤษฎีใดที่เป็นสูตรสำเร็จและนำไปใช้ได้ผลในทุกชุมชน

จากทฤษฎีทั้งหมดที่ได้สรุปมาแล้ว เป็นกลุ่มทฤษฎีที่จำแนกตามลักษณะเนื้อหาสาระของทฤษฎี คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม และการจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นเพียงประเด็นสำคัญเพียงด้านเดียว อันเป็นผลจากการศึกษาวิเคราะห์ของนัก

สังคมศาสตร์แต่ละสาขาวิชา ทฤษฎีแต่ละทฤษฎีจึงมีข้อโต้แย้งและถกวิพากษ์วิจารณ์ว่ามีความบกพร่องบางประการ จึงไม่น่าเชื่อถือและไม่ควรนำไปใช้ นักสังคมศาสตร์ในยุคปัจจุบันจึงเสนอให้ศึกษาวิเคราะห์แบบ สหวิทยาการ คือ นำเอาทฤษฎีในสาขาวิชาการต่างๆ มาผสมผสานกันในลักษณะของการสังเคราะห์ เพื่อให้ได้แนวทางการพัฒนาที่หลากหลายและน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น นั่นคือ ทฤษฎีการพัฒนาแบบผสมผสาน นับว่าเป็นการพัฒนาทฤษฎีอีกแนวทางหนึ่ง ได้แก่ ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย ทฤษฎีการกระทำทางสังคม ทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐาน ทฤษฎีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน ซึ่งเป็นทฤษฎีที่มุ่งเน้นให้รัฐบาลและชาชนบทร่วมกันวางแผนพัฒนาและเลือกพื้นที่เป้าหมายที่เหมาะสม การกระจายอำนาจการบริหารและการตัดสินใจให้แก่ชุมชน และทฤษฎีสุดท้ายที่ถือว่าเป็นทฤษฎีที่สำคัญสำหรับนักพัฒนาชุมชนก็คือ ทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ซึ่งเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับการเกษตรทฤษฎีใหม่ และเศรษฐกิจแบบพอเพียง อันเป็นผลจากการค้นคว้าทดลองและเหมาะสมอย่างยิ่งกับการพัฒนาชุมชนไทยในปัจจุบัน

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนต่างๆ ที่เป็นผลของแนวความคิดการศึกษาและทดลองแบบวิทยาศาสตร์ บางทฤษฎีอาศัยความรู้จากสาขาวิชาเพียงสาขาวิชาเดียว บางทฤษฎีผสมผสานจากหลายสาขาวิชา แต่มีเป้าหมายตรงกันประการหนึ่ง คือ การพัฒนาคนและชุมชนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดี แต่ทุกทฤษฎีต่างก็มีข้อจำกัดของตัวเอง ซึ่งข้อจำกัดที่สำคัญได้แก่ มีความเหมาะสมและความสอดคล้องกับบางพื้นที่และบางชุมชน และอาจจะเหมาะสมและสอดคล้องกับเฉพาะช่วงเวลาและเหตุการณ์ในขณะนั้นเท่านั้น ดังนั้น การนำทฤษฎีใดไปใช้จึงต้องควรคำนึงถึงข้อจำกัด นั้นด้วย และประการสำคัญควรปรับปรุงแก้ไขหรือประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับพื้นฐานของแต่ละชุมชน จึงจะสามารถช่วยให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จได้ตามวัตถุประสงค์

๒.๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับหลักการพัฒนาชุมชน

หลักการพัฒนาชุมชนร่วมกับชุมชนได้กำเนิดแนวคิดและปรัชญาของการพัฒนาชุมชนถือว่าเป็นหลักการปฏิบัติในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ซึ่งได้มีการกำหนดเป็นหลักการครั้งแรกจากการประชุมองค์การสหประชาชาติ เมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๐๐ โดยกำหนดหลักการพัฒนาชุมชนไว้ ๑๐ ประการดังนี้ (วุฒิเมธี , ๒๕๓๔ : ๑๑-๑๒)

๑. โครงการดำเนินงานพัฒนาชุมชนนั้น ต้องสอดคล้องกับความต้องการอันแท้จริงของประชาชนและเริ่มจากโครงการง่าย ๆ ก่อน

๒. โครงการพัฒนาชุมชนต้องเป็นโครงการเอนกประสงค์คือ แก้ไขปัญหาของประชาชนหลายด้านพร้อม ๆ กัน
๓. โครงการดำเนินไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชน
๔. โครงการต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม สร้างพลังชุมชนจัดรูปแบบสถาบันหน่วยการปกครอง และหน่วยบริหารของประชาชน
๕. โครงการเปิดโอกาสให้เยาวชน และสตรีมีบทบาทต่อการขยายตัวของงานกำลังที่จะรับช่วยงานและขยายงานต่อไป
๖. ต้องแสวงหาผู้นำท้องถิ่นและพัฒนาคุณลักษณะผู้นำท้องถิ่น ตามลักษณะของกิจกรรม
๗. รัฐบาลต้องจัดบริการให้พร้อม เพื่อคอยเสริมงานของประชาชน
๘. การวางแผนงานเพื่อการพัฒนาชุมชนต้องเป็นระบบที่มีประสิทธิภาพและคล่องตัวในระดับชาติถึงระดับท้องถิ่น
๙. สนับสนุนให้องค์กรเอกชน อาสาสมัครต่าง ๆ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน
๑๐. การวางแผนการดำเนินงานให้เกิดความพร้อมเจริญพร้อม ๆ กัน ทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติ การพัฒนาชุมชนมีหลักการที่ยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ เป็นหลักการทั่วไป ดังนั้นการพัฒนาชุมชนจึงต้องมีหลักการที่มีรูปแบบเฉพาะ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ , ๒๕๔๑ : ๓๐-๓๕) ในการพัฒนาเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และเป็นการกำหนดทิศทางที่จะไปสู่จุดหมาย แต่ยังคงยึดหลักการทั่วไปเป็นแนวปฏิบัติดังนี้

หลักการพัฒนาชุมชนเฉพาะ

๑. หลักการ PAR คือการดำเนินการพัฒนาและวิจัยเพื่อพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน โดยที่นักพัฒนาและประชาชนช่วยกันดำเนินการ ซึ่งเป็นวิธีการทำงานช่วยกันคิดช่วยกันทำ (Non directive approach) ในความหมายของ PAR คือ

P คือ Participatory หมายถึง การมีส่วนร่วม

A คือ Action หมายถึง การปฏิบัติการ

R คือ Research หมายถึง การวิจัย

๒. หลักการ TERMS คือ หลักการดำเนินงานพัฒนาที่มุ่งหวังให้เกิดการ

พึ่งตนเอง (Self reliance) ของชุมชนซึ่งจะทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองได้นั้น จะต้องมีความพร้อมหรือมีปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งเป็นหลักการของ TERMS อย่างน้อย ๕ อย่าง

T คือ Technology หมายถึง การมีเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็น

E คือ Economy หมายถึง การมีอาชีพและรายได้พออยู่พอกิน

R คือ Resource หมายถึง มีทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ ที่พึ่งพาอาศัยได้

M คือ Mental หมายถึง มีจิตใจที่เข้มแข็ง แน่วแน่ ที่จะพึ่งตนเอง

S คือ Socio-cultural หมายถึง การมีความสามัคคี ผู้นำเข้มแข็ง ค่านิยม

อุดมการณ์ส่งเสริมให้เกิดการพึ่งตนเอง

๓. หลักการ BAN คือหลักการรักษาสมดุล การสร้างความสามารถให้เกิดขึ้นจากปัจจัยที่ทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองได้ทั้ง ๕ อย่างและสร้างเครือข่ายซึ่งสาระสำคัญของหลักการนี้คือ

B คือ Balance หมายถึง การรักษาสมดุลให้เกิดขึ้นทั้งในตัวปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน เช่น การที่คนมีสุขภาพอนามัยดี ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนมีความสามัคคี เป็นต้น

A คือ Ability หมายถึง การสร้างความสามารถให้เกิดการพึ่งพาตนเองได้ใน ๕ ด้าน คือ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และสังคมวัฒนธรรม ซึ่งในระหว่างการสร้างความสามารถนั้น จำเป็นต้องรักษาสมดุลให้เกิดปัจจัยทั้ง ๕ อย่าง

N คือ Networking หมายถึง การสร้างเครือข่าย หรือการมีเพื่อน พันธมิตร การพัฒนา ซึ่งอาจเป็นบุคคล ชุมชน หรือองค์กรใดก็ได้ ซึ่งเป็นการพึ่งพาช่วยเหลือกัน ถ้ายทอดเทคโนโลยี และคอยให้กำลังใจซึ่งกันและกัน

๔. หลักการจัดการ คือหลักการจัดการพัฒนาตนเองได้ ตั้งแต่ การวางแผน การจัดองค์กรเพื่อเตรียมดำเนินงานวางแผน การลงมือปฏิบัติงาน และการประเมินผล ซึ่งสิ่งสำคัญที่ต้องยึดเป็นหลักการพัฒนาที่เน้นการจัดการคือ

๑. การรู้ตนเอง หรือการมีการศึกษาวิเคราะห์ตัวเองถึงสภาพชุมชนปัญหาความต้องการ โอกาส ข้อจำกัด ซึ่งใช้หลักการ วิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็ง SWOT คือการวิเคราะห์ถึงปัจจัยในจาก Strength weakness และปัจจัยภายนอกจาก Opportunity threat ดังแสดงในภาพที่ ๒.๑

ภาพที่ ๒.๑ แผนภาพการวิเคราะห์แบบ SWOT

เมื่อ S หรือ Strength หมายถึง จุดแข็งเป็นปัจจัยภายใน

W หรือ Weakness หมายถึงจุดอ่อน เป็นปัจจัยภายใน

O หรือ Opportunity หมายถึง โอกาส เป็นปัจจัยภายนอก

T หรือ Threat หมายถึง อุปสรรค เป็นปัจจัยภายนอก

๒. การส่งเสริมการศึกษาอบรมซึ่งเกิดจากการรู้จักตัวเองและเมื่อรู้ตัวเองมี
ปัญหาจะต้องหาแนวทางแก้ไข ซึ่งได้จากการศึกษาอบรม

๓. การสร้างการช่วยเหลือตัวเอง อาจเป็นคณะกรรมการเช่น กลุ่มออมทรัพย์
ธนาคารข้าว ธนาคารควาย บริษัทชุมชน หรือกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อช่วยตัวเอง กลุ่มนี้มี
ประโยชน์ในการจัดการ การแบ่งเบาคะแนนรับผิดชอบร่วมกันในการทำงาน

๒.๑.๒ หลักการพัฒนาชุมชนทั่วไป

เป็นหลักการในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนอีกด้านหนึ่ง ที่เชื้อและสนับสนุนการพัฒนา
ชุมชนให้ไปสู่จุดมุ่งหมายได้ ซึ่งสามารถสรุปเป็นหลักการได้ ๑๓ ข้อ ดังนี้

๑. พิจารณาถึงบริบทของชุมชนเป็นหลักในการเริ่มงาน (Context)

บริบทของชุมชน หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ทางกายภาพ สภาพเศรษฐกิจ
สังคมวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง ซึ่งเป็นเงื่อนไข เบื้องต้นในการพัฒนา อีกทั้งสถานการณ์
ที่เกิดขึ้นในชุมชนขณะนั้นก็เป็นสิ่งที่นักพัฒนาควรทราบก่อนที่จะเข้าไปร่วมงานกับประชาชน

๒. การดึงประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วม (Participation)

การทำงานพัฒนาชุมชนต้องให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้อง หรือมีส่วนร่วมด้วยตั้งแต่
ศึกษาชุมชนวางแผนโครงการ ปฏิบัติการตามโครงการ และการประเมินผล ซึ่งจะทำให้ได้มากน้อยแค่
ไหนนั้นขึ้นอยู่กับประเภทของกิจกรรม แต่ยึดหลักการที่สำคัญว่าต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วน
เกี่ยวข้องและมีส่วนร่วมในการดำเนินการให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้เนื่องจากผลของการ

ดำเนินงานพัฒนานั้นส่งผลกระทบโดยตรงต่อตัวประชาชน ดังนั้นควรที่จะประชาชนเลือกแนวทางในการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของตนเอง

๓. การทำงานต้องค่อยเป็นค่อยไป (Gradualness)

ความล้มเหลวของการพัฒนาชุมชนเกิดขึ้นเพราะการเร่งรีบทำงานให้เสร็จเร็วเกินไป ก่อนจะรู้ข้อเท็จเกี่ยวกับสภาพทั่วไปและปัญหาที่แท้จริงของชุมชน หรือก่อนที่จะประชาชนจะมีความเชื่อมั่นในตนเอง หรือก่อนที่จะมีทรัพยากรเพียงพอ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่านักพัฒนาต้องการให้มีผลงานออกมาโดยเร็ว ซึ่งมีความเกี่ยวกับการของงบประมาณมาใช้ในการดำเนินงาน ดังนั้นการพัฒนาชุมชนในระยะยาว

๔. การให้ความสำคัญกับคนในชุมชนหลัก (Man-Center Development)

มีความจริงอยู่ประการหนึ่งว่า การช่วยคนอาจไม่สำเร็จได้ ถ้าผู้นั้นไม่ต้องการจะช่วยตนเอง โดยหลักการนี้ การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มด้วยการให้ความสำคัญกับคนในชุมชนเป็นหลัก หรือเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา โดยให้คนในชุมชนค้นหาความต้องการและปัญหา เพื่อกำหนดเป้าหมายและแนวทางแก้ไขปัญหาก็ได้ถูกต้อง

๕. การใช้วิธีดำเนินแบบประชาธิปไตย (Democracy)

การพัฒนาชุมชนจะต้องนำแบบประชาธิปไตยมาใช้เพื่อส่งเสริม สนับสนุนให้ประชาชนรู้จักคิดด้วยตนเอง รู้จักอภิปรายและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตลอดจนร่วมกันทำงานตามข้อตกลงที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้ยึดถือในเสียงข้างมากและรับฟังเสียงข้างน้อย ในกรณีของไทยนั้นจะใช้ประชาธิปไตยในเชิงวัฒนธรรมหรือการมีจิตสำนึกที่เป็นวัฒนธรรม

๖. การดำเนินการต้องยืดหยุ่น (Flexible)

เนื่องจากสังคมมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จึงจำเป็นต้องมีวิธีการดำเนินงานที่ยืดหยุ่นทั้งในเรื่องของเวลา และสถานที่ที่เหมาะสม สอดคล้องกับสถานการณ์เหตุการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

๗. การสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน (Cultural)

วัฒนธรรมเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขประตูปัญหาเพื่อเข้าถึงประชาชน การพัฒนาชุมชนจะสำเร็จหรือล้มเหลว เกิดจากความเข้าใจในวัฒนธรรมของชุมชนเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะในแต่ละชุมชนมีการดำเนินวิถีชีวิต ที่แตกต่างกัน จนมีคำกล่าวเกี่ยวกับวัฒนธรรมและงานพัฒนาว่า การเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนได้มากเท่าใดมากเท่าใดก็จะเข้าใจงานพัฒนาชุมชนได้มาก

เท่านั้น

๘. การทำงานกับองค์กรที่มีอยู่ในชุมชน (Local Leader)

ในชุมชนใดที่มีกลุ่ม สมาคม สถาบัน หรือองค์กรอื่น ๆ อยู่ย่อมมีผู้นำขององค์กรนั้น ๆ อยู่ด้วย หลักการพัฒนาชุมชนต้องพยายามใช้องค์กรเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ โดยดึงเอาสมาชิกหรือตัวแทนขององค์กร เข้ามาร่วมทำงานเพราะองค์กรต่าง ๆ เหล่านี้จะมีการรวมกลุ่มกันอยู่แล้ว ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการดึงเอากำลังของกลุ่ม มาใช้ในการพัฒนา แต่ถ้าหากไม่มีองค์กรอยู่ในชุมชนก็ควรส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มตั้งเป็นองค์กรขึ้นโดยการให้การศึกษา ตลอดจนการฝึกอบรม

๙. การทำการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง (Community Organization)

การประเมินผลมิใช่เป็นเพียงแต่การเปรียบเทียบผลงานในอดีต เพื่อให้รู้ว่ามี ความก้าวหน้าเพียงใดเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ถึง ข้อดี ข้อเสีย ความผิดพลาด และความสำเร็จ ในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานครั้งต่อไปได้ซึ่งในการประเมินผลนั้น สามารถทำได้ในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน และเมื่อโครงการเสร็จสิ้นไปแล้ว

๑๐. การทำการประเมินผลตลอดเวลา (Evaluation)

การประเมินผลมิใช่เป็นแต่เพียงการเปรียบเทียบผลงานในอดีต เพื่อให้รู้ว่ามี ความก้าวหน้าเพียงใดเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ถึง ข้อดี ข้อเสีย ความผิดพลาด และความสำเร็จ ใน สถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมนั้นๆ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการ ทำงานครั้งต่อไปได้ ซึ่งในการประเมินผลนั้น สามารถทำได้ทุกขั้นตอนของการดำเนินการ และเมื่อ โครงการเสร็จสิ้นไปแล้ว

๑๑. สอดคล้องกับนโยบายของชาติ(Policy)

ไม่มีองค์กรใดที่จะเกิดขึ้นถูกต้องตามกฎหมาย ถ้าองค์กรนั้นไม่ดำเนินงานให้ สอดคล้องกับนโยบายของชาติ และไม่มีองค์กรใดจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลให้ดำเนินการ ถ้าหากองค์กรนั้นขัดนโยบายของชาติ ด้วยเหตุนี้การพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา ประเทศผลการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่เกิดขึ้นย่อมจะมีต่อความเปลี่ยนแปลงในระดับชาติเสมอฉะนั้น จึงต้องสอดคล้องเป็นแนวเดียวกับนโยบายของชาติ

๑๒. การทำงานโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม (Grouping Process)

การทำงานโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม เป็นหลักการที่ขาดไม่ได้สำหรับการทำงาน

พัฒนาชุมชน ประชาชนต้องได้รับการกระตุ้นให้การทำงานผ่านกระบวนการกลุ่ม เพราะพลังกลุ่มมีอิทธิพลเข้มแข็งและมั่นคงมากกว่าคนๆ เดียว จนมีคำกล่าวเกี่ยวกับกลุ่มในงานพัฒนาชุมชนว่า “ไม่มีกลุ่มก็ไม่มีการพัฒนาชุมชน”

๑๓. การพัฒนาชุมชนต้องทำเป็นกระบวนการต่อเนื่อง (Continuity)

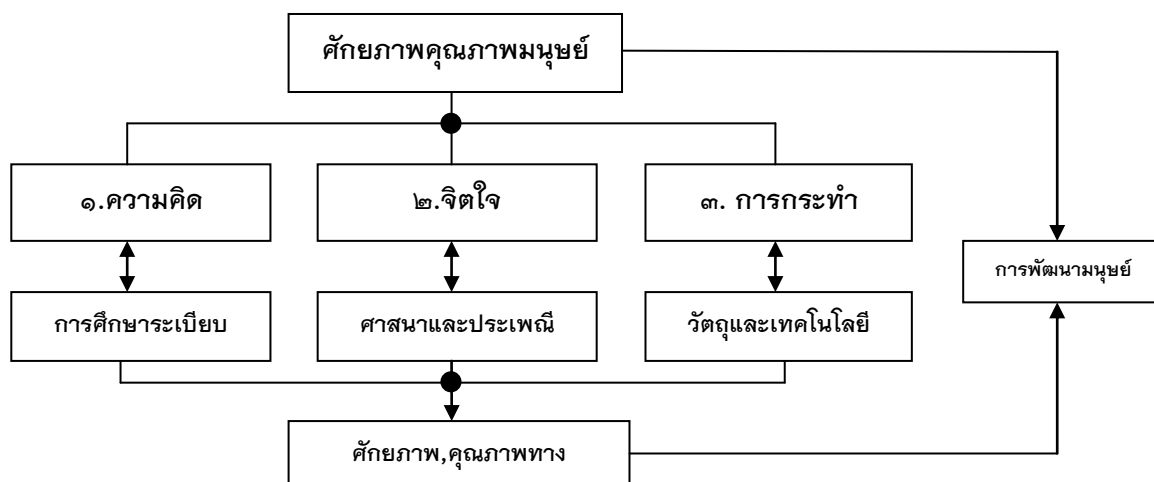
โครงการใดโครงการหนึ่ง ที่ดำเนินการตามกระบวนการพัฒนาชุมชน และสำเร็จไปแล้ว ไม่ได้หมายความว่างานพัฒนาชุมชนเสร็จสิ้นตามไปด้วย จะต้องมีการเริ่มทำโครงการใหม่ต่อไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด หรือเรียกได้ว่า เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง

๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชน

สำหรับแนวคิดและปรัชญาของการพัฒนาและอนุรักษ์ตามแนววัฒนธรรมชุมชน โดยการพัฒนาวัฒนธรรมที่ถูกต้องคือการพัฒนาคนและอาศัยวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญดังนี้ กาญจนา แก้วเทพ, ๒๕๓๘)

๒.๓.๑ แนวคิดและความหมายแนวทางของการพัฒนาในแนววัฒนธรรมชุมชน การให้การนิยามความหมายของคำว่าพัฒนาตามแนววัฒนธรรมชุมชนนั้นมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องในการกำหนดความหมายย่อยออกมาอีก ๒ ประเด็นหลักคือ

๒.๓.๑.๑ ประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ มีดังต่อไปนี้
ภายนอกด้วย จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงเป็นเหตุผลที่อธิบายได้ว่า วัฒนธรรมเป็นศักยภาพหรือคุณภาพของคนและชุมชน เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป รูปแบบทางวัฒนธรรมก็ย่อมเปลี่ยนไปด้วย ดังนั้นถ้าศักยภาพหรือคุณภาพของมนุษย์ในชุมชนสูงขึ้น แน่นหนาที่สุดว่าวัฒนธรรมย่อมพัฒนาเติบโตไปด้วย และสามารถมีพลังหรือเปล่งแสงออกมาให้ปรากฏเห็นแก่คนรุ่นหลังได้ สำหรับลักษณะทางวัฒนธรรมที่พัฒนาและเจริญเติบโตนั้น มีองค์ประกอบซึ่งแสดงถึงศักยภาพหรือมนุษย์ ที่จะนำไปสู่คุณภาพของวัฒนธรรมและการพัฒนามนุษย์ได้ในที่สุดมีข้อสังเกตได้ ๓ ประการ (ชะวั้งชัย ภาติณชู, ๒๕๔๘) คือผลจากการพัฒนาความคิด ผลของจิตใจ และผลจากการกระทำ สามารถอธิบายดังภาพที่ ๒.๒

ภาพที่ ๒.๒ แผนผังคุณภาพของวัฒนธรรมและการพัฒนามนุษย์ในแนววัฒนธรรม

จากแผนผังการพัฒนาศักยภาพของวัฒนธรรมและการพัฒนามนุษย์ในแนววัฒนธรรมสามารถอธิบายได้ดังนี้

ความคิด เป็นเรื่องของการเรียนรู้ หรือประสบการณ์ที่ได้รับการสั่งสมมาโดยลำดับตามศักยภาพของแต่ละบุคคล ในแง่วัฒนธรรมรูปแบบที่เห็นชัดเจน เช่น วัฒนธรรมทางการศึกษาและสังคม

จิตใจ คือผลสัมฤทธิ์ทางความรู้สึก ความรู้ ความจำ และความคิดถึงระดับที่เรียกว่าจิตสำนึกหรือความมีสติ รูปแบบที่เป็นวัฒนธรรม ได้แก่ พฤติกรรมของมนุษย์ ศาสนา จารีต ประเพณีซึ่งเป็นเรื่องราวของความเชื่อ

การกระทำ เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาให้เห็นเด่นชัดในรูปแบบต่างๆ เป็นขั้นตอน และเป็นกระบวนการทางสังคมที่เปรียบเทียบได้ชัด ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุและเทคโนโลยีที่มีผลต่อสังคม เป็นต้น

๒. แนวคิดที่ว่ามนุษย์มีลักษณะเป็นองค์รวม (Homo (Homo Sapiens)

เนื่องจากการมนุษย์มิได้ใช้เพื่อเป็นเศรษฐกิจ (Homo economics) มนุษย์แรงงาน (Homo labor) หรือมนุษย์ที่เป็นแต่ผู้บริโภคแต่เพียงอย่างเดียว เมื่อมนุษย์มีลักษณะเป็นองค์รวมการพัฒนามนุษย์ก็ย่อมต้องมีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic) ด้วยกัน อาทิเช่นเรื่องของความสุขของคนในแนววัฒนธรรม ชุมชนจะเห็นว่า มีมิติที่หลายและเชื่อมโยงกันและมีทั้งวิธีการทางเศรษฐกิจ

วิธีการทางความเชื่อ วิธีการเหล่านี้เชื่อมโยงกันอยู่ตลอดในทีขณะที่กระแสทางเศรษฐกิจมีมิติเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ยกตัวอย่างกรณี การทำธนาคารข้าว ตามวัฒนธรรมของชาวบ้าน เราจะพบว่าชาวบ้านมอง ข้าว ในหลายมิติ เริ่มตั้งแต่ มิติทางสังคม มิติศาสนา วัฒนธรรม เพราะฉะนั้นกิจกรรมรอบ ๆ ธนาคารข้าวจึงมีกิจกรรมหลายมิติผลลัพธ์เกิดจากการใช้วัฒนธรรมข้าวที่สังคมสร้างขึ้นเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม กล่าวคือ เมื่อชาวบ้านมีการกระทำพิธีให้พระภิกษุสงฆ์สักข้าวหรือให้หมอสวดข้าวแล้ว ชาวบ้านที่กู้ยืมข้าวมักไปมักจะไม่กล้าคดโกงเพราะกลัวว่าจะเป็นบาป ซึ่งเป็นวิธีการ บริหารจัดการเชิงเทคนิค จึงทำให้การบริหารจัดการของข้าวมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (กาญจนา แก้วเทพ, ๒๕๓๘) นอกจากนี้ วัฒนธรรมข้าวหรือพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเป็นหลักที่ทำให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิต เพื่อให้มีแนวทางความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารและเพื่อความป็นมงคลถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เพื่อให้เกิดสภาวะที่เหมาะสมทางนิเวศ และการอยู่ร่วมกันที่ยั่งยืน

๒.๔ แนวคิดการจัดการความรู้แนววัฒนธรรม

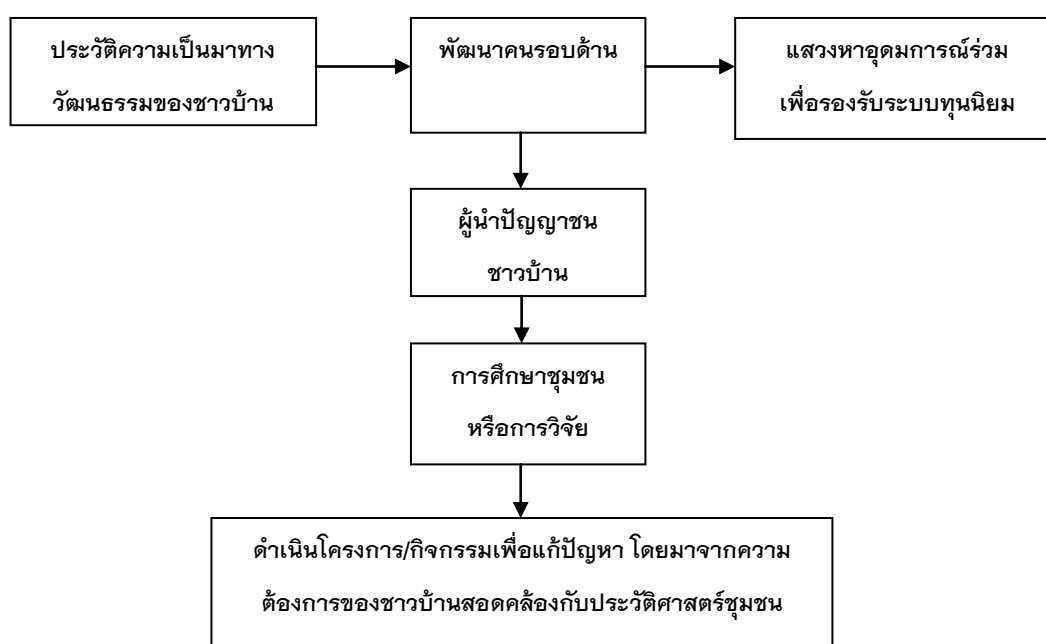
จากวิธีการศึกษาวัฒนธรรมชุมชน ตามแนวคิดของ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (๒๕๔๓) ได้เสนอแนวคิดดังนี้

๑. เราต้องมองชุมชน ว่าเป็นกระบวนการ ไม่ใช่คุณภาพในกระบวนการนี้มีการพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งนี้คอยทำหน้าที่รบกวนไม่ให้คุณภาพปรากฏขึ้นได้ ในชุมชนเราจะพบความขัดแย้งทางเศรษฐกิจซึ่งนำไปสู่ความตึงเครียดและการปะทะกันของผลประโยชน์ตลอดเวลาการทำงานของกระบวนการเหล่านี้จะทำให้คำตอบเราว่า ชุมชนในวันนี้ไม่เหมือนชุมชนในอดีตแล้ว

๒. ปัญหาที่เราต้องมองและวิเคราะห์กันใหม่คืออะไรที่ทำให้ชุมชนเปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงมาจากกระบวนการภายนอกที่เราเรียกว่า โลกาภิวัตน์ หรือจากพลังพลวัต (Dynamic) ภายในชุมชนหรือว่าเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของทั้งสองกระบวนการดังกล่าวควรต้องมีการแสวงหาทฤษฎีที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์

๓. การที่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไม่ได้ให้ความสนใจแก่เรื่องการวิเคราะห์ความไม่เท่าเทียมกันในโครงการสร้างอำนาจ ควรได้รับการแก้ไขโดยต้องผสมผสานเอาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของมาร์กซิสต์เข้ามาด้วยกันเช่น การวิเคราะห์อธิบายได้ว่า ตลาดชุมชน ไม่ใช่เป็น

ปรากฏการณ์ธรรมชาติ หากแต่เป็นการอธิบายระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ให้ผลประโยชน์แก่คนกลุ่มต่าง ๆ ในกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาของชาวบ้านนั้นย่อมทำให้ผู้นำตามธรรมชาติหรือปัญญาชนชาวบ้านด้วยพร้อมกันผู้นำหรือปัญญาชน ชาวบ้านเหล่านี้จะมีส่วนสำคัญในการวิเคราะห์เพื่อสร้างจิตสำนึก เพื่อดำเนินกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาที่มาจากความต้องการต่อสู้การปรับตัวหรือผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม โดยต้องการกลับไปศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาวบ้านให้มีความเข้าใจลึกซึ้งมากขึ้นรวมทั้งการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของชาวบ้านที่มีขึ้นตลอดเวลาที่ผ่านมา โดยอาจใช้ผังแนวคิดสำหรับการจัดการความรู้แนววัฒนธรรมดังภาพที่ ๒.๓

ภาพที่ ๒.๓ แพนผังแนวคิดการปรับตัวหรือการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

ที่มา: อภิชัย พันธุ์เสน, ๒๕๓๙

๒.๔.๑ รูปแบบแนวทางดำเนินการอนุรักษ์วัฒนธรรม อาจมีแนวทางการดำเนินการดังนี้

๑. อนุรักษ์ พื้นฟู และพัฒนาด้านศิลปวัฒนธรรมโดยให้ความสำคัญกับการศึกษาค้นคว้าวิจัย และการพัฒนาระบบสารสนเทศท้องถิ่น

๒. สนับสนุน ส่งเสริม และเผยแพร่ด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ด้วยการจัดกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ พื้นฟู สืบสาน ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่อย่างยั่งยืน โดยใช้องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ทางด้านศิลปวัฒนธรรม

๓. ดำเนินการพัฒนาบริเวณองค์การบริหารส่วนตำบลให้เป็นแหล่งเรียนรู้

อาชีพและภูมิปัญญาของท้องถิ่นด้วยการรวบรวมและจัดแสดงผลงานประวัติความเป็นมา จัดพิพิธภัณฑ์เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้านนาถ่อนและจัดห้องสมุดให้เป็นแหล่งค้นคว้าวิจัยด้าน ศิลปวัฒนธรรมการประกอบอาชีพดีเลิศและเกี่ยวกับชีวิตเรื่องราวที่มาของการประกอบอาชีพที่เป็น ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ

๔. สนับสนุนส่งเสริมให้มีหลักสูตรด้านวัฒนธรรมการประกอบอาชีพดีเลิศมีคพำร ในส่วนที่เป็นวิชาพื้นฐานในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อปลูกฝังและสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ วัฒนธรรม

๕. สร้างเครือข่ายการดำเนินงานด้านศิลปวัฒนธรรม ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับ ภูมิภาค โดยความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ภายในมหาวิทยาลัยและเชื่อมโยงกับท้องถิ่น เป็น หน่วยงานที่ส่งเสริมด้านศิลปวัฒนธรรมให้เกิดประสิทธิผล

๒.๔.๒ ความสำคัญของการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การใช้ปัญญานำการพัฒนา นับเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการความรู้ในชุมชน ท้องถิ่น และนำพาชุมชนท้องถิ่นผ่านพ้นวิกฤตมาได้ การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น นับว่าเป็น เครื่องมือสำคัญต่อการพัฒนาประเทศในทุกๆ ด้าน หากรู้จักใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นความรู้ ความคิด ความสามารถ ความเจตจำนงของกลุ่มชน ในชุมชนท้องถิ่นมาปรับปรุงการดำเนินงาน และพัฒนางาน ที่กำลังกระทำอยู่ ทำให้มีส่วนช่วยพัฒนาประเทศในทางอ้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ของ ชาวบ้านจัดเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าทรัพยากรประเภทอื่น ๆ และมีประโยชน์ นานับประการ นับตั้งแต่ช่วยลดความอยากรู้ คลายความสงสัย จนถึงช่วยแก้ปัญหาช่วยวางแผนและ การตัดสินใจได้อย่างถูกต้อง ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงช่วยพัฒนาบุคคลช่วยการปฏิบัติงานและ ช่วยในการดำรงชีวิต ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาสังคมและประเทศชาติและมีความสำคัญในหลายระดับ ต่อบุคคล องค์กร และสังคม อย่างไรก็ตาม การรู้เท่าทันความก้าวหน้าของโลกสมัยใหม่แต่เพียงอย่าง เดียวย่อมไม่เพียงพอ หากเราจะต้องรู้ความเป็นมา ความเป็นไป หรือรากเหง้าของชุมชนท้องถิ่นที่เรา อาศัยอยู่ อันจัดเป็นสังคมฐานล่างที่มีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์วิถีชีวิต วัฒนธรรม ศาสนา การพึ่งพา ตนเอง มีความเกื้อกูลและอยู่รวมกันมากับธรรมชาติอย่างยาวนานอีกด้วย จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้รอบรู้และ รู้เท่าทันต่อความเป็นไปของโลกอย่างแท้จริงทุกภาคส่วนของสังคมไทย มีการดำเนินการจัดการความรู้ มีการสร้างความรู้ขึ้นใช้ในกิจการของตน ไม่ใช่ความรู้ของผู้อื่นโดยไม่ผ่านการปรับปรุงให้เข้ากับ สถานการณ์ของตนเองเสียก่อน การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นทางเลือกในการพัฒนาชุมชน

ท้องถิ่น ซึ่งเชื่อว่าความรู้และการปฏิบัตินั้น ๆ จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ และสร้างชุมชนท้องถิ่นและสังคมให้เป็นสุข

๒.๔.๒.๑ แนวทางการจัดการความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

การจัดการความรู้เป็นเครื่องมือที่ช่วยพัฒนาการทำงานต่าง ๆ ให้เกิดประสิทธิภาพประสิทธิผลมากขึ้น ซึ่งความรู้นั้น นอกจากจะสืบค้นและแสวงหาความรู้มาจากแหล่งต่าง ๆ แล้ว ยังต้องสร้างความรู้ขึ้นใช้เองด้วย โดยสร้างขึ้นเพื่อเตรียมพร้อมก่อนการทำงาน สร้างขึ้นระหว่างการทำงานและสร้างขึ้นจากการสรุปทบทวนหลังจากเสร็จสิ้นแล้ว โดยอาศัยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันภายในกลุ่มหรือเครือข่าย อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มีมักเป็นกับดักคือ การติดอยู่แค่ข้อมูลข่าวสารเท่านั้น ไม่สามารถยกระดับไปสู่ “ปัญญา” อันเป็นเป้าหมายที่แท้จริงของการจัดการความรู้ได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นความรู้ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง เพราะเป็นรากฐานของสังคมที่มีการสั่งสมสืบทอดมา เป็นความรู้ที่อยู่กับคนและติดแผ่นดิน กล่าวคือ ได้สะท้อนถึงวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คน ซึ่งเกิดจากการปรับตัวให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมให้อยู่อย่างเป็นปกติ ไม่ว่าจะเป็นด้านปัจจัย ๔ ด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินชีวิตของคนไทย มีส่วนสำคัญที่กำหนดวิถีการกินการอยู่ หรือภูมิปัญญาของคนไทย ให้มีความหลากหลายไปตามภูมิโนทัศน์ของภาคต่าง ๆ ด้วย อันสะท้อนถึงโลกทัศน์ หรือระบบวิธีคิดในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ให้เอื้อต่อการดำรงชีวิตด้านต่าง ๆ อย่างชาญฉลาด การนิยามความหมายของ “ภูมิปัญญา”(Wisdom) มีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการความรู้เป็นอย่างมาก มิฉะนั้นอาจทำให้พลาดเป้าหมายไป หรือไม่สามารถดึงเอา “ภูมิปัญญา” นั้น ออกมาเป็นสาระได้ ฉะนั้น ในการจัดการความรู้ “ภูมิปัญญา” จำเป็นต้องพิจารณาองค์ประกอบของภูมิปัญญาในสามส่วนที่สำคัญ คือ (๑) ความรู้ (๒) กระบวนการได้มาซึ่งความรู้ (๓) เป้าหมายหรือทิศทางการพัฒนา การนำความรู้ไปใช้ หรือมองอีกแง่หนึ่งคือ ผลกระทบจากความรู้และกระบวนการนั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเป้าหมายหรือทิศทางการพัฒนา ถือเป็นประเด็นสำคัญ เพราะสะท้อนถึงกระบวนการคิด วิธีคิด ที่กำหนดวิธีการจัดการในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งในวิถีของภูมิปัญญาตะวันออก มักสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ เทคโนโลยีที่มีลักษณะเรียบง่าย ราคาไม่แพง ทุกคนสามารถเข้าถึงหรือทำเองได้ ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ และดำรงอยู่ร่วมกันกับสรรพชีวิตอย่างเกื้อกูล เป็นความรู้ที่สะท้อนปรัชญาแนวคิดในการประกาศตัวเป็นอิสระ ต่างจากภูมิปัญญาของโลกตะวันตกที่มุ่งเอาชนะธรรมชาติและเป็นความรู้แบบครอบงำ สำหรับฐานการคิดในการมองถึงเป้าหมายของการจัดการ

ความรู้”ภูมิปัญญาท้องถิ่น” จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องตั้งคำถามให้ถูกต้อง และชัดเจนว่าจะนำไปในทิศทางใด ซึ่งการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาพัฒนา ประยุกต์ใช้ เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของคนไทยโดยรวม ควรจะกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศ แต่ไม่ใช่นำเอาสิ่งที่เหลือเป็น “ทุนทางสังคม” ของคนไทยไปเป็นจุดขายใหม่เพื่อรับใช้กระแสทุนนิยมอย่างที่เข้ามา ซึ่งจะไม่ช่วยแก้ปัญหาอะไร มิหนำซ้ำยังจะทำให้สังคมไทยตกไปอยู่ในร่องรอยเดิมของการพัฒนาที่เมื่อถึงจุดหนึ่งก็พาสังคมไทยไปสู่วิกฤตดังนั้น การจัดการความรู้ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” จึงไม่ใช่นำเอาไปเก็บรวมเนื้อหาภูมิปัญญาทั้งหมด เพราะโดยสภาพข้อเท็จจริงเป็นเรื่องที่มีความหลากหลาย มีข้อมูลมากมาย และมีการพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา แต่อาจทำให้รู้อย่างกว้าง ๆ ว่า มีเนื้อหากลุ่มใดบ้าง ใครทำ อยู่ที่ไหน หรือสามารถสืบค้นได้จากที่ใดหากแต่สิ่งที่ต้องมองทะลุลงไปคือ กระบวนการได้มาของความรู้หรือปรัชญาแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังความรู้นั้น ๆ ที่ควรมีการเก็บและจัดการให้เป็นระบบ เช่น ภูมิปัญญาในเรื่องสมุนไพร จะต้องชี้ให้เห็นความรู้ที่ว่า ควรจะเก็บสมุนไพรตอนไหน เพราะอะไร หลักการในการใช้สมุนไพรเป็นอย่างไร เป็นต้น ตัวอย่างในเรื่องสมุนไพรเป็นความรู้ที่อยู่บนฐานวัฒนธรรม ซึ่งอาศัยความเชื่อ คุณค่า การทดลองปฏิบัติ คัดเลือก ถ่ายทอดสิ่งที่ค้นพบในระยะเวลาอันยาวนาน และความรู้ทางวัฒนธรรมจำนวนมากไม่อยู่ในรูปหนังสือ แต่อยู่ในตัวบุคคล เช่น คนเฒ่าคนแก่ หรืออยู่ในการปฏิบัติของกลุ่มชน การจัดการความรู้ภูมิปัญญาจึงจำเป็นต้องอาศัยความละเอียดอ่อน ต้องเข้าใจธรรมชาติของภูมิปัญญา ซึ่งการจัดการความรู้ที่ย่อมแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับการจัดการความรู้ที่เป็นศาสตร์ เป็นวิชา ที่มักมุ่งจำเพาะและแยกส่วน ดังนั้น สถานการณ์การจัดการความรู้ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” จึงไม่ควรหลุดลอยออกจากฐานของความรู้ นั้น เพราะจะทำให้ไม่สามารถงอกงามหรือพัฒนาต่อได้ การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่คนในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น จะต้องเป็นผู้มีส่วนสำคัญในสร้าง สืบสาน หรือพัฒนาความรู้ภูมิปัญญานั้น ให้สามารถเชื่อมโยงต่อกับสมัยใหม่ หรือมีการประยุกต์ให้สมสมัย มิฉะนั้น ความรู้ภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมา ก็อาจขาดการสืบทอดและตายไปในที่สุด ภายใต้แนวคิด เรื่อง “การจัดการความรู้” เริ่มมีการกล่าวถึงกันมากในโลกตะวันตกเมื่อราว ๑๐ ปี มาแล้ว โดยมีภาคธุรกิจเป็นตัวขับเคลื่อนหลักมีทำให้แนวคิดนี้เป็นระบบ หรือเป็นศาสตร์ที่ชัดเจนมากขึ้น และเป็นแนวคิดที่เพิ่งเข้ามาในเมืองไทยได้ประมาณ ๒-๓ ปีเท่านั้น กระบวนการจัดการความรู้ที่มีการใช้ความรู้เพื่อกิจกรรมต่าง ๆ มีการไปแสวงหาความรู้ หรืออาจสร้างขึ้นมาจากการทำงานของเราเอง งานทุกอย่างสร้างความรู้ได้ทั้งสิ้น ไม่ว่าเราจะทำอะไร เราต้องสร้างความรู้ไปถึงการปฏิบัติได้จริง จึงจะก่อผลมหาศาล และที่สำคัญต้องนำความรู้ขึ้นมาทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนภายในกลุ่ม องค์กร หรือเครือข่ายด้วย

ความรู้มีหลายชนิด เช่น ความรู้เปิดเผย ซึ่งหาได้ง่ายในหนังสือ หอสมุด หรืออินเทอร์เน็ต ความรู้แฝง ซึ่งจะแฝงอยู่ในกระบวนการ ขั้นตอนการทำงาน และ ความรู้แบบฝังลึก ซึ่งมีอยู่ในตัวคน เป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ประสบการณ์ที่สั่งสมมาของบุคคล เป็นความรู้ที่มีพลังสูงสุดหรือนำไปสู่ประโยชน์ได้มาก แต่ดึงมาใช้ยากที่สุด จะต้องใช้การแลกเปลี่ยนหรือมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คน เพื่อให้เกิดแรงบันดาลใจร่วมกัน แลกเปลี่ยนความรู้ฝังลึกแล้วนำไปสู่การใช้ประโยชน์ “ต้นทุนทางปัญญา” (intellectual capital) มีความหมายรวมถึง ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ทักษะสินทางปัญญา และประสบการณ์ ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการสร้างความมั่งคั่งได้ สิ่งทั้งหมดอยู่ใน “ต้นทุนทางปัญญา” อาจมีรายการแตกต่างกัน แล้วแต่วิธีคิดและความเห็นของนักวิชาการแต่ละคน โดยมากมักรวมต้นทุนด้านคน ต้นทุนด้านโครงสร้าง ต้นทุนด้านทรัพย์สินทางปัญญา ต้นทุนด้านลูกค้า ต้นทุนด้านตลาด

๒.๔.๓ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรม

เริ่มต้นจากการที่มนุษย์มีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา มนุษย์มีความสามารถด้านการติดต่อสื่อสาร การเคลื่อนไหวทางสรีระในลักษณะต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถทางสติปัญญา ความรู้สึนึกคิด ซึ่งช่วยให้มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมมากที่สุด และยังช่วยให้มนุษย์ สามารถถ่ายทอดค่านิยมทางสังคมหรือค่านิยมของตนเอง

จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งได้ จึงเกิดเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเรียกว่าการเรียนรู้(Learning) ซึ่ง วิกร ตันฑวุฒโฒ (๒๕๓๖) ได้จำแนกการเรียนรู้ทาง

วัฒนธรรมออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑. การเรียนรู้ที่มีรูปแบบ เป็นกระบวนการ ที่บุคคลมีการปฏิสัมพันธ์กับระบบสังคมและวัฒนธรรม บุคคลสามารถพัฒนาทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต ค่านิยม เจตคติ ประเพณีอันเหมาะสมในวัฒนธรรมหนึ่ง โดยอาศัยกระบวนการทางสังคมพฤติกรรมที่เป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับวัฒนธรรมทางสังคม ซึ่งเป็นตัวกำหนดลักษณะการดำรงชีวิตของแต่ละบุคคลนั้น เป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างไม่เป็นรูปแบบ โดยทั่วไปเป็นการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน

๒. การเรียนรู้ที่มีรูปแบบ เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ที่มีลักษณะที่แน่นอน และมักจะเกิดขึ้นภายในสถาบันที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม ที่เรียกว่า สถาบันทางการศึกษา เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย เป็นต้น ในอดีตชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนเองสั่งสมความรู้และประสบการณ์ เพื่อการดำรงชีวิตมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน และมีการอนุรักษ์ สืบทอดความรู้ประสบการณ์ที่

สั่งสมมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสาขต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการอนุรักษ์สืบทอด และเรียนรู้สืบทอดกันมา จากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานใน ปัจจุบัน ซึ่งกระบวนการอนุรักษ์สืบทอดศิลปการแสดงพื้นบ้านได้มีนักวิชาการกล่าวไว้ดังนี้ สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๔๒) ได้จัดทำโครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ผลการศึกษาสรุปกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ดังนี้

๑. การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง ถือว่า เป็นวิธีการถ่ายทอดของผู้อาวุโส หรือผู้เฒ่าผู้แก่

โดยเป็นตัวอย่างของคนในครอบครัว ญาติพี่น้องชุมชนเดียวกัน

๒. การคิดร่วมกันเป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชน ได้แสดงความรู้สึกและความคิดเห็นต่อประเด็นต่าง ๆ อย่างเป็นธรรมชาติ มีการแลกเปลี่ยนและเสนอความเห็นอย่างมีเหตุผล เปิดโอกาสถ่ายทอดภูมิปัญญาซึ่งกันและกัน

๓. การสร้างสรรค์ กิจกรรม หรือการทำงานร่วมกัน โดยการขยายเครือข่ายระดับบุคคล ระดับกลุ่มให้มากเพราะได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาหลากหลาย และนำมาพัฒนากิจกรรมที่กระทำอยู่การบรรยายหรือเวทีชาวบ้านเป็นกิจกรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งสำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การวิเคราะห์และสังเคราะห์ประสบการณ์ของชาวบ้านร่วมกัน อันส่งผลให้สมาชิกของชุมชนมีความรู้ความสามารถสูงขึ้น

๒.๕ แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนหมายถึงกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงาน พัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ความรู้และความชำนาญร่วมกับวิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นการที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม จึงเป็นเหตุให้การตัดสินใจต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน กลยุทธ์การประชาสัมพันธ์โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแนวความคิดใหม่ที่มีรากฐานมาจากแนวคิดของระบอบประชาธิปไตยเป็นกระแสของความคิดที่ทำให้ผู้คนในสังคมตระหนักดีว่า การดำเนินกิจการใด ๆ ก็ตาม ผู้ที่ได้รับผลกระทบและมีส่วนได้เสียควร

เป็นผู้มีโอกาสได้แสดงความคิดเห็นและเสนอแนะความคิดการปฏิบัติงานประชาสัมพันธ์ในยุคปัจจุบัน จึงต้องประยุกต์แนวคิดให้ตอบรับกับแนวคิดประชาธิปไตยโดยต้องสร้างกระบวนการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนอันเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติงานและเป็นส่วนสำคัญของแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนกลุ่มที่มีส่วนได้เสียและได้รับผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต ดังนั้น การพัฒนาจึงเริ่มจากความต้องการของชุมชนแทนความต้องการของหน่วยงานภาครัฐ

๒.๕.๑ รูปแบบของการมีส่วนร่วม

การที่ประชาชนภายในพื้นที่ที่มีการรวมกลุ่มในรูปของประชาคมหรือชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่สนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ให้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไขปัญหาซึ่งการแก้ปัญหานั้นจำเป็นต้องมีความร่วมมือทำพร้อม ๆ กันในทุกระดับ ต้องระดมทุกองค์ประกอบในสังคมโดยเฉพาะชุมชน เพื่อเสริมสร้างความเป็นชุมชนให้มีความเข้มแข็ง สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเองรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ดำเนินอยู่โดยทั่วไป สามารถสรุปได้เป็น ๔ รูปแบบ คือ

๑. การรับรู้ข่าวสาร (Public information) ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นดังนี้ การได้รับแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

๒. การปรึกษาหารือ (Public consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น

๓. การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาเหตุผลในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้น ซึ่งมีหลายรูปแบบ ได้แก่

๔. การประชุมในระดับชุมชน (Community meeting) โดยจัดขึ้นในชุมชนที่ได้รับผลกระทบ จากโครงการ โดยเจ้าของโครงการหรือกิจกรรมจะต้องส่งตัวแทนเข้าร่วมเพื่ออธิบายให้ที่ประชุมทราบถึงลักษณะโครงการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นและตอบข้อซักถาม

๕. การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ (Technical hearing) สำหรับโครงการที่มีข้อโต้แย้งในเชิงวิชาการ จำเป็นจะต้องเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาจากภายนอกมาช่วยอธิบายและให้ความเห็นต่อโครงการ ซึ่งผู้เข้าร่วมประชุมต้องได้รับทราบผลดังกล่าวด้วย

๖. การประชาพิจารณ์ (Public hearing) เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบังทั้งฝ่ายเจ้าของโครงการและฝ่ายผู้มีส่วนเสียจากโครงการ ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบทั่วกัน

๗. การร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการที่เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่ลักษณะที่สำคัญของการมีส่วนร่วมว่าเป็นเรื่องของกระบวนการ ซึ่งได้สรุปถึงขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้ ๔ ขั้นตอนหลัก ๆ ดังนี้

๑. มีส่วนร่วมในการคิด ศึกษา และค้นคว้า หาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ตลอดจนจนความต้องการของชุมชน

๒. มีส่วนร่วมในการวางนโยบาย หรือแผนงาน โครงการ หรือกิจกรรม เพื่อลดและแก้ไขปัญหา

๓. มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและปฏิบัติงานให้บรรลุตามเป้าหมาย

๔. มีส่วนร่วมในการควบคุม ติดตาม และประเมินผลการทำงานการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจำเป็นต้องใช้วิธีการสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสมในการนำพาข่าวสารจากหน่วยงานภาครัฐบาลหรือเอกชน ไปสู่ประชาชนผู้เป็นเป้าหมาย สิ่งสำคัญในการกระตุ้นและสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนหรือชุมชนได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลที่ต้องการสื่อสารนั้น ต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะถือว่าเป็นส่วนช่วยให้กระบวนการติดต่อสื่อสารสัมพันธ์หรือแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างสมาชิกในสังคมเป็นไปได้โดยสะดวกขึ้น กล่าวคือ ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมพัฒนาชุมชน ให้มีความเข้มแข็งเพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนสู่การแก้ไขปัญหาของสังคมและประเทศชาติได้

๒.๕.๒ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีหลักการสำคัญ ๕ ประการ คือ

๑) การให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิความรู้ของชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นบ้าน ตลอดจนระบบการสร้างความรู้ และกำเนิดความรู้ในวิธีอื่นที่แตกต่างไปจากของนักวิชาการ

๒) การปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้านด้วยการส่งเสริมยกระดับและพัฒนาความเชื่อมั่นในตัวเองของเขา ให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง

๓) การให้ความรู้ที่เหมาะสมกับชาวบ้านและคนยากจน โดยให้สามารถได้รับความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบสังคมของเขา และสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมายตลอดจนนำไปใช้ได้เหมาะสม

๔) มีความสนใจในปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับปัญหาของเขา

๕) การปลดปล่อยความคิด การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้ชาวบ้านและคนยากจนสามารถใช้ความคิดเห็นของตนอย่างเสรีทั้งนี้ การวิจัยอาจอาศัยแนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในการกำหนดประเด็นในการศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิธีการศึกษาและหลักฐานที่ใช้ในการศึกษา งานวิจัยอาจใช้การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก การสัมภาษณ์พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นจารีตหรือประเพณีทางมานุษยวิทยา รวมทั้งการประชุมกลุ่มในหัวข้อต่าง ๆ เป็นวิธีการศึกษาหลักควบคู่ไปกับการใช้หลักฐานประเภทเอกสารชั้นต้น ซึ่งเป็นจารีตหรือประเพณีของประวัติศาสตร์ทั่วไป จากนั้นจึงเชื่อมโยงข้อมูลที่ได้เข้ากับบริบททางเศรษฐกิจการเมือง สังคม วัฒนธรรมและนิเวศวิทยาในระดับประเทศและภูมิภาคในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งข้อมูลส่วนใหญ่อยู่ในรูปเอกสาร ส่วนทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม และทฤษฎีมานุษยวิทยานิเวศ งานวิจัยนี้อาศัยเป็นแนวทางในการตีความและจัดระเบียบความสัมพันธ์ของข้อมูลชุดต่าง ๆ

๒.๖ วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลจากการทบทวนเอกสารงานวิจัยและเอกสารรวบรวมประวัติวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อนจากวารสารข้อมูลวิทยานิพนธ์ รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสในชุมชนพื้นที่ศึกษาซึ่งสามารถสรุปข้อมูลบริบทชุมชนได้ดังนี้

อุทัย ไชยคราม (๒๕๒๙) ได้กล่าวถึงประวัติบ้านนาถ่อนไว้ว่า เดิมบรรพบุรุษชาวบ้านนาถ่อนอาศัยอยู่ทางด้านฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง มีเชื้อสายมาจากกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง ได้อพยพมาฝั่งไทยเนื่องมาจากได้รับผลกระทบจากการทำสงคราม และถูกพวกจีนฮ่อ ญวนรุกราน ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยมีท้าวไชยทรงยศเป็นหัวหน้าในการอพยพ มาตั้งถิ่นฐานบริเวณปากน้ำห้วยบังฮวกซึ่งตั้งอยู่บริเวณวัดมรุกขนครในปัจจุบัน ต่อมาเกิดความแห้งแล้งและโรคระบาด จึงได้โยกย้ายเดินทางตามลำห้วยมาตั้งถิ่นฐานเรือนในบริเวณที่สูงเป็นที่มีป่าไม้ถ่อนขึ้นมามากบริเวณรอบ ๆ เป็นทุ่งกว้างเหมาะสำหรับการเกษตร และได้เรียกชื่อหมู่บ้านว่า บ้านนาไม้ถ่อนโดยในระยะแรกขึ้นกับเมืองเรณูนครต่อมาได้ยุบเมืองเรณูเป็นตำบล และได้ตั้งบ้านธาตุพนมเป็นอำเภอบ้านนาไม้ถ่อน จึงมาขึ้นกับอำเภอธาตุพนมและได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านนาถ่อน

อุทัย ไชยคราม (๒๕๒๙) ได้กล่าวถึงการตีเหล็กที่บ้านนาถ่อนไว้ว่า เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๒ ขุนพินิจอักษร แสนเสรีจ กำนันตำบลนาถ่อนในสมัยนั้น ได้ติดต่อปรึกษารื้อกับบาทหลวงซาเวียร์ ซึ่งเป็นนักบวชชาวฝรั่งเศสจากเมืองเชียงหวาง แขวงคำม่วน ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวให้หาคนมาช่วยสอนการตีเหล็ก และท่านได้นำอุปกรณ์และวัตถุดิบในการตีเหล็กมาด้วย ได้แก่ ทั่ง ซึ่งเป็นเหล็กกลม ค้อน และเหล็กสามเหลี่ยม ชาวบ้านนาถ่อนที่เรียนตีเหล็กรุ่นแรกมี พ่อเผ่าลูน พ่อเผ่าตอย พ่อเผ่ากะเล็น พ่อเผ่าจารย์ใบ และขุนพินิจอักษร แสนเสรีจ ผึกจนชำนาญและได้สอนการตีเหล็กให้กับคนรุ่นลูกหลานสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันผลิตภัณฑ์ได้แก่ มีด เสียม เคียว เป็นต้น

ไพจิตร ไชยคราม (๒๕๔๐) กล่าวถึงประวัติบ้านนาถ่อนว่าเดิมตั้งรกรากอยู่บริเวณหุบเขาเมืองป่งลิ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ต่อมาถูกพวกจีนฮ่อ และญวนรุกราน จึงได้อพยพมาทางตะวันตกเฉียงใต้ โดยการนำของท้าวไชยทรงยศมาถึงริมฝั่งโขงตรงข้ามปากน้ำห้วยบังฮวก และได้ข้ามฝั่งมาฝั่งไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ บริเวณปากน้ำห้วยบังฮวกซึ่งมีบรรพบุรุษซึ่งเดินทางมาก่อนแล้ว อันมีพ่อพระยาฟ้ามุงเมืองแห่งเมืองมรุกขนคร (ปัจจุบันคือที่ตั้งวัดมรุกขนคร) ระยะต่อมาการทำมาหากินของพลเมืองยากลำบาก จึงได้เดินทางไปทางเหนือตามลำห้วยบังฮวก ได้พบบริเวณที่เป็นที่ราบสูงเต็มไปด้วยป่าไม้ถ่อนอันอุดมสมบูรณ์ มีทุ่งกว้างล้อมรอบในภายหลังเป็นชื่อว่า บ้านนาถ่อนเพื่อให้เป็นมงคล ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (๒๕๔๑) ได้กล่าวถึงไทยกะเลิง ว่า มีกลุ่มใหญ่อยู่ที่บ้านนาถ่อน ตำบลนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม เป็นกลุ่มชนที่มีฝีมือในการหาของป่า มีความ

เชื้อในผีแจ หรือผีป่า ผีภู เป็นชุมชนระบบเครือญาติ มีความเชื่อเรื่องดอนปู่ตา ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งศักดิ์สิทธิ์ มีวัฒนธรรมบนทับควาย คือเกิดจากการเคลื่อนย้ายสัตว์เข้าไปหากินบนป่าโคก ซึ่งระหว่างนั้นลูกจะได้เรียนรู้วิธีฟันเชือก จักสาน รวมทั้งความรู้อื่น ๆ ที่สามารถนำไปใช้ในการดำรงชีวิตต่อไป บ้านนาถ่อนเป็นหมู่บ้านที่มีการสืบทอดการตีเหล็กมาจากบรรพบุรุษ จนกลายมาเป็นอาชีพของชาวบ้านที่ผลิตงานตีเหล็กเป็นสินค้าที่ทำชื่อเสียงให้กับหมู่บ้าน และเป็นสอนคำพื้นเมืองประเภทงานตีเหล็กของจังหวัดนครพนม โดยเฉพาะสินค้าประเภท มีด เลื่อย ขวาน คราด เป็นต้นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (๒๕๔๑) ได้กล่าวถึงจังหวัดนครพนมว่า เป็นจังหวัดชายแดนที่ตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ในเส้นรุ้งที่ ๑๖-๑๘ องศาเหนือ และระหว่างเส้นแวงที่ ๑๐๔-๑๐๕ องศาตะวันออก สภาพพื้นที่เป็นรูปร่างยาวโค้งเล็กน้อย เสียบบตามฝั่งขวาแม่น้ำโขง มีส่วนกว้างจากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตก ประมาณ ๒๐ กิโลเมตรส่วนยาวจากทิศเหนือมาทิศใต้ประมาณ ๑๕๓ กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด ๕,๕๑๒,๖๖๘ กิโลเมตร ลักษณะพื้นที่เป็นทิวเขา ที่เนินสูงและราบมีป่าไม้ร้อยละ ๒๘ ของพื้นที่ มีหมู่บ้านที่ผลิตงานหัตถกรรมพื้นเมือง ที่สำคัญ และมีชื่อเสียงของจังหวัด ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ประเภทผ้าฝ้ายและไหมแหล่งผลิตอยู่ในเขตอำเภอเรณูนคร อำเภอธาตุพนม อำเภอนาหว้า ผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องจักสานแหล่งผลิตที่สำคัญที่อำเภอเมือง อำเภอปลาปาก อำเภอเรณูนคร และอำเภอศรีสงคราม โดยผลิตสินค้าจำพวกกระติบข้าว กระดัง เลื่อยเตย หมู่บ้านที่มีชื่อเสียง คือ บ้านชะโงน และบ้านนาคอกควายอำเภอเมือง ผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องปั้นดินเผาแหล่งผลิตส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอนาทม ผลิตสินค้าจำพวก ไหบรรจุน้ำขนาดต่าง ๆ ผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องดนตรีพื้นเมือง แหล่งผลิตอยู่ในเขตอำเภอนาทม อำเภอนาหว้า ทำการผลิตแคนป็นส่วนใหญ่โดยเฉพาะที่บ้านท่าเรือ อำเภอนาหว้า และที่บ้านนาถ่อน ตำบลนาถ่อน อำเภอธาตุพนม มีผลิตภัณฑ์ที่สำคัญได้แก่ มีด ขวาน เลื่อย เคียว เป็นต้น ปัจจุบันจะทำการผลิตตลอดปี

แดง แก้วแสน (๒๕๔๒:๖๖) ได้กล่าวถึงบ้านนาถ่อนไว้ในหนังสือ เทียวเมืองไทยภาคอีสาน ไว้ว่า บ้านนาถ่อน ตำบลนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม เป็นหมู่บ้านที่ผลิตสินค้าพื้นเมืองที่เป็นผลิตภัณฑ์ประเภทงานตีเหล็กที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนครพนม โดยมีผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในการเกษตร อัน ได้แก่ มีดได้ ขวาน เลื่อย เป็นต้น

วิจิตร รังผึ้ง (๒๕๔๒ : ๕) ได้กล่าวถึง นครพนมว่าเป็นเมืองที่มีประวัติความเป็นมาว่าเดิมดินแดนบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของอาณาจักรศรีโคตรบูรณโดยตั้งเมืองอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ประเทศลาวในปัจจุบันซึ่งอยู่มาใต้ของปากเซบั้งไฟซึ่งอยู่ตรงข้ามกับพระธาตุพนมในปัจจุบัน ต่อมาในครั้งพญานันท

เสนเจ้าผู้ครองนครศรีโคตรบูรสวรรคต เสนาอำมาตย์และชาวเมือง จึงลงความเห็นว่าเป็นเมืองเกิด เหตุเพศภัยหลายครั้งจึงได้ย้ายมาฝั่งมาตั้งบ้านเมืองอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงและได้เปลี่ยนชื่อเป็น มรุกขนคร ต่อมาได้ย้ายข้ามฝั่งไปมาหลายครั้งและมีผู้สืบทอดครองนคร ตามลำดับ กระทั่งในสมัยรัชกาล สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้มีการย้ายเมืองนครอีกครั้งหนึ่ง มาตั้งอยู่บริเวณบ้านหนองจันทร์ซึ่ง ห่างจากเดิมมาทางเหนือประมาณ ๕๒ กิโลเมตร ต่อมาในปี พ.ศ.๒๓๓๓ สมัยรัชกาลที่ ๑ เจ้าเมืองนครถึงแก่พิราลัย เมืองนครก็ขึ้นตรงต่อกรุงรัตนโกสินทร์โดยได้รับพระราชทานนามใหม่ว่า นครพนม นครพนมเป็นจังหวัดที่มีชนเผ่า ๓ ชนเผ่า ซึ่งแต่ละชนเผ่า ซึ่งมีวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามที่ยึดถือปฏิบัติกันมา เช่น ชาวไทยลาว ที่มีเชื้อสายลาวที่อพยพมาจากอาณาจักรล้านช้างสมัย สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งปัจจุบันอาศัยอยู่ในเขต อำเภอเมือง ชาวผู้ไท แห่งอำเภอเรณูนคร ชาวไทยย้อ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตอำเภอกาญจนบุรี อำเภอดงหลวง และอำเภอนาหว้า ชาวไทยกะเลิง ที่บ้านนาถ่อน ตำบลนาถ่อน อำเภอธาตุพนมและชาวไทยแสก ที่บ้านอาจสามารถ อำเภอเมือง ชาวไทยข่า ชาวไทยลื้อ

จากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ คณะวิจัยจะได้นำมาใช้เป็นแนวทาง และข้อมูลสำคัญ สำหรับประกอบในการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของวัฒนธรรม การตีเหล็ก ชุมชนบ้านนาถ่อน ตำบลนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ในครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

สมหวัง คงประยูร (๒๕๒๒) ได้จัดเครื่องใช้ที่ชาวบ้านใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นศิลปะพื้นบ้าน ประเภทประติมากรรม งานประติมากรรมดังกล่าว ได้แก่ เครื่องใช้ที่บ้านใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นศิลปะพื้นบ้าน ประเภทประติมากรรม งานประติมากรรมดังกล่าว ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผา งานไม้งานแกะสลักทั่วไป และงานโลหะกรรม ได้แก่ เหล็ก สลัด เงิน ทอง นาค โดยใช้วัสดุดังกล่าวทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น อาวุธต่างๆ ดาบ มีด ขวาน จอบ ลีว ชัน ล้อ กระดิ่ง ระฆัง และทำเป็นเครื่องประดับเช่น กำไล แหวน ตุ้มหู และกระพรวน เป็นต้น รูปแบบของเครื่องใช้ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น เน้นประโยชน์ในการใช้สอยเป็นหลัก ส่วนทางด้านความงามถือว่าเป็นรอง

รัตน์ อุทัยผล (๒๕๒๓) ได้กล่าวถึงกรรมวิธีในการผลิตมีดอรัญญิกว่า มีดอรัญญิกที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน ทำกันอยู่ในปัจจุบัน ทำกันหลายแบบหลายขนาด ตั้งแต่ใหญ่จนเล็ก แต่วิธีคล้าย ๆ กัน ในที่นี้จะกล่าวถึงแต่เฉพาะการทำมีดได้ เหล็กที่นำมาใช้ในการทำมีดได้ ใช้เหล็กตรามำนำมาตัดเป็นท่อน ๆ ตามความยาวขนาดต่าง ๆ ตามที่ต้องการ นำเข้าไปในเตาเผาไฟให้เหล็กแดง แล้วนำ

ออกมาดีโดยใช้พะเนินดีเป็นหุ่นมิด ทำอย่างนี้เรียกว่า ทำหุ่น หรือหลาบ แล้วนำเข้าเผาอีกให้สนิมกะเทาะออก แล้วนำไปตีด้วยฆ้อนเหล็ก เพื่อให้เนื้อเรียบ เรียกว่า รำเรียบ หรือ ไข่ แล้วใช้ตะไบแต่งให้เป็นรูปทรงจากนั้นใช้เหล็กชุบครึ่งให้สวยงาม ต่อไปใช้ตะไบตกแต่งให้เข้ารูปแล้วจึงนำมิดไปทาสีผสมเกลือบ นำไปเผาไฟชุบให้แข็งแรง ในการชุบนี้เป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะมิดจะมีคุณภาพดีหรือไม่ดีอยู่กับเทคนิคในการชุบนี้ เพราะถ้าแข็งไปก็จะบิ่นได้ง่าย ถ้าอ่อนไปก็อยู่ เมื่อชุบแล้วก็ขัดและฝนให้ขาวดีขึ้น แล้วนำไปลับกลับหินที่ละเอียดให้คมลง นำไปเข้าด้ามส่วนมากก็ด้ามไม้ไผ่เพราะหาได้ง่าย และรวดเร็ว แต่งให้เข้ากับตัวมิดด้วยตะไบบุง แล้วนำมาทาน้ำมัน เก็บไว้จำหน่ายต่อไป

จิตร เสนะ (๒๕๓๓) ศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพทอเสื้อศึกษากรณีบ้านแพง ตำบลบ้านแพง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพทอเสื้อ ตลอดจนผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากการประกอบอาชีพทอเสื้อของชาวบ้านแพง ผลการศึกษา พบว่า การผลิตเสื้อทอมนอดิตเป็นการผลิตที่ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักผลิตแบบพึ่งพาอาศัย

อภิศักดิ์ โสมอินทร์ (๒๕๓๓) กล่าวว่าอาชีพตีเหล็ก เป็นอาชีพที่เก่าแก่ที่ได้รับการถ่ายทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ซึ่งถือว่าผลิตภัณฑ์จากอาชีพตีเหล็ก เช่น มิด เสียม เคียว เป็นสิ่งสำคัญของชาวชนบทอีสานจะต้องมีใช้ในครอบครัว และพบว่าหลายหมู่บ้านในภาคนี้มีอาชีพตีเหล็กอย่างจริงจัง เช่น บ้านม่วงหวาน อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น บ้านหนองบัวทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ฯลฯ

อมรา พงศาพิชญ์ (๒๕๓๗) ได้กล่าวเกี่ยวกับทฤษฎีวิวัฒนาการ เรื่องวัฒนธรรมและการแพร่กระจายวัฒนธรรม ในหนังสือวัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ วิเคราะห์สังคมไทยแนวมนุษยวิทยา ไว้ว่า วิวัฒนาการ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากแบบหนึ่งไปเป็นอีกแบบหนึ่ง ทฤษฎีวิวัฒนาการมีความหมายในแง่ของการเปลี่ยนแปลงจากแบบง่าย ๆ ไปหายาก แบบที่ด้วยความเจริญไปเปรียบเทียบสภาพในช่วงระยะหนึ่งกับอีกช่วงระยะเวลาหนึ่งที่มีความแตกต่างกัน

นพ พุทธิศักดิ์แสง (๒๕๓๘) ได้ศึกษาเรื่องหัตถกรรมพื้นบ้านอีสาน : ศึกษากรณีตีเหล็กบ้านม่วงหวานอำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น พบว่า ในด้านกระบวนการผลิต ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษโดยมีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่ด้านอุปกรณ์ เครื่องมือการผลิตทุกชนิดเปลี่ยนแปลงไปตามความสะดวกในการจัดหา เช่น ทังคั้น และสับ ในด้านเศรษฐกิจ ช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น มีเงินออมแทบทุกครอบครัว ด้านสังคม เป็นการรวมกลุ่มทางสังคมที่มีการรวม

ตัวอย่างถาวร และมันคงทำให้ชาวบ้านไม่อพยพไปขายแรงงานในถิ่น ทำให้หมู่บ้านมีความเจริญ ไม่มีการมั่วสุมในเรื่องอบายมุขทั้งหลาย

พิทักษ์ น้อยวงศ์ (๒๕๔๐) ได้กล่าวถึง หมวดยการโลหะ เครื่องทอง ไว้ว่า งานโลหะ หมายถึง การสร้างงานให้เกิดเป็นรูปทรงตามความต้องการด้วยกรรมวิธีการหล่อ การตีโดยแบ่งออกเป็น การหล่อเครื่องทองเหลือง และการตีเหล็ก โดยให้ความหมายของการตีเหล็ก คือ การแปรสภาพโลหะเหล็ก ให้เป็นรูปลักษณะสอดคล้องกับจุดหมายของการใช้สอย วัสดุที่ใช้ในการตีเหล็ก คือเหล็กที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์ กล่าวคือ ต้องเป็นเหล็กเหนียวแข็งแรงมีจำนวนร้อยละของความร้อนในเนื้อเหล็กสูงสามารถชุบแข็งได้ดี เช่น เหล็กเหนียวชนิดเหล็กตะไบ นอกจากนี้ยังใช้ถ่านก้อนขนาดเล็กเป็นเชื้อเพลิง ส่วนในด้านอุปกรณ์และเครื่องมือที่ใช้ในการตีเหล็ก ได้แก่ เตา พัดลมหอยโข่ง ทั้งเหล็ก ทั้งขอ ก้อนตีเหล็ก ตะไบ คีมจับเหล็ก เหล็กเขี่ยถ่าน เหล็กตัด เหล็กชี้อ่าง น้ำ หินลับมีด เครื่องเจียรระโน ปากกาจับเหล็ก ทะเนิน ในด้านการปฏิบัติงานตีเหล็กของช่างจังหวัดมหาสารคาม ที่ทำการผลิตงานโลหะหลายชนิดมีขั้นตอนในการผลิตที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้ เริ่มตั้งแต่การตัดเหล็ก โดยการตัดให้ได้ขนาดสัดส่วนตามต้องการและจุดมุ่งหมาย จากนั้นนำเหล็กมาเผาไฟจนเป็นสีแดงแล้วนำมาตีเรียกว่า การตีหลาหรือเรียกว่า ตีขึ้นรูป หรือ ตีหุ่น โดยหัวหน้าเตา จะใช้คีมจับเหล็กที่เผาเป็นสีแดงนำมาไว้บนทั้งลูกค้อนผู้ทำหน้าที่ตีหลาก็จะสลับจังหวะกัน หัวหน้าเตาก็จะจับพลิกกลับไถลกลับมา จนได้เป็นรูปร่างตามที่ต้องการ จากนั้นก็จะเป็นขั้นตอน การตีแต่ง โดยหัวหน้าเตาจะใช้ค้อนตีแต่งส่วนต่าง ๆ เป็นรูปทรงและสัดส่วนตามชนิดของผลิตภัณฑ์ จากนั้นจะปล่อยให้เหล็กคายความร้อนและเย็นตัว จึงนำมาตีแต่งเป็นครั้งที่สอง เรียกว่า การตีเน้น ต่อจากนั้นก็จะเป็นการตกแต่งเพื่อให้เกิดความสวยงาม โดยนำผลิตภัณฑ์วางบน โส้ง ขัดถูด้วยตะไบ เพื่อให้ผิวของผลิตภัณฑ์เรียบในส่วนที่เป็นคมจะใช้ตะไบถูอย่างพิถีพิถันเรียกว่า การแทงคม ขั้นตอนสุดท้ายคือการชุบโดยนำผลิตภัณฑ์ส่วนที่ต้องการให้แข็งไปเผาไฟจนแดง แล้วนำไปชุบในน้ำซึ่งขั้นตอนนี้จะทำโดยช่างที่มีความชำนาญเป็นพิเศษ ผลิตภัณฑ์จากงานตีเหล็กสามารถจำแนกตามจุดมุ่งหมายของการนำไปใช้งานได้ ๓ ประเภท คือ เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น มีดบาง มีดปอกผลไม้ มีดสะนาก มีดบังตอ เครื่องมืออุปกรณ์การช่าง เช่น ค้อน ไขควง ขวาน ลิว คีม และเครื่องเกษตร เช่น มีดอีโต้ จอบ เสียม เคียว เป็นต้น

ศรีศักร วลัยโกตม (๒๕๔๐) ได้กล่าวถึงพัฒนาการของมนุษยชาติในโลกนี้ว่ามีทั้งความคล้ายคลึง และความแตกต่างกัน กล่าวคือ

๑. สิ่งที่มีความคล้ายคลึงกัน คือ การเป็นมนุษย์ (Homoo Sapiens) ซึ่งแตกต่างจากสัตว์โลกอื่น ๆ ในลักษณะที่เป็น สัตว์สังคม (Social Animal) ที่มีความสามารถในการเรียนรู้การใช้ภาษาเป็นสัญลักษณ์เป็นสื่อในการคมนาคมและการสร้างสรรค์วัฒนธรรม (Cultuer) ขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิตอยู่รวม

๒. สิ่งที่ทำให้แตกต่างก็คือ เวลาและสถานที่ อันมีผลที่ทำให้สังคมของมนุษย์ในแต่ละท้องถิ่นและสมัยมีกระบวนการในการพัฒนาการและรูปแบบวัฒนธรรมไม่เหมือนกัน

ในทางมนุษย์วิทยา (Anthropology) มีแนวคิดที่มองพัฒนาการทางสังคมมนุษย์อย่างกว้าง คือ แนวคิดในเรื่องวิวัฒนาการ (Evolutionism) ซึ่งมีลักษณะเป็นการมองแบบแนวตั้ง มนุษย์มีวิวัฒนาการทางสังคมที่สะท้อนให้เห็นจากระดับความเจริญทางเทคโนโลยีจึงได้มีการจัดลำดับขั้นตอนวิวัฒนาการออกเป็น ยุคหินเก่า ยุคหินใหม่ ยุคสำริด ยุคเหล็ก และยุคประวัติศาสตร์

ชลิต ชัยครรชิต (๒๕๔๑) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ยุคเหล็ก : พัฒนาการทางเทคโนโลยีและสังคม ซึ่งผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ การศึกษาพัฒนาการทางสังคมของชุมชนโบราณในภูมิภาคอีสาน โดยผ่านการศึกษากระบวนการถลุงเหล็กชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการสมัยเหล็ก ทำให้ภาพความเข้าใจพัฒนาการทางสังคมโบราณในอดีตมีชัดเจนมากยิ่งขึ้นการเกิดอุตสาหกรรมถลุงเหล็ก ทำให้มีการผลิตทรัพยากร และติดต่อการแลกเปลี่ยนทรัพยากรกับสังคมภายนอกมาเป็นระยะเวลายาวนานการติดต่อแลกเปลี่ยนเครื่องมือเหล็กภายในภูมิภาคยังเป็นผลให้เกิดพัฒนาการทางสังคมของกลุ่มชนที่เกี่ยวข้องด้วย

พิสิฐ บัญไชย (๒๕๔๑) ได้กล่าวถึงขั้นตอนกระบวนการในการตีเหล็กบ้านม่วงหวานไว้ดังนี้

๑. การตัดเหล็ก เป็นการนำเอาเหล็กแผ่นไปเผาไฟในเตา หากเหล็กแผ่นนั้นยาว ให้เผาส่วนที่ต้องการตัด เผาจนร้อนแดงเต็มที่ ใช้เหล็กตัดวางลงบนเหล็กร้อน ให้อีกคนหนึ่งตีตามรูปร่างที่ต้องการจะตัด

๒. การตีหلابหรือการตีขึ้นรูปหรือการตีหุ่น หลังจากตัดเหล็กให้เป็นชิ้น แล้วนำเหล็กเหล่านั้นเผาไฟให้ร้อน ขั้นตอนนี้ใช้คน ๔ คน คนตีเหล็ก ๑ คน ซึ่งเป็นช่วงตีที่มีความชำนาญหรือเรียกว่าช่างใหญ่ คอยควบคุม เมื่อเหล็กร้อนแล้วช่างใหม่ก็จะตีเหล็กมาวางบนทั้ง ช่างตีเหล็ก ๓ คน ก็ตีเหล็กสลับกันเป็นจังหวะ ๑-๒-๓ เรียกว่า การลงกระเนนนายช่างใหญ่ก็จะคอยพลิกเหล็กไปมา เพื่อให้เหล็กอัดตัวกันแน่น นวดเหล็กให้เข้ากันและตีแผ่เพื่อให้เป็นรูปร่างให้เป็น มีด เสียม ขวาน ตามความต้องการต่อไป

๓. การแปรรูปเป็นดวง หลังจากตีหลาบเสร็จเรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็เป็นการตีแปรรูปให้เป็นดวง การตีหลาบจะเป็นรูปร่างคร่าว ๆ ไว้ยังไม่ตกแต่ง การแปรรูปจึงตกแต่งให้เป็นรูปมิด เสียม ขวาน ช่างจะใช้ค้อนตีเหล็กหุ่นมาตีของแต่ละคนด้วยตนเอง ตกแต่งให้เรียบ สวยงามและแต่งคม ช่างบางคนจะขัดด้วยตะไบ

๔. การกั้นมิด กั้นมิดเป็นส่วนโคนของมิด เล็กกว่าตัวมิด ค่อนข้างแหลมใช้สำหรับฝังลึกลงไปใ้ไม้ที่จะทำเป็นด้ามมิด

๕. การทำแฉ่ว กรณีการตีมิด แฉ่ว คือ ส่วนรัดด้ามมิดต่อกับตัวมิดให้แน่น เป็นเหล็ก กระบอกรัดด้ามมิดต่อกับตัวมิด

๖. การทำด้ามและใส่ด้ามมิด กรณีมิด จะต้องหาไม้มาทำด้ามมิดด้วย ส่วนใหญ่จะใช้ไม้เนื้อแข็ง นำไม้มาเจาะรูใส่ก้นมิด แล้วรัดด้วยแฉ่ว ทำให้ด้ามมิดและตัวมิดติดกันแน่นแข็งแรงทนทาน

๗. การดอกลาย การดอกลายมักทำเฉพาะการตีมิด การดอกลายใช้เหล็ก ๆ ดอบบนขอบสันมิด เพื่อเป็นเครื่องหมายการค้าประจำหมู่บ้าน

๘. การชุบ คือขบวนการทำให้เหล็กที่ดีแล้วนำไปใช้งานได้ เพราะจะแกร่ง หากไม่ชุบเมื่อนำไปใช้งานจะทำให้คม บิด ปาน เปี้ยว เสียหายได้ ขบวนการชุบ ก็จะนำมิดหรือเครื่องเหล็กที่ตกแต่งเรียบร้อยแล้วนำมาเผาไฟให้ร้อนแดง ช่างจะสังเกตสีแดงของเหล็กว่าจะเพียงพอต่อการชุบหรือไม่ โดยการสังเกตและความชำนาญเฉพาะตัวในการชุบ เมื่อเครื่องเหล็กแดงเต็มที่แล้วก็จะนำไปจุ่มลงในน้ำ ในกระเบที่เตรียมไว้ การจุ่มต้องกระทำอย่างรวดเร็วและใช้เวลาที่เหมาะสมหากไม่พอดีก็อาจจะเผาไฟใหม่แล้วนำมาจุ่มน้ำอีก

สุพจน์ พรหมมานิช (๒๕๔๒) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ยุคโลหะในประเทศไทยมีการพัฒนาการเครื่องมือเครื่องใช้ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ไว้ในหนังสือสังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทยไว้ว่า ในดินแดนประเทศไทยได้ค้นพบหลักฐานของเครื่องมือเครื่องใช้ที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการแนวคิดและเทคโนโลยีของคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมา นับตั้งแต่สมัยไพลสโตซีนจนกระทั่งเข้าสู่ยุคสมัยประวัติศาสตร์ โดยศึกษาจากฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้เช่น เครื่องมือหิน โดยเครื่องมือเหล่านี้คนก่อนประวัติศาสตร์นำหินมาแกะทาสีอย่างง่ายไม่ซับซ้อน เพื่อให้มีรูปร่างเหมาะสมกับการใช้สอยในชีวิตประจำวันในรูปแบบที่มักนิยมเรียกว่าเครื่องมือหินกะเทาะ แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไปรูปแบบลักษณะของเครื่องมือก็เริ่มมีการพัฒนาการขึ้นโดยเปลี่ยนจากเครื่องมือหินกะเทาะ มาเป็น

เครื่องมือที่มีการขัดฝนให้เกิดความคม สามารถใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเรียกว่า ขวานหินขัด ต่อมาจนกระทั่งสภาพทางสังคมเริ่มเปลี่ยนไป คนในชุมชนเริ่มมีความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีขั้นสูงมากขึ้น รู้จักการใช้ความร้อน ซึ่งอาจจะได้รับการถ่ายทอดจากชุมชนอื่น พัฒนาการของเครื่องมือเครื่องใช้จึงเริ่มแปรเปลี่ยนจากหินมาเป็นการใช้โลหะแทน แต่ข้อจำกัดของการใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยโลหะก็คือ แหล่งแร่ที่นำมาทำหาได้ไม่ถ้อยนักโดยเฉพาะอย่างยิ่งแร่ทองแดงและดีบุกซึ่งเป็นส่วนผสมที่สำคัญของสำริดประกอบกับช่างผู้ผลิตจะต้องเป็นผู้มีความชำนาญเฉพาะจึงทำให้เครื่องมือเครื่องใช้สำริดเป็นสิ่งที่มีความได้มาครอบครองก็แสดงให้เห็นสถานภาพทางสังคมของผู้ครอบครองจากเครื่องมือสำริดก็ได้พัฒนาการมาเป็นการใช้เครื่องมือที่ทำจากเหล็ก ทำให้เครื่องมือมีประสิทธิภาพมากขึ้นและมีความแข็งแรงทนทานมากกว่าทำให้คนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เริ่มหันมานิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย และได้พัฒนาเครื่องมือเหล่านี้ใช้กันต่อมาจนถึงปัจจุบัน

สุรพล นาถะพินธุ (๒๕๔๒) ได้ศึกษาเรื่อง พัฒนาการทางวัฒนธรรม สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย โดยกล่าวถึงเทคโนโลยีการทำเครื่องใช้สอยไว้ว่า พัฒนาการทางเทคโนโลยีที่สำคัญซึ่งเกิดขึ้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ช่วงปลาย ได้แก่ การทำและใช้โลหะ โดยมีพัฒนาการตามช่วงต่าง ๆ ดังนี้ ราว ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว มีการใช้โลหะสำริดซึ่งเป็นโลหะผสมที่มีทองแดงและดีบุกเป็นองค์ประกอบหลัก ในอัตราส่วนทองแดงร้อยละ ๘๔-๙๐ ดีบุกร้อยละ ๑๐-๑๕ นอกจากนี้ยังมีดีบุกที่ผสมด้วยตะกั่วเพิ่มไปอีก ต่อมาในราว ๒๕๐๐-๒๗๐๐ ปีมาแล้วจึงเริ่มปรากฏการใช้โลหะเหล็ก ทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้และอาวุธ เช่น หัวขวาน ใบหอก มีด หัวลูกศร ฯลฯ ในช่วงนี้สำริดยังคงใช้กันอยู่แต่เปลี่ยนเอามาทำเป็นเครื่องประดับเป็นส่วนใหญ่ พัฒนาการที่สำคัญด้านโลหะกรรมที่เกิดขึ้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเมื่อราว ๒๓๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว คือ การทำสำริดที่มีดีบุกผสมในปริมาณสูง (High Tin Bronze) ซึ่งมีดีบุกผสมอยู่มากกว่าร้อยละ ๒๐ ทำให้โลหะผสมชนิดนี้มีความแข็งแรงมากแต่ก็เปราะมาก คุณสมบัติด้านความแข็งแต่เปราะของโลหะผสมทำให้ไม่สามารถผลิตสิ่งของที่มีคุณสมบัติเหมาะสมใช้งานออกมาได้โดยวิธีการหล่อสำริดแบบสามัญ จึงต้องมีการประยุกต์เอาวิธีการตีเหล็กมาใช้ร่วมด้วยจึงจะได้วัตถุที่เหมาะสมคือมีความแข็งแรงมากแต่ไม่เปราะวิธีการดังกล่าวประกอบด้วยการเผาถลุงให้เหล็กแล้วตีในขณะที่แดงอยู่จนได้รูปร่างที่ต้องการแล้วนำไปเผาอีกครั้งจนเหล็กแดงแล้วจึงนำมาชุบกับน้ำเย็นทันที ด้วยวิธีการอย่างนี้ทำให้ช่างโลหะสามารถทำเครื่องประดับและภาชนะสำริดที่มีความแข็งแรงมากมีความทนทานมากกว่าสำริดธรรมดา

อริชา ชื่นใจ (๒๕๔๒) ได้กล่าวถึง การตีเหล็กของชาวกะเหรี่ยงบ้านห้วยต้ม ตำบลนาทราย

อำเภอสี จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยงที่ศรัทธาในตัวครูบาชัยวงศาอพยพมาเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๔ กลุ่มตีเหล็กบ้านห้วยต๋มเริ่มต้นจากการเข้ามาพัฒนาของศูนย์สงเคราะห์ชาวเขาบ้านห้วยต๋มโดยมีการนำช่างตีเหล็กจากภาคใต้มาสอนขั้นตอนวิธีการทำจนชาวบ้านสามารถผลิตได้เอง มีการจัดสร้างสถานที่และจัดหาเครื่องมืออุปกรณ์ในการตีเหล็กมาใช้ การตีเหล็กให้ออกมาเป็นมีดแต่ละเล่มขั้นตอนแรกต้องนำเหล็กแหนบมาผ่าตามรูปที่ต้องการ หลังจากนั้นจึงนำเหล็กไปเผาไฟแล้วนำมาตี ซึ่งขั้นตอนแรกจะนำเหล็กมารีดให้ยาวเมื่อได้ขนาดแล้วจึงนำมาเผาตีสลับกันมาอีกครั้งเพื่อตีด้านที่จะให้เป็นคมให้บางและกว้าง เมื่อตีจนได้รูปเกือบจะเป็นมีดแล้วก็นำมารับเครื่องเจียรในอีกครั้งหนึ่งเนื่องจากคมที่เกิดจากการตีจะไม่สม่ำเสมอและไม่มีคมคมอย่างที่ต้องการ เมื่อผ่านทุกขั้นตอนแล้วก็มาถึงขั้นตอนสุดท้ายที่ต้องนำมีดไปเผาให้ร้อนอีกครั้งแล้วนำมาจุ่มลงในน้ำเพื่อทำให้เหล็กมีความแข็งแรงเวลาที่แช่อยู่ในน้ำก็ไม่เนื่อยหรือมากเกินไป ถ้าใช้เวลาไม่เหมาะสมก็จะทำให้มีดเปราะหรือบิ่นง่ายเวลาใช้งาน หลังจากนั้นก็นำมีดมาใส่ตามส่วนใหญ่จะเป็นด้ามไม้ไผ่ แต่หากเป็นมีดโบว์หรือสพาดาก็ใช้ไม้มะขามมาแกะสลักแทน มีดที่ทางกลุ่มอุตสาหกรรมตีเหล็กบ้านห้วยต๋มผลิตออกมาจำหน่ายจะเป็นมีดอีโต้และมีดงอที่เอาไว้สำหรับดายหญ้า จะทำมีดโบว์และสพาด้าเฉพาะเวลาที่คนมาสั่งเท่านั้น ลักษณะของมีดอีโต้ชาวกะเหรี่ยงบ้านห้วยต๋มมีลักษณะที่แตกต่างจากมีดที่เคยพบเห็น คือมีลักษณะมีรูปร่างคล้ายกับสามเหลี่ยมมุมบ้าน ด้านคมจะมนแต่ส่วนที่เป็นสันตรงปลายจะแหลมเข้ดขึ้น ระยะเวลาในการตีมีดอีโต้หรือมีดงอขนาดเล็กนั้นประมาณ ๑ ชั่วโมงส่วนที่เป็นมีดโบว์ หรือสพาด้านั้นจะใช้เวลาประมาณ ๓-๔ ตามขนาดของมีด ส่วนเหล็กที่นำมาเป็นวัตถุดิบจะเป็นเหล็ก แห่นบรยยนต์จะมีพอนด์นำมาขายในราคากิโลกรัมละ ๘ บาท ราคาของมีดที่ทำนั้นมีดอีโต้ขนาดเล็ก ราคา ๖๕ บาท แต่ถ้าเป็นมีดอีโต้ขนาดใหญ่จะมีราคา ๑๔๐-๑๕๐ บาท ส่วนมีดงอมีราคาเริ่มตั้งแต่ ๓๐ บาทขึ้นไป สำหรับมีดโบว์หรือมีดสพาด้าราคาจะอยู่ประมาณ ๓๐๐ บาท การคิดราคาจะติดตามความกว้างของมีดแต่ละเล่ม

พรพิมล สงกระสัน (๒๕๕๒) ศึกษาประสิทธิผลของการสื่อสารเพื่อการอนุรักษ์ตาลโตนดของประชาชนในจังหวัดเพชรบุรี โดยศึกษากระบวนการสื่อสารและกลยุทธ์การสื่อสารการรับรู้ข่าวสาร การรับรู้ประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ข่าวสาร การรับรู้ประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ตาลโตนดของประชาชนในจังหวัดเพชรบุรี

จันทร์จิรา สมบัติอำนวยโชค (๒๕๕๓) ได้ศึกษาการอนุรักษ์ประเพณีร้อยพรรษาของอำเภอพนมทวนผลการวิจัยพบว่า ประเพณีร้อยพรรษามีอยู่ ๓ ตอนด้วยกัน แต่ละตอนสะท้อนวิถีชีวิตและ

ความเป็นอยู่ของประชาชน ตลอดจนความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา อาทิเช่น การที่ชาวบ้านต่างทำบุญกัน ในขณะที่คณะร้อยพรรษาผ่านไปบอกบุญที่หน้าบ้าน การร้องร้อยพรรษานั้นต้องอาศัยความชำนาญและพรสวรรค์ในการเป็นพ่อเพลงแม่เพลงปัจจุบันในพื้นที่อำเภอพนมทวนคณะร้อยพรรษาจะมีแต่ผู้สูงอายุเท่านั้น มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นน้อยลง ส่วนมากจะเป็นการถ่ายทอดผ่านทางบุตรหลาน ในส่วนของการอนุรักษ์พบว่า มีการอนุรักษ์ ๒ ส่วนคือ การอนุรักษ์รูปแบบและการอนุรักษ์เนื้อหา โดยอนุรักษ์ของเดิมไว้เป็นแม่บทและปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย โดยรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่นไว้ นอกจากนี้ยังมีการสร้างมูลค่าให้กับร้อยพรรษาโดยการนำการร้อยพรรษามานำเสนอในรูปแบบของสินค้าเพื่อการท่องเที่ยว แต่เท่าที่ผ่านมาพบว่า ยังไม่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเท่าที่ควร

อัจฉรา อุดมศิลป์ (๒๕๕๓) ได้ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ประเพณีลอยกระทงในโบสถ์วัดไทรย้อยตำบลสากเหล็ก อำเภอสากเหล็ก จังหวัดพิจิตร ผลการวิจัยพบว่า การจัดงานประเพณีลอยกระทงมีมานานกว่า ๓๐ ปี โดยท่านพระครูพิสุทธิตีลวัตร เจ้าอาวาสวัดไทรย้อย คณะกรรมการวัดและประชาชนที่สนใจ การจัดงานประเพณีลอยกระทงในโบสถ์วัดไทรย้อยจะตั้งคณะกรรมการชุดต่างๆ รับผิดชอบงานในแต่ละด้าน แต่ปัจจุบันมีปัญหาอุปสรรคในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน และการประชาสัมพันธ์ ซึ่งจะต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขแนวทางในการอนุรักษ์ประเพณีลอยกระทงในโบสถ์วัดไทรย้อยจะต้องปลูกฝังการอนุรักษ์วัฒนธรรมให้กับประชาชนและเยาวชนให้เข้ามามีส่วนร่วมโดยจัดทำโครงการส่งเสริมประชาชนและเยาวชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม ในส่วนของการประชาสัมพันธ์ ควรเพิ่มงบประมาณและกระบวนการประชาสัมพันธ์ให้ครบถ้วนในสื่อทุกรูปแบบ และประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เป็นประเพณีที่โดดเด่นและเป็นงานประเพณีที่มีเอกลักษณ์เป็นของตัวเองของจังหวัดพิจิตรซึ่งส่งผลให้ประชาชนเกิดซาและจะต้องช่วยกันอนุรักษ์ให้ประเพณีนี้คงอยู่สืบไป

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยเรื่องการพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมโดยใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการความรู้เป็นฐาน : กรณีศึกษาวัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนบ้านนาถ่อน อำเภอดาตุพนม จังหวัดนครพนม เพื่อให้การวิจัยบรรลุตามวัตถุประสงค์การวิจัย ผู้วิจัยจึงได้ออกแบบและกำหนดขั้นตอนการดำเนินงานโดยมีรายละเอียดต่างๆดังต่อไปนี้

๓.๑ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๓.๒ เครื่องมือการวิจัย

๓.๓ วิธีการดำเนินการ

๓.๔ การดำเนินการพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

๓.๕ วิเคราะห์ประโยชน์ของการพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

๓.๑ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้เลือกศึกษาวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนนาถ่อน ซึ่งมีพื้นที่อยู่บริเวณตำบลนาถ่อน อำเภอดาตุพนม จังหวัดนครพนม ผู้วิจัยได้นำเสนอวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบซึ่งประกอบด้วย

๓.๑.๑ กลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นชาวบ้านนาถ่อนที่มีพื้นเพดั้งเดิม ซึ่งประกอบอาชีพตีเหล็กมีดพร้าอยู่ในเขตตำบลนาถ่อน อำเภอดาตุพนม จังหวัดนครพนม

๓.๑.๒ กลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้ที่มีความรู้และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเกี่ยวกับเรื่องราวความเป็นมาและภูมิปัญญาวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อน ประกอบด้วย ผู้อาวุโสในชุมชน จำนวน ๓ คน ตัวแทนชาวบ้านผู้ประกอบอาชีพตีเหล็กจำนวน ๖ คน ผู้ใหญ่บ้าน ๓ หมู่บ้าน ๓ คน กำนัน ๑ คน ข้าราชการองค์การบริหารส่วนตำบล ๒ คน ข้าราชการครูโรงเรียนบ้านนาถ่อน ๒ คน นักเรียนนักศึกษา ๑๐ คน รวมจำนวน ๓๐ คน

๓.๔ การดำเนินการพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม

ในการวิจัยนี้ได้กำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายคือการศึกษและพัฒนาการอนุรักษ์วัฒนธรรม โดยผู้วิจัยได้เลือกใช้เทคนิคของการจัดการความรู้ร่วมกับการใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนที่ทำการศึกษาวิจัย และได้นำแนวทางของนักวิชาการที่มีประสบการณ์ภาคสนาม (อดิน รพีพัฒน์, ๒๕๕๓) เพื่อทำการจัดกิจกรรมโดยมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาสาเหตุการเสื่อมถอยของวัฒนธรรมและการกำหนดเป้าหมายของการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชน

กิจกรรมที่ ๑ การค้นหาองค์ประกอบของวัฒนธรรมในชุมชนบ้านนาถ่อน

วัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ประสบการณ์เดิม และสะท้อนความคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของวัฒนธรรมชุมชน

วิธีการ

๑) ให้ผู้เข้าร่วมประชุม เขียนองค์ประกอบของวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ในชุมชน

๒) เมื่อสมาชิกทุกคนเขียนเสร็จแล้วส่งให้วิทยากร เป็นผู้รวบรวม

๓) วิทยากรสรุปข้อมูลที่ได้และเสนอแนะข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ยังขาดหรือยังไม่ครอบคลุม องค์ประกอบของวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่

กิจกรรมที่ ๒ การสำรวจข้อมูลความเป็นจริงในชุมชน

วัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมได้วิเคราะห์ ภาพของชุมชนที่ผ่านมาในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยใช้การเขียนแผนที่ความคิด (Mind mapping)

วิธีการ

๑) ให้ผู้เข้าร่วมประชุมทบทวนข้อมูลประสบการณ์และเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่กำหนด เขียนมุมมองและความคิดเห็นส่วนตัวลงในบัตรคำ จากอดีตถึงปัจจุบันชุมชนของเรามีสิ่งใดบ้างที่รู้สึกมีความภาคภูมิใจและมีสิ่งใดบ้างที่ทำให้รู้สึกเสียใจ

๒) การแบ่งกลุ่มย่อย สมาชิกแต่ละคนนำบัตรคำของตนเองเข้ากลุ่มย่อย นำเสนอเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แล้วนำบัตรคำไปติดที่บอร์ดที่จัดไว้ โดยประธานกลุ่มทำหน้าที่ตรวจสอบข้อมูลเลขากลุ่มทำหน้าที่จัดหมวดหมู่ของบัตรคำโดยข้อความเดียวกัน

๓) โฆษกกลุ่มนำเสนอในที่ประชุม สรุปผลการสะท้อนภาพอดีตสู่ปัจจุบันของชุมชนบ้านนาถ่อน

๔) สมาชิกของแต่ละกลุ่ม เป็นผู้รวบรวมข้อมูลความคิดเห็นของกลุ่ม และทำการนำเสนอโดยใช้แผนที่ความคิดวิธีการนี้ เปิดโอกาสให้สมาชิกคณะทำงานชุมชนทุกคน ได้แสดงความคิดเห็นและความรู้สึกของตนเองเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เป็นจริงร่วมกัน ด้วยความเป็นมิตร ความปรารถนาดีพร้อมทั้งให้เกียรติและให้ความเคารพซึ่งกันและกัน ทำให้ได้มาข้อสรุปที่หลากหลายเพื่อเป็นการเตรียมผู้เข้าประชุมทุกคนเข้าสู่การกำหนดเป้าหมายของการอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชน

กิจกรรมที่ ๓. การกำหนดเป้าหมายในอนาคต

วัตถุประสงค์เพื่อให้สมาชิกทุกคนร่วมกันกำหนดเป้าหมายหรือสิ่งที่มุ่งหวังในอนาคต โดยการนำข้อมูลที่ได้เรียนรู้จากอดีตสู่ปัจจุบันมาจินตนาการสร้างภาพอนาคตของการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชนบ้านนาถ่อนโดยใช้แผนที่ความคิด

วิธีการ

๑) วิทยากรแจกกระดาษ ให้สมาชิกผู้เข้าร่วมประชุมใช้กระดาษสีต่างๆ ฉีกแล้วแปะลงในกระดาษ เป็นภาพของการอนุรักษ์วัฒนธรรมที่ต้องการอนุรักษ์ในอนาคต ในอีก ๕ ปีข้างหน้า

๒) แยกกลุ่มย่อย ให้ผู้ร่วมประชุมนำเสนอแผนที่ความคิด

๓) ให้ตัวแทนกลุ่มย่อยได้นำเสนอแผนที่ความคิด

๔) ผู้แทนกลุ่มรวบรวมประเด็นความมุ่งหวัง

วิธีการนี้ เป็นการกระตุ้น ให้ผู้เข้าร่วมประชุมมองภาพการอนุรักษ์พัฒนาวัฒนธรรมของชุมชนในแนวสร้างสรรค์ และเป็นการฝึกเทคนิคการกำหนดขอบเขตความคิดตนเองในเรื่องต่างๆ เพื่อประกอบการอธิบาย รวมทั้งเห็นความสำคัญของการสร้างสรรค์สังคมในภาพรวมและการทำให้เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม

ขั้นตอนที่ ๒ การประเมินสภาพชุมชนและวิเคราะห์ปัญหาการเสื่อมถอยด้านวัฒนธรรมของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ในการประเมินสภาพชุมชนและวิเคราะห์ปัญหาชุมชนว่าเป็นอย่างไร ขั้นตอนนี้ประกอบด้วย ๒ กิจกรรม ได้แก่

กิจกรรมที่ ๑ การสำรวจและรวบรวมข้อมูลด้านวัฒนธรรมของชุมชน

วัตถุประสงค์เพื่อให้คณะทำงานชุมชนมีส่วนร่วมในการสำรวจและรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมของชุมชน พร้อมทั้งได้เห็นสภาพความจริงของชุมชน และเป็นการฝึกทักษะ

ประสบการณ์ให้แก่คณะทำงานชุมชนในการสำรวจและรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมชุมชน

วิธีการ

๑) การออกแบบข้อมูลสำรวจชุมชน

๒) การวิเคราะห์แบบสำรวจข้อมูลชุมชน

๓) คณะทำงานแต่ละชุมชน สำรวจข้อมูลของทุกครัวเรือนที่รับผิดชอบโดยทำการชี้แจงแต่ละครัวเรือนทราบถึงประโยชน์ของการสำรวจข้อมูล

๔) คณะทำงานรวบรวมข้อมูลของชุมชน

กิจกรรมที่ ๒ การวิเคราะห์ข้อมูล

วัตถุประสงค์เพื่อให้คณะทำงานชุมชนมีความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ในการวิเคราะห์ข้อมูลด้านวัฒนธรรมของชุมชนและได้รู้ปัญหาที่แท้จริงของชุมชนด้วยตนเอง

วิธีการ

๑) การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นขั้นตอนที่นำไปสู่การระบุปัญหา โดย

- การวิเคราะห์ข้อมูลของชุมชน โดยมีวิทยากรชี้แจงให้คณะทำงานและผู้ประสานงานในพื้นที่
- การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนและการรวบรวมข้อมูล ประเด็นปัญหาตามแบบฟอร์มที่กำหนด
- เมื่อได้ข้อมูลจากการวิเคราะห์จึงทำการจัดเวทีประชาพิจาระห์หาข้อสรุปปัญหา

ภาพที่ ๓.๑ การลงพื้นที่ศึกษาวิจัยเพื่อประสานงานและชี้แจงวัตถุประสงค์การวิจัยร่วมกับประชาชนที่อาศัยในชุมชนบ้านนาถ่อน

ภาพที่ ๓.๒ กิจกรรมการวิเคราะห์วัฒนธรรมของชุมชนและสาเหตุของการเสื่อมถอยของวัฒนธรรม โดยใช้การระดมความคิดเห็นและทำการบันทึกประเด็นสำคัญเพื่อให้ทราบปัญหาอย่างเป็นระบบ

ภาพที่ ๓.๓ กิจกรรมการแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อวิเคราะห์วัฒนธรรมของชุมชนโดยใช้การระดมความคิดเห็นและทำการบันทึกประเด็นสำคัญเพื่อให้ทราบปัญหาอย่างเป็นระบบ

ภาพที่ ๓.๔ กิจกรรมการนำเสนอผลการระดมสมองเพื่อทำการวิเคราะห์ปัญหาการเสื่อมถอยของวัฒนธรรมของชุมชน

ภาพที่ ๓.๕ กิจกรรมการรับฟังการนำเสนอการวิเคราะห์ปัญหาการเสื่อมของวัฒนธรรมภายหลังการแบ่งกลุ่มระดมสมอง

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนบ้านนาถ่อน คณะผู้วิจัยได้ทำการ ทบทวนวรรณกรรมและทำการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อทำการเก็บ รวบรวมข้อมูล โดยใช้การสัมภาษณ์ การสังเกตรวมถึงการรวบรวมภาพถ่ายที่สำคัญ เรื่องราวด้าน วัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนบ้านนาถ่อน โดยใช้กระบวนการเรียนรู้และอนุรักษ์วัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ผู้นำอาวุโส องค์การบริหารส่วนตำบล ปราชญ์ชาวบ้านผู้มีความรู้ด้าน วัฒนธรรมการตีเหล็กและผู้ประกอบอาชีพตีเหล็กในชุมชนบ้านนาถ่อน ซึ่งมีผลของการวิจัยเป็น ๒ ตอนดังนี้

ตอนที่ ๑ ผลการศึกษาข้อมูลวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และการสืบทอดในอนาคต

ตอนที่ ๒ การพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนบ้านนาถ่อนโดยใช้การมีส่วนร่วมกับการจัดการความรู้เป็นฐาน

ตอนที่ ๑ ผลการศึกษาข้อมูลวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และการสืบทอดในอนาคต

๔.๑ ข้อมูลประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนบ้านนาถ่อน

๔.๑.๑ ประวัติบ้านนาถ่อน

ประวัติบ้านนาถ่อนเดิมที่สืบเชื้อสายมาจากชนเผ่าข่าเลิง ซึ่งมีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่เมืองหลวงปู่สิงห์ บริเวณแม่น้ำเซ่น้อย ซึ่งมีพื้นที่อยู่ทางตอนบนของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมีเขตแดนติดต่อกับประเทศเวียดนาม ในอดีตเมืองหลวงปู่สิงห์ มีเจ้าเมืองอุปราชบุตร ราชวงศ์ เพี้ยเมืองปกครองอยู่ ในปี ๒๓๕๙ ได้มีการอพยพขว้าย้อ ซึ่งแต่เดิมตั้งอยู่ที่ปากน้ำสงครามริมแม่น้ำโขงหรือในปัจจุบันคือ ตำบลไชยบุรี อำเภอกำแพงแสน พากันอพยพหลบหนีไปกับกองทัพเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ไปตั้งเมืองอยู่กับชาวข่าเลิง ซึ่งเป็นคนพื้นถิ่น ต่อมาพระสุนทรราชวงศ์ษา เจ้าเมืองนครพนม ได้เกลี้ยกล่อมให้กลับมาตั้งบ้านเมืองอยู่ที่บ้านท่าอุเทนร้าง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ แต่ชาวข่าเลิงยังคงอยู่ที่เดิม ต่อมาท้าวไชยทรงยศเป็นเจ้าเมืองคนสุดท้าย ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ซึ่ง

ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้เกิดสงครามกับญวนบ่อยครั้ง ทางราชการจึงมีนโยบายให้ต้อนรับอพยพผู้คนจากทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่มีอาณาเขตใกล้เคียงแดนญวนให้มาตั้งถิ่นฐานตามหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง คือ ภาคอีสานในปัจจุบันให้มากที่สุดเพื่อความปลอดภัยและไม่ให้เป็นกำลังแก่ญวนต่อไป จึงโปรดเกล้า ให้พระมหาสงคราม และเจ้าอุปราชเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ เกณฑ์กองทัพจากหัวเมืองต่าง ๆ คือเมืองนครพนม เมืองมุกดาหาร เมืองสกลนคร เมืองท่าอุเทน เมืองไชยบุรี เมืองหนองคาย เมืองเขมราฐ และเมืองอุบล ยกข้ามแม่น้ำโขงไปเมื่อ พ.ศ.๒๓๔๘ เข้าตีเมืองต่าง ๆ ได้แก่ เมืองวัง เมืองตะปอน (เซโปน) เมืองพิณ เมืองนอง เมืองเชียงฮ่ม เมืองวัง เมืองเหล่านี เป็นชาวผู้ไท ข่า กะชี แสก ย้อ ไยย และเมืองป่งลิ่งซึ่งเป็นชาวข่า ซึ่งกองทัพได้ต้อนรับผู้คนจากเมืองเหล่านั้นให้ข้ามมาอยู่ฝั่งไทยตั้งเป็นเมืองต่าง ๆ ในท้องที่เมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองมุกดาหารและเมืองกาฬสินธุ์ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๔: ๔๔-๔๖) พ.ศ.๒๓๗๔ ท้าวไชยทรงยศได้นำพาราษฎรอพยพมาตามแม่น้ำเซ่น้อยเข้าสู่แม่น้ำเซบั้งไฟเคลื่อนลงสู่แม่น้ำโขงตรงปากเซ ตรงข้ามอำเภอธาตุพนมในปัจจุบัน และได้ข้ามฝั่งมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณปากห้วยบังฮวก ในดินแดนที่เป็นเมืองมรุกนครเดิม หรือบ้านดอนนางหงส์ในปัจจุบัน อยู่เหนือขึ้นมาจากอีกตรงที่เรียกว่าบ้านฮ้างขั้วกตาล และบ้านฮ้างโพนจิก ริมห้วยบังฮวก ต่อมาเกิดโรคหิวห่าระบาด ประกอบกับการเกิดความแห้งแล้งจึงได้พากันอพยพขึ้นไปทางทิศเหนือตามลำห้วยบังฮวกเพื่อหาทำเลที่อุดมสมบูรณ์ที่จะตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ในที่สุดก็พบพื้นที่ราบลุ่มผืนใหญ่มีป่าไม้ถ่อนปกคลุมร่มเย็นน่าอยู่อาศัยและมีความอุดมสมบูรณ์จึงได้ย้ายบ้านมาตั้งอยู่บริเวณที่เป็นป่าดงไม้ถ่อนโดยรอบเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูกจึงได้ตั้งบ้านที่หัวดงทางใต้ (ตรงกับวัดศรีมงคลในปัจจุบัน) ได้เรียกหมู่บ้านว่า บ้านนาถ่อน ขึ้นตรงต่อหัวเมืองเรณูต่อมามีการยุบเมืองเรณูนครเป็นตำบล และได้ตั้งบ้านธาตุพนมเป็นอำเภอ บ้านนาถ่อนจึงได้เปลี่ยนมาขึ้นกับอำเภอธาตุพนมจนถึงปัจจุบัน (อุทัย ไชยคราม, ๒๕๒๙: ๖-๘) นอกจากนั้น อาชีพตีเหล็กเริ่มต้นขึ้นจากแนวคิดของขุนพิณิจอักษร แสนเสร็จ กำนันตำบลนาถ่อนในขณะนั้นมีความคิดเห็นว่าในยามว่างเว้นจากการทำนา ชาวบ้านควรมีอาชีพเสริม เพื่อไม่ให้เกิดการใช้เวลาไปมั่วสุมกับอบายมุขต่าง ๆ เช่น การดื่มสุรา การเล่นการพนันไก่ชน จึงได้ปรึกษากับบาทหลวงซาเวียร์ มิชชันนารี ชาวฝรั่งเศสจากเมืองเชียงหวาง แขวงคำม่วน ประเทศลาวได้เป็นผู้นำโดยได้นำช่างตีเหล็กญวน พร้อมอุปกรณ์มาสอนตีเหล็กให้กับชาวบ้านนาถ่อน นักเรียนตีเหล็กรุ่นแรกจำนวน ๖ คน คือ พ่อเฒ่าลุน พ่อเฒ่าตอย พ่อเฒ่ากะเล็น พ่อเฒ่าจารย์โบ และขุนพิณิจอักษร แสนเสร็จ ผูกจนชำนาญและได้เป็นผู้นำ และได้เป็นผู้นำและถ่ายทอดการตีเหล็กให้แก่คนรุ่นต่อมาและมีการสืบทอดในหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน

ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้แก่ มีด เลื่อยม เคียว (ไพจิต ไชยคราม ,๒๕๕๖:สัมภาษณ์)

บ้านนาถ่อนเดิมมี ๒ หมู่ คือ หมู่ ๑ และ หมู่ ๒ หรืออาจเรียกว่า คุ่มบ้านเหนือและคุ่มบ้านใต้ในปี ๒๕๒๙ ได้แยกหมู่ที่ ๑ ออกเป็นหมู่ที่ ๑๒ ต่อมาเมื่อมีการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร จึงได้แยกออกเป็นหมู่ที่ ๑๔ เมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๙ โดยมีข้อมูลผู้ปกครองบ้านนาถ่อนดังนี้

๑. ท้าวไชยทรงยศ พ.ศ.๒๔๓๘-๒๔๐๔
๒. พ่อตาแสง พ.ศ. ๒๔๐๔-๒๔๑๒
๓. ท้าวอินทรีชัย พ.ศ. ๒๔๑๒-๒๔๑๙
๔. พระบริบูรณ์ พ.ศ. ๒๔๑๙- ๒๔๔๙
๕. ขุนวิเศษบริบูรณ์ พ.ศ. ๒๔๙๙-๒๔๖๒ (ครั้งที่ ๑)
๖. ขุนพินิจอักษรเสร็จ พ.ศ. ๒๔๖๒-๒๔๖๙
๗. ขุนวิเศษบริบูรณ์ พ.ศ. ๒๔๖๙-๒๔๗๔ (ครั้งที่ ๒)
๘. นายกอง ไชยคราม พ.ศ. ๒๔๗๔- ๒๕๑๕
๙. นายประเสริฐ วีระวงศ์ พ.ศ. ๒๕๑๕- ๒๕๒๕
๑๐. นายจันดี สิงห์เงา พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๓๐
๑๑. นายเรื่อน นันชนะ พ.ศ. ๒๕๓๐- ๒๕๓๓ (ครั้งที่ ๑)
๑๒. นายบุญเพชร คำเถื่อน พ.ศ. ๒๕๓๓ - ๒๕๓๘
๑๓. นายเรื่อน นันชนะ พ.ศ. ๒๕๓๘ - ๒๕๔๓ (ครั้งที่ ๒)
๑๔. นายเรื่อน นันชนะ พ.ศ. ๒๕๔๓- ๒๕๔๗ (ครั้งที่ ๓)
๑๕. นายประสิทธิ์ พิมพา พ.ศ. ๒๕๔๗- ๒๕๔๘
๑๖. นายสมควร สุทัศน์ พ.ศ. ๒๕๔๘- ปัจจุบัน

๔.๑.๒ ประวัติเฝ้าไทยกวน

ชาวบ้านนาถ่อน ตำบลนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม โดยบรรพบุรุษของชาวนาถ่อนหรือเฝ้าไทยกวนมีต้นกำเนิดมาจากแคว้นสิบสองจุไทย ซึ่ง ขุนบรม เป็นผู้ก่อตั้งเมืองแกลง ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๒ ตั้งเมืองน่าน้อย อ้อยหนู ปู่แสนแก้วหรือเมืองแกลง เกิดทุพภิกขภัยหรือสภาพข้าวยากมากแพง จึงได้อพยพลงมาทางใต้ อาศัยอยู่ตามลำน้ำเซ่น้อย ซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรป่าไม้และสัตว์น้ำต่าง ๆ กุ้งหอย ปู ปลาและสัตว์ป่า และยาสมุนไพร ที่ราบระหว่างหุบเขาชาวบ้านเรียกว่า กวน ซึ่งหมายถึงพื้นที่แวดล้อมด้วยภูเขา ณ บริเวณแห่งนี้จึงได้ตั้ง

เมืองหลวงป๋องลึง เมืองผาบ้ง วังคำ ตั้งอยู่บริเวณริมน้ำเซ่น้อย ซึ่งเป็นกิ่งสาขาของแม่น้ำโขง

๔.๑.๓ ขนบธรรมเนียมประเพณี

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ท้าวไชยทรงยศได้พาราษฎรอพยพข้ามฝั่งมาอยู่บริเวณ ฝั่งขวาแม่น้ำโขงตั้งหมู่บ้านนาถ่อนจนถึงปัจจุบัน บ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงตามกระแสสังคมโลก ใน อดีตที่ผ่านมาชาวบ้านนาถ่อนหรือเผ่าไทกวนซึ่งสืบเชื้อสายมาจากชาวข่าเลิง ผู้หญิงจะไว้ผมยาว มวย หรือปล่อยให้สยายข้างหลัง ใส่เสื้อสีดำ ผ้าซิ่นต่อตีน มีกำไรใส่ข้อมือ ข้อมเท้าทั้งสองข้าง ใส่ต่างหูเงิน ใช้ผ้าสีเหลืองหรือสีแดงผาดป่าในลักษณะห้อยสองชายมาทางด้านหลัง ทัดดอกไม้ ขอบทขม้น แบ่ง หอม ส่วนชายไว้ผมยาว ผมมวยหรือปล่อยให้ยาวปะบ่า ลักลายตามตัว นา และลักเป็นรูปนกที่ก้ม เพราะเป็นการแสดงถึงความเข้มแข็งอดทน (อุทัย ไชยคราม , ๒๕๕๓ : สัมภาษณ์) ชาวบ้านนาถ่อนมี ประเพณีสำคัญที่สืบทอดต่อกันมาดังนี้

๑) ประเพณีการแต่งงานของชาวนาถ่อน

ชาวนาถ่อนได้คงประเพณีที่สืบทอดกันมาได้แก่ ประเพณีการแต่งงานมี ขั้นตอนคือ การทาบทามสู่ขอ โดยจะมีญาติผู้ใหญ่ของเจ้าบ่าวมาสู่ขอเรียกว่า พ่อล้าม แม่ล้าม พร้อมเงินค่าสินสอดหรือชาวนาเรียกเงินค่าไชปากและเตรียมขันท์ ๕ ไปสู่ขอแต่เดิมนิยมแต่งงานกับ คนในหมู่บ้านเดียวกัน พอถึงวันแต่งงานฝ่ายเจ้าบ่าวจะต้องมีการรำเพื่อเป็นการเปิดประตูบ้านเจ้าสาว เพื่อให้เจ้าบ่าวเข้าไป โดยที่ทางฝ่ายเจ้าบ่าวเข้าไป โดยที่ทางเจ้าบ่าวต้องเตรียมเครื่องสำหรับเซ่นไหว้ผี บรรพบุรุษของเจ้าสาว คือ เหล้า ๔ ไห ,ไก่ ๔ ตัว, ผ้าฝืน, แผลฝืน, ฮับไช (ซองไช) ถุงงา ขึ้นหาม (เนื้อวัว ห้อย) ปลาหาบ พร้อมเงินสินสอด หลังเสร็จแล้วจะเป็นการขอพรจากญาติผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายโดยมี สิ่งของ เช่น หมอน เสื้อ เป็นของไหว้ หลังจากนั้นก็ส่งตัวเจ้าบ่าว เจ้าสาวเข้าห้องหอ ในงาน แต่งงานนิยมให้ฝ่ายชายมาอยู่กับฝ่ายหญิง (อุทัย ไชยคราม , ๒๕๕๓: สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๔.๑ พิธีกรรมการแต่งงานของชนเผ่าไทกวนบ้านนาถ่อน

๒) วัฒนธรรมด้านภาษาของชาวนาถ่อน

วัฒนธรรมทางภาษาของชาวนาถ่อนมีเอกลักษณ์ทางภาษาถิ่นอื่นในด้านสำเนียงและความหมาย ที่เป็นเอกลักษณ์คือการออกเสียง สระโอะ เช่น คำว่า ไปโอะ หมายถึง ไปหรือเปล่า , เอาโอะ หมายถึงจะเอาของสิ่งนั้นไหม และยังมีคำเรียกขานพ่อและแม่คือ อีโอะ หมายถึงคุณพ่อ อีเมาะ หมายถึง คุณแม่ (อุทัย ไชยคราม , ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

๓) ประเพณีบุญสำคัญประจำปีของชาวนาถ่อน

- บุญแห่เทียนเข้าพรรษา จัดขึ้นทุกปีของวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘
- บุญพระเวส สันดรจัดขึ้นทุกๆ วันที่ ๑๒ - ๑๕ เมษายน
- บุญใจบ้าน เป็นการทำบุญเพื่อชำระสิ่งที่ไม่ดีออกจากหมู่บ้าน

โดยชาวนาถ่อนจะทำการก่อกองทรายและนำธูปเทียนมาปักไว้ที่กองทราย พระทำพิธีสวดมนต์และลดน้ำมนต์ให้กับชาวนา โดยการทำบุญใจบ้านจัดขึ้นทุกวันเพ็ญเดือน ๗ ของทุกปี

๔.๑.๔ ศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวนาถ่อน

ชาวนาถ่อนมีความเลื่อมใสและศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยในหมู่บ้านอยู่ ๒ แห่ง ได้แก่ วัดศรีมงคล และวัดป่าสุนันทวาส วัดศรีมงคล สันนิษฐานว่าก่อสร้างพร้อมกับการก่อตั้งหมู่บ้านนาถ่อน ในปี ๒๔๕๗ นอกจากนั้นยังเป็นสถานที่เล่าเรียนของลูกหลานชาวนาถ่อน ในส่วนของวัดป่าสุนันทวาส ตั้งขึ้นในระหว่างปี ๒๔๖๒ เป็นวัดนิกายธรรมยุต ในช่วงระหว่างปี ๒๕๒๕-๒๕๓๐ ชาวนาถ่อนได้ร่วมกับวัดสร้างพระพุทธศาสนาและชาวนาถ่อนยังมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติกล่าวคือความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จิตวิญญาณที่ชาวนาถ่อนนับถือ นั่นคือ วิญญาณของบรรพบุรุษซึ่งถึงแก่กรรมไปแล้ว ความเชื่อเกี่ยวกับจิตวิญญาณของชาวนาถ่อนซึ่งส่งผลให้เกิดการเจริญกัณฑ์และพันภัยพิบัติแก่ชาวนาถ่อนมีดังนี้

๑) ศาลปู่ตาแสง หรือศาลหลักเมือง ซึ่งตั้งอยู่ที่ปากห้วยบังฮวก และปู่ตาบริเวณต้นบกใหญ่ปากทางเข้าหมู่บ้าน หรือชาวนาถ่อนเรียกว่า ศาลเจ้าพระยาพามุงเมือง

๒) ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอาชีพตีเหล็ก โดยชาวนาถ่อนมีความเชื่อว่าถ้าในวันพระหรือวันศีลจะมีการนำดอกไม้บูชา รูปเทียนมาไหว้บูชาและวางไว้กับเครื่องมือที่ใช้ในการประกอบอาชีพตีเหล็กและหากวันไหนมีคนเสียชีวิตในหมู่บ้านก็จะหยุดตีเหล็กจนกว่าพิธีงานศพจะเสร็จ

ภาพที่ ๔.๒ พิธีบวงสรวงศาลปู่ตาแสงของชนเผ่าไทกวนบ้านนาถ่อน

ภาพที่ ๔.๓ ศาลเจ้าพ่อซังกกยงอีหนึ่งสถานที่ชนเผ่าไทกวนบ้านนาถ่อนเคารพนับถือ

๔.๑.๕ พิธีไหว้ครูบูชาเตา

ชาวบ้านนาถ่อนมีประเพณีและวัฒนธรรมที่ได้ถือปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ กันมา ตั้งแต่บรรพบุรุษ คือ งานมาฆบูชา บุญวิสาขบูชา บุญเข้าพรรษา บุญสงกรานต์ บุญเข้าสลาก บุญมหาชาติ บุญกฐิน ซึ่งเป็นประเพณีและวัฒนธรรมที่ชาวภาคอีสานปฏิบัติต่อกันมาเป็นประจำ สำหรับประเพณีที่สำคัญของชาวบ้านนาถ่อนซึ่งประกอบอาชีพตีเหล็กมีดพัว คือ ประเพณีไหว้ครูบูชาเตา เนื่องจากเป็นประเพณีที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวบ้านนาถ่อน โดยผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน จะร่วมปรึกษาหารือกันและเลือกวันที่เป็นมงคล จากนั้นจะทำการรวมเครื่องมือมาวางเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ ทำการเตรียมเครื่องสังเวย ได้แก่ หมู ไก่ และสุรา และมีการแต่งขันธห้าและดอกไม้ธูปเทียน เครื่องบูชาพระภูมิ เครื่องบูชาแม่ธรณี เครื่องบูชาพระวิษณุกรรมประกอบด้วย ดอกไม้ธูปเทียน ด้ายสายสิญจน์ ทองคำเปลว น้ำหอม แป้งกระแจะ เครื่องนุ่งห่ม แก้วแหวนเงินทอง โดกบายศรี ขนมต้มขาว ขนมต้มแดง เอาใบตองมาทำเป็นกรวยจำนวนมาก ใบคูณ ดอกคูณ ดอกดาวเรือง ดอกบานชื่น ดอกบานไม่รู้โรย ใบทอง ใบชมชื่น ใส่ในกรวย สำหรับเครื่องสังเวยเมื่อจุดธูปไหว้หมด ผู้เฒ่าผู้แก่จะเรียกลูกหลานมารวมกันทำการ เสลี่ยง หรือทำการลาเพื่อเลิกพิธีนำสายสิญผูกโยงกับเครื่องมือทุกชิ้น และเจิมด้วยแป้งกระแจะหอม และติดด้วยทองคำเปลว ผลของความเชื่อของการบูชาเตาเป็นประจำทุกปีจะส่งผลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองมีรายได้ดีทำมาค้าขึ้นเจริญรุ่งเรือง

ภาพที่ ๔.๔ พิธีบวงสรวงบูชาของชนเผ่าไทกวรก่อนการดำเนินการประกอบอาชีพ

๔.๑.๕ คุณค่าทางวัฒนธรรม

โดยชาวบ้านนาถ่อนได้สอนลูกหลาน ซึ่งเป็นคุณค่าทางวัฒนธรรมของประเพณีของการไหว้ครูบูชาเตาคือ

๑) ทำให้เด็กมีจิตสำนึกถึงความกตัญญูทวดเวที่ต่อผู้อบรมสั่งสอน คือ ครู อาจารย์และเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพที่มีคุณค่า สามารถเลี้ยงดูส่งเสริมให้ลูกหลานได้มีอาชีพเป็นหลักฐานส่งเสียให้ได้ศึกษาเล่าเรียนตราบถึงทุกวันนี้

๒) ทำให้เกิดความสามัคคีกัน ในระหว่างช่างตีมีดด้วยกันและเพื่อนบ้าน โดยนำอาหารคาวหวานไปแลกเปลี่ยนกันถือโอกาสเยี่ยมเยียนให้ศีลให้พรซึ่งกันและกัน

๓) เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพทุกชิ้น ที่ใช้มาตลอดทั้งปีย่อมมีการชำรุดเสียหาย เช่น ทัง พะเนิน หน้าอาจะจะยุบ รวมถึงเครื่องมืออย่างอื่น ๆ ก็จะถูกนำมาซ่อมเพื่อให้อยู่ในสภาพพร้อมใช้งาน ก่อนทำพิธีบูชา เมื่อเสร็จพิธีดังกล่าวมีความเชื่อว่าจะส่งผลให้เกิดความโชคดีและปลอดภัยแก่คนที่ผลิตมีดพราของชาวบ้านนาถ่อน

๔.๑.๖ กรรมวิธีและขั้นตอนการผลิตมีดพรา

การผลิตมีดพราในช่วงระยะแรก ในปี พ.ศ. ๒๕๖๒ เมื่อขุนพิณิจอักษรเสร็จได้เป็นกำนันปกครองบ้านนาถ่อน ได้ติดต่อกับบาทหลวงชาเวียร์ นักบวชชาวฝรั่งเศส ที่ประจำอยู่เมืองเชียงหวาง แขวงคำม่วน ประเทศลาว ในขณะนั้นได้นำช่างญวนมาจากจังหวัดจันทบุรีช่วยฝึกการตีมีดพรา โดยมีลูกศิษย์รุ่นแรกจำนวน ๔ คนประกอบด้วย พ่อเผ่าจารย์ใบ พ่อเผ่าตอย พ่อเผ่ากะเลน และพ่อเผ่าขุนพิณิจอักษรเสร็จและได้ฝึกจนมีความชำนาญจากนั้นมีการสืบทอดให้ลูกหลานจนถึงปัจจุบันในช่วงแรกผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนและใช้เป็นของฝากโดยเครื่องมือและอุปกรณ์ในงานตีเหล็กมีดพรามีรายละเอียดดังนี้

๑) เตาเผาเหล็ก (Forge) เป็นเครื่องมือสำคัญในการตีเหล็กซึ่งเป็นแหล่งให้ความร้อนแก่ชิ้นงานที่จะนำไปขึ้นรูป เตาเผาเหล็กจะมีทั้งเตาถ่าน เตาไฟฟ้าและเตาแก๊ส โดยเตาเหล็กของชาวบ้านนาถ่อน เป็นเตาถ่านที่มีรูปแบบง่าย ๆ และมีต้นทุนต่ำโดยเน้นการใช้แรงงานของผู้ปฏิบัติลักษณะเตาจะก่อด้วยอิฐทนไฟแล้วเคลือบด้วยดินเหนียวโดยมีข้อสังเกตคือถ้าเป็นของชาวไทยชาวลาวจะเป็นสุมยื่นมีท่อลม ๒ ท่อ มีด้ามดันขึ้นดันลงเหมือนสุมจักรยาน แต่ในปัจจุบันนิยมใช้พัดลมเป่าแทน ในส่วนฐานพื้นล่างจะยกสูงขึ้นประมาณ ๓๐ เซนติเมตร ถึงบริเวณที่ติดไฟใส่ถ่านจะก่อด้วยอิฐทนไฟเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดกว้างประมาณ ๖๐-๑๐๐ เซนติเมตร ยาวขนาดประมาณ ๘๐-

๑๓๐ เซนติเมตร ความสูงของเตา ๓๐-๕๐ เซนติเมตร

ภาพที่ ๔.๕ เตาสำหรับเผาเหล็กแบบดั้งเดิมซึ่งทำจากดินเหนียว

๒) ทังตีเหล็ก (ANVIL) คือ เครื่องมือที่ใช้ในการรองแรงตีด้วยค้อนในการขึ้นรูปวัสดุทั้งนั้นจะมีรูปร่างสี่เหลี่ยมหรือวงกลมดั่งรูป ผังลงไปในไม้เนื้อแข็งเป็นฐาน ส่วนทั้งสากลที่ใช้ในอุตสาหกรรมหรือที่เรียกว่า ทังฝรั่ง ไม่นิยมใช้เนื่องจากมีราคาแพง

ภาพที่ ๔.๖ ทังตีเหล็กใช้ในการรองแรงตีด้วยค้อนในการขึ้นรูป

๓) ค้อน (HAMMER) เป็นเครื่องมือสำหรับตอก ตี ทบ ตามธรรมดา ประกอบด้วยหัวเหล็กกับด้ามไม้แบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ๒ กลุ่ม คือ

- ค้อนตีพะเนิน เป็นค้อนขนาดใหญ่โดยทั่วไปจะเรียกว่าค้อนปอนด์ใหญ่ หรือ ค้อนตีพะเนิน คือจะมีน้ำหนักตั้งแต่ ๓ - ๘ ปอนด์ มักจะมีรูปร่างเดียว

- ค้อนขึ้นรูป เป็นค้อนขนาดกลางถึงค้อนขนาดเล็ก โดยขนาดกลางจะมีรูปร่างคล้ายกับค้อนปอนด์ใหญ่แต่น้ำหนักน้อยกว่าคือประมาณ ๒-๓ ปอนด์ สามารถใช้มือเดียวได้ ส่วนค้อนขนาดเล็กมีน้ำหนักโดยประมาณ ๑ ปอนด์ถึง ๒ ปอนด์ใช้ในการตักแต่งชิ้นงานและขนาดเล็ก

ภาพที่ ๔.๓ ค้อนตีเหล็กใช้ในการตีขึ้นรูป

๔) คีมจับชิ้นงาน (Tongs) ในการตีขึ้นรูปโดยทั่วไปจะเรียกว่า คีมจับเหล็กร้อน ลักษณะการใช้งานจะเลือกใช้ตามรูปร่างของงาน เช่น คีมปากแบน คีมปากกลาง คีมปากเหลี่ยม

ภาพที่ ๔.๔ คีมจับเหล็ก

๕) อ่างชุบแข็ง ลักษณะเป็นอ่างทรงกลมขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๘๐ เซนติเมตรทำจากปูนซีเมนต์

ภาพที่ ๔.๙ อ่างชุบแข็ง

๖) เหล็ก เหล็กเป็นวัสดุที่สำคัญที่นำมาเป็นวัตถุดิบในงานตีเหล็กและชุบแข็ง โดยจะแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ ๑. เหล็กเหนียว ๒. เหล็กกล้าคาร์บอน ๓. เหล็กกล้าผสม ในกรรมวิธีการผลิตและการนำเหล็กแต่ละประเภทไปใช้เป็นวัสดุงานนั้นจะกล่าวในรายละเอียดในขั้นตอนและกรรมวิธีการตีเหล็ก

ประเภทของเหล็กปัจจุบันเหล็กที่นำมาใช้เป็นวัสดุงานในงานตีเหล็กและชุบแข็งจากการศึกษาสำรวจจะมี ๒ ประเภทคือ เหล็กกล้าคาร์บอน และเหล็กกล้าผสม ทั้ง ๒ ประเภทนี้ยังแบ่ง ๒ กลุ่มคือ เหล็กเก่าและเหล็กใหม่

- เหล็กเก่า หมายถึง เหล็กที่เป็นชิ้นส่วน ส่วนประกอบของรถยนต์ ผาน ไถ รถแท็กเตอร์ ใบตัดหินอ่อน ที่หมดอายุการใช้งาน แต่เนื้อเหล็กเป็นประเภทเหล็กกล้าคาร์บอน

- เหล็กใหม่ หมายถึง เหล็กกล้าคาร์บอนหรือเหล็กกล้าผสมที่มีรูปร่างขนาดตามมาตรฐานอุตสาหกรรมหรือตามทางการค้าทั่วไปเช่น เหล็กดราหม่า เหล็กหัวแดง เหล็กกลม เป็นต้น

ภาพที่ ๔.๑๐ เหล็ก آهنรถยนต์วัตถุดิบในการผลิตเหล็กมีดพัว

๔.๑.๓/ ภูมิปัญญาการตรวจสอบคุณสมบัติของเหล็กสำหรับตีมีดพม่า

ในทางปฏิบัติการคัดเลือกเหล็กให้มีคุณสมบัติตรงตามความต้องการนั้น จะต้องมีการมวิธีตรวจสอบ จากการศึกษาสำรวจตามภูมิปัญญาท้องถิ่นมีดังนี้ อาทิเช่น การทดสอบเหล็กเก่า ใช้วิธีการดังนี้

๑) เคาะฟังเสียง เมื่อผู้ตรวจสอบจับหรือนำชิ้นส่วนหรือวัสดุที่เหล็กมาแขวนหรือจับไว้แล้วเคาะฟังเสียง อาจสันนิษฐานได้ตามลักษณะของเสียงดังนี้ คือ หากเสียงกังวานใสให้สันนิษฐานว่าเป็นประเภทเหล็กกล้าคาร์บอนหรือเหล็กกล้าผสม แต่ถ้ามีเสียงทึบ ดังตุบตุบ ให้สันนิษฐานว่าเป็นประเภทเหล็กอ่อน

๒) ตีเป็นชิ้นเล็กและบาง เมื่อผู้ตรวจสอบได้ชิ้นวัสดุเหล็กตัวอย่างก็จะนำมาทดสอบโดย นำชิ้นเหล็กนั้นมาเผาไฟแล้วนำไปตีให้บางที่สุด จากนั้นจึงนำไปเผาไฟอีกครั้งจึงนำไปจุ่มน้ำ เมื่อเย็นนำมาหักดู ถ้าหากสามารถหักได้หรือเปราะสันนิษฐานได้ว่าเป็นเหล็กกล้า แต่เมื่อหักแล้วเหล็กนั้นไม่หักขาดจากกันสันนิษฐานได้ว่าเป็นเหล็กเหนียวอ่อน(ในการทดสอบกระบวนการตีเหล็กเป็นชิ้นเล็กและบางนี้ต้องสุ่มตัวแทนของวัสดุเหล็กที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน)

๔.๓.๑ การตรวจสอบด้วยการทดลองชุบแข็ง

การตรวจสอบวิธีนี้ดอกรูป พุทธบูชา (๒๕๓๔ : ๑๘๓) ได้อธิบายไว้ว่า ถ้าเป็นเหล็กเก่าให้ทดลองนำชิ้นงานไปชุบแข็งโดยใช้ความร้อนประมาณ ๓๘๐ องศาเซลเซียส แล้วเปรียบเทียบกับสีของชิ้นงานหากมีสีแดง ลูกหว้าแล้วจุ่มลงในน้ำถ้าเหล็กแข็งขึ้นแสดงว่าเป็นเหล็กเครื่องมือชนิดไม่สะสม ถ้ายังไม่แข็งขึ้น ก็นำไปทดลองชุบใหม่โดยให้อุณหภูมิสูงขึ้นอีก และจุ่มลงในน้ำ ถ้าเหล็กแข็งดีแสดงว่าเป็นเหล็กเครื่องมือประสมต่ำ แต่ถ้ายังไม่แข็งขึ้นอีกแสดงว่าเป็นเหล็กกล้าคาร์บอนต่ำหรือเหล็กเครื่องมือประสมสูง ส่วนเหล็กใหม่ จะใช้วิธีการตรวจสอบจากตราเครื่องหมายการค้าหรือตรวจสอบตามกรรมวิธีการเหล็กเก่าก็ได้

๔.๓.๒ ขั้นตอนการตีเหล็กมีดพม่า

ในการตีเหล็กมีดพม่าและขึ้นรูปเหล็กให้เป็นชิ้นงานหรือผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ นั้น มีกรรมวิธีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑) การตรวจสอบหรือรูปร่างผลิตภัณฑ์

เมื่อตรวจสอบคัดเลือกชนิดของเหล็กได้ตามต้องการแล้ว สิ่งที่จะต้องพิจารณาต่อไปคือแบบงานหรือรูปร่างของผลิตภัณฑ์ซึ่งจะทำให้ช่าง สามารถประมาณการใช้

เหล็กและตัดเหล็กได้ถูกต้อง

๒) การอุ่นเหล็ก

การให้ความร้อนเบื้องต้นแก่ ชิ้นงานเราเรียกว่าการอุ่นเหล็ก ซึ่งนับเป็นขั้นตอนปฐมโดยนำเอาเหล็กไปเผาไฟให้อุณหภูมิประมาณ ๓๐๐-๓๗๐ องศาเซลเซียส ใช้เวลา ๑๕-๓๐ นาที ถ้าเป็นเหล็กใหม่ก็เร่งไฟต่อไปให้อุณหภูมิ ๕๕๐-๑๑๐๐ องศาเซลเซียส เพื่อจะได้เตรียมตีได้ดี แต่ถ้าเป็นเหล็กเก่าต้องนำเอาออกมาตีเคาะให้สนิมและเศษสีหรือสิ่งที่ไม่สะอาดออกก่อน ถ้าหากไม่หมดอาจจะไล่ไฟ ๒-๓ ครั้ง แล้วเคาะสนิมออกให้หมดก่อนที่จะนำมาตีขึ้นรูป เพราะสนิม ที่ฝังลึกลงไปเนื้อเหล็กจะเป็นอันตราย เมื่อช่างตีดีดและตีรีด เนื่องจากจะเกิดเป็นขี้ตะกรันภายในแตกกระเด็นออกมา

๓) กระบวนการขึ้นรูปชิ้นงานเบื้องต้น ขั้นตอนนี้จะเรียกว่าการตีเพนซึ่งมีชื่อเรียกกันตามท้องถิ่นว่า ช้ำมีด หลายเหล็ก ขึ้นหุ่นเหล็ก หรือทุบเหล็ก ในการตีดีดเหล็กและตีรีดเหล็กนี้ ถ้าเปรียบเทียบกับอุณหภูมิที่ใช้ กับสี สีของเหล็กหากอุณหภูมิของเหล็กอยู่ในช่วง ๕๕๐ - ๑๑๐๐ องศาเซลเซียสสามารถเทียบได้กับสีแดงเหลือง ถึง เหลืองเข้ม ท้องถิ่นจะเปรียบเทียบเป็นสีหมากสุกคือแดงเหลืองอ่อน

ตอนที่ ๒ การพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนบ้านนาถ่อนโดยใช้การมีส่วนร่วมกับการจัดการความรู้เป็นฐาน

๔.๒ ผลการจัดการความรู้วัฒนธรรมการตีเหล็กโดยใช้การมีส่วนร่วม

งานวิจัยนี้ได้เน้นการใช้วิธีการปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติมโดยใช้การสัมภาษณ์ผู้มีความรู้ด้านเรื่องราวเกี่ยวกับชนเผ่าไททวนและประเพณีวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับอาชีพตีเหล็กมีดพริก เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมการวิจัย ทำการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) โดยใช้เวทีสาธารณะในการสร้างความเข้าใจ และค้นหาเหตุผลในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมวิจัยในพื้นที่นั้น ผลการวิจัยที่ได้จากการสังเกตกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง นำเสนอผลการวิเคราะห์ ดังนี้ กระบวนการทำงานของเครือข่ายวัฒนธรรมได้ใช้ขั้นตอนการทำงานแบบมีส่วนร่วม ๔ ขั้น คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในการประเมินผลและการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ และงานวิจัยนี้มีความสอดคล้องกับงานวิจัยที่ผ่าน

มาในแนวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมในท้องถิ่น ดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมตัดสินใจผลการวิจัยพบว่า ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สำนักงานวัฒนธรรม จังหวัดนครพนม ตัวแทนวัฒนธรรมตำบลนาถ่อน องค์การบริหารส่วนตำบลนาถ่อน โรงเรียนนาถ่อนพัฒนา และชุมชน ได้มีการจัดประชุมกลุ่มย่อย ปรีกษาหารือในการกำหนดปัญหาที่จะทำการศึกษาวิจัย ร่วมกันคิดแนวทางในการอนุรักษ์วัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นประเพณีที่มีความสำคัญ แต่ในอนาคตหากไม่มีผู้สืบทอดบันทึกข้อมูลและเรื่องราวก็ส่งผลให้ประเพณีนี้สูญหายไปในอนาคต โดยทำการจัดทำโครงการและแผนงานการจัดกิจกรรมเพื่อทำการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชน เพื่อเสนอแก่องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

๒) การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ พบว่า การมีส่วนร่วมของกระบวนการทำงานนี้สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครพนม สภาวัฒนธรรมอำเภอธาตุพนม องค์การบริหารส่วนชาวบ้าน เป็นการทำงานร่วมแรงร่วมใจในการทำงาน ซึ่งส่งผลทำให้การทำงานสำเร็จลุล่วงตามเป้าหมาย

๓) การมีส่วนร่วมในการประเมิน พบว่า ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สำนักงานวัฒนธรรม จังหวัดนครพนม สภาวัฒนธรรม องค์การบริหารส่วนตำบลนาถ่อน โรงเรียนนาถ่อนพัฒนา และชุมชน ร่วมการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลประเพณีที่มีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อน จัดทำเอกสารเผยแพร่ข้อมูลประเพณีและวัฒนธรรมตีเหล็กในรูปแบบหนังสือและแผ่นพับ โดยมีการกลั่นกรองโดย ผู้อาวุโสที่มีความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมความเป็นมาที่แท้จริง เพื่อความสมบูรณ์ของข้อมูลที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง

๔) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ ร่วมรับผลประโยชน์ คือ สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลประเพณีบ้านนาถ่อน ให้ทุกส่วนที่เกี่ยวข้องได้เก็บไว้เป็นข้อมูลสารสนเทศ สำหรับการศึกษา และเป็นข้อมูลพื้นฐานในการส่งเสริม สนับสนุนพัฒนาหมู่บ้าน โดยใช้หลักการมีส่วนร่วมจากประเพณีประจำปีที่มีความเกี่ยวข้องกับอาชีพการตีเหล็ก การนำประเพณีวัฒนธรรมการตีเหล็กเป็นสื่อในการส่งเสริมสนับสนุนคุณธรรม จริยธรรม ด้านความสามัคคี ประองดอง โดยใช้มิติวัฒนธรรมตามประเพณี ส่งเสริมการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชนที่สำคัญในการดำรงชีวิต ซึ่งส่งผลทำให้ชุมชนเข้มแข็งอยู่ดีมีสุข เสียสละ เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

ภาพที่ ๔.๑๑ นายไพจิต ไชยคราม ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้านนาถ่อนเป็นผู้ให้ข้อมูลและความเป็นมาของวัฒนธรรมการตีเหล็กมีดพรว้าและยังเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชนนาถ่อน

ภาพที่ ๔.๑๒ คณะกรรมการโครงการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชนนาถ่อนและสภาวัฒนธรรมตำบลนาถ่อน

ภาพที่ ๔.๑๓ วัดศรีมงคลสถานที่ในการแจ้งข่าวสารโครงการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชนนาถ่อน

ภาพที่ ๔.๑๔ การปฏิบัติตามฮีตประเพณีของชุมชนนาถ่อน

ภาพที่ ๔.๑๕ การแต่งกายของชายชุมชนนาถ่อนชุมชนนาถ่อนโดยการโพกผ้าขาวม้าที่ศีรษะ

ภาพที่ ๔.๑๖ เครื่องมือการเป่าลมให้กับเตาเผาเหล็กแบบดั้งเดิมซึ่งในปัจจุบันไม่มีการใช้แล้ว

ภาพที่ ๔.๑๓ เตาเผาเหล็กแบบดั้งเดิม

ภาพที่ ๔.๑๔ การตีมีดแบบดั้งเดิมอาจใช้แรงงานคน ๒ คน

ภาพที่ ๔.๑๙ การรับคมมีดแบบดั้งเดิมโดยใช้ตะไบขัด

ภาพที่ ๔.๒๐ การตีมีดแบบดั้งเดิมอาจใช้แรงงานคน ๓ คน ซึ่งจังหวะการตีต้องสัมพันธ์กัน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ การพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมโดยใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการความรู้เป็นฐาน : กรณีศึกษาวัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนบ้านนาถ่อน อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการทบทวนวรรณกรรมและศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้อง, รวมถึงการบันทึกข้อมูลภาพถ่ายและเรื่องราวความเป็นมาที่สำคัญจากผู้อาวุโสของหมู่บ้านผ่านกระบวนการเรียนรู้และอนุรักษ์วัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์โดยการพรรณนาความและนำเสนอแนวคิด ทฤษฎีวิธีการที่ได้ทบทวน ร่วมอธิบายข้อมูล เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้คือ ๑) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อน อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และการสืบทอดในอนาคตและข้อที่ ๒) เพื่อพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนบ้านนาถ่อน โดยใช้การมีส่วนร่วมกับการจัดการความรู้เป็นฐานโดยสามารถสรุปผลการวิจัยดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ การดำรงอยู่ของประเพณีและวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนนาถ่อน

ในอดีตประเพณีและวัฒนธรรมการตีเหล็กของชุมชนบ้านนาถ่อน ได้มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงรุ่นลูกหลาน ในอดีตประเพณีที่สำคัญสำหรับการประกอบอาชีพตีเหล็กคือพิธีการไหว้ครูบูชาเตาโดยแบ่งเป็นสองรูปแบบคือ แบบไม่เป็นทางการชาวบ้านจะนิยมจัดทำในวันพระโดยมีการทำพานบูชาแบบขันธุ์ห้า และแบบเป็นทางการจะทำในวันพฤหัสบดีข้างขึ้นของเดือน ๕ หรือเดือน ๖ โดยชาวบ้านมีความเชื่อว่าหากครุว์เรือนใดได้มีการจัดทำพิธีไหว้ครูบูชาเตาถือเป็นการรำลึกถึงบรรพบุรุษและคุณครูบาอาจารย์ที่ทุกคนเคารพ โดยมีการจัดทำปีละ ๑ ครั้ง ซึ่งชาวบ้านจะมีการปรึกษาหารือ, ประชุมโดยมีผู้อาวุโสประจำหมู่บ้านเป็นผู้ให้แนวคิดในการดำเนินการเมื่อหารือกันแล้วชาวบ้านจะทำการนำเครื่องมือทั้งหมดที่ใช้ในการตีเหล็กมาทำความสะอาดและวางอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยและมีการเตรียมเครื่องบวงสรวงไหว้ครู ได้แก่ เครื่องบูชาพระพุทธรูปเป็นพานขันธุ์ห้า, ข้าวตอกดอกไม้, ฐูปเทียน, กรวยดอกไม้ , เครื่องบวงสรวง หัวหมู, ไก่และสุราขาว เมื่อ

เตรียมพร้อมแล้วดำเนินการตามพิธีการสวดโองการเชิญเทพเจ้ามาเป็นสิริมงคล ผู้อาวุโสทำการเรียก ลูกหลานมากราบไหว้และจุดธูปเทียนบูชา เมื่อจุดธูปและกราบไหว้ครบทุกคน รอจนธูปดับหมดดอก ผู้อาวุโสจะทำการทำการสวดเสก เป็นการเสร็จพิธีกรรม และทุกคนที่ร่วมพิธีรับของที่นำมาบวงสรวงไป แจกญาติมิตรที่บ้าน มีความเชื่อถึงความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ได้รับเครื่องบวงสรวง

สำหรับในปัจจุบันด้วยกระแสความเจริญทางด้านวัตถุและโลกาภิวัตน์ รวมถึงกระแสความเจริญก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรม ส่งผลให้แต่เดิมการตีมีดเพียงเพื่อนำมาใช้ในการ ประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่รอด ถูกปรับเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการค้าขายในทางพาณิชย์ มากยิ่งขึ้น มีการนำเอาเครื่องจักรและเครื่องทุ่นแรงมาใช้ทดแทนคน อาทิเช่น การตีมีดจากแรงงานคน ถูกปรับเปลี่ยนเป็นเครื่องจักร เนื่องจากสามารถผลิตได้ครั้งละจำนวนมากๆ ผลจากกระแสความเจริญ ส่งผลให้เกิดการเสื่อมถอยทางด้านวัฒนธรรมและประเพณี ความเชื่อในพิธีกรรมลดน้อยลง แบบ ดั้งเดิมที่บรรพบุรุษได้กระทำมาในอดีต โดยจากการศึกษาพบว่าการทำพิธีบูชาเตาในวันพระในปัจจุบัน ได้สูญหายไป คงเหลืออยู่เพียงการทำบุญประจำปี อย่างไรก็ตามประเพณีการบูชาเตาและเครื่องมือ ในการตีมีดของหมู่บ้านประจำปียังคงมีการบวงสรวงและบูชายังคงอยู่ แต่จะทำในรูปแบบของการ รวมตัวกันของชาวบ้านทั้งหมู่บ้านจัดทำกิจกรรมบูชาร่วมกัน

๕.๑.๒ การพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมการตีเหล็กชุมชนบ้านนาถ่อน โดยใช้การมีส่วนร่วม

รูปแบบการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชนบ้านนาถ่อน มีการดำเนินการแบบมีส่วนร่วมในลักษณะ ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้านเป็นผู้นำในการร่วมมือกันอนุรักษ์วัฒนธรรมและส่งเสริม การอนุรักษ์วัฒนธรรมผ่านการดำเนินกิจกรรมและรวบรวมข้อมูล ด้านวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชน ในสถานที่สำคัญของชุมชนได้แก่

๑) สภาพวัฒนธรรมตำบลนาถ่อน มีการรวบรวมข้อมูลความเป็นมาและ เรื่องราว ประวัติศาสตร์ของชนเผ่าไททวน โดยมีผู้อาวุโสและปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้มีบทบาทในการ เก็บรวบรวมข้อมูลดั้งเดิมโดยมีการถ่ายทอดสู่รุ่นลูก โดยใช้ การร่วมกิจกรรมวันสำคัญของตำบล อาทิ เช่น งานบวงสรวงศาลปู่แสง งานบุญใจบ้าน ซึ่งมีการถ่ายทอดโดยผ่านกิจกรรมการเล่าเรื่องและ รวบรวมเป็นหนังสือประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรมและอาชีพดีวิถีของชุมชนเผ่าไททวนบ้านนา ถ่อน

๒) ศูนย์การศึกษาวัดศรีมงคล ซึ่งจากข้อมูลประวัติศาสตร์ของชนเผ่าไทกวนบ้านนาถ่อนมีความเชื่อว่า มีการสร้างควบคู่กับการก่อตั้งหมู่บ้านนาถ่อน ซึ่งเป็นสถานที่และแหล่งการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านโดยใช้วิธีการสอนหลักศาสนาและส่งเสริมหลักคุณธรรมและจริยธรรมให้เด็กและเยาวชน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และเรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรมของบ้านนาถ่อน

๓) องค์การบริหารส่วนตำบลนาถ่อน เป็นสถานที่ให้บริการและประสานงานข้อมูลการค้นหาค้นหา ผู้รู้และผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน รวมถึงเป็นแหล่งพิพิธภัณฑ์ของชุมชน เป็นสถานที่ สานิตและแสดงขั้นตอนและกระบวนการตีเหล็กมีดพั่วของชุมชนบ้านนาถ่อน

๔) โรงเรียนนาถ่อนพัฒนา เป็นแหล่งการเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมของชุมชนบ้านนาถ่อนในระบบการศึกษา ที่มีการบูรณาการการเรียนการสอน ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนพร้อมทั้งมีการส่งเสริมหลักคุณธรรมจริยธรรม ให้กับเยาวชน โดยมีครู อาจารย์เป็นผู้กำหนด ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษา และจัดหลักสูตรการเรียนการสอนที่มีเนื้อหาด้านประวัติศาสตร์ของชุมชน และการส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณี ซึ่งเป็นรูปแบบของกิจกรรมทางวัฒนธรรม ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของโรงเรียน ชุมชนและหน่วยงานราชการส่วนท้องถิ่น

๕) กลุ่มอาชีพตีเหล็กบ้านนาถ่อน ซึ่งได้มีการจัดตั้งอาชีพตีเหล็กของชุมชนโดยมีระบบการบริหารงานร่วมกับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น โดยกลุ่มอาชีพตีเหล็กทำหน้าที่เผยแพร่ขั้นตอนและวิธีการตีเหล็กมีดพั่ว และทำหน้าที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาของการตีเหล็กแบบดั้งเดิมให้แก่ผู้สนใจ ผ่านกิจกรรมศึกษาดูงานของ กลุ่มที่มาเยือนและศึกษาวัฒนธรรมของชนเผ่าไทกวนบ้านนาถ่อน

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

๕.๒.๑ จากผลการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมของชาวบ้านและองค์กรต่างๆในชุมชนจากการจัดการความรู้ด้านวัฒนธรรม ประกอบด้วยปัจจัยหลายด้านที่ทำให้เกิดความร่วมมือของทุกภาคส่วนในชุมชนทำให้เกิดการจัดการความรู้ด้านวัฒนธรรมอย่างเป็นรูปธรรม โดยมีผู้อาวุโสเป็นแกนนำในการรณรงค์การอนุรักษ์วัฒนธรรมของบ้านเกิด ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากความเคารพและศรัทธาใน

ฐานะที่มีวิทยุและประสพการณ์ รวมถึงการมีกลุ่มเครือข่ายจำนวนมากในชุมชน ซึ่งลักษณะการอนุรักษ์วัฒนธรรมดังกล่าว สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปรีดา พูนสิน (๒๕๕๔) ที่ได้ทำการวิจัยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้ทางศิลปวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนวัดโสมมณีส ซึ่งได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านโดยอาศัย โรงเรียน วัด ร่วมกันประกอบกิจกรรมอนุรักษ์วัฒนธรรม อาทิ เช่น การจัดมุนิทธการให้ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมของหมู่บ้านแกเยวชน นอกนั้นจากการศึกษาพบว่า ประชาชนได้มีการรณรงค์ให้โรงเรียนมีการจัดกิจกรรมในชั้นเรียนโดยให้มีการสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติของชุมชน เพื่อให้เยาวชนมีความเข้าใจในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมความเป็นมาของชุมชน เช่น การให้ครูเขียนไต่เขียนเครื่องมือที่สำคัญในการตีพิมพ์และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ซึ่งการจัดกิจกรรมนี้ส่งผลให้ครูเกิดความสนใจและเข้าใจในความเป็นมา และวัฒนธรรมประเพณีที่สำคัญและมีคุณค่าเพื่อไม่ให้สูญหายไปในอนาคต นอกจากนั้นงานวิจัยนี้ยัง สอดคล้องกับงานวิจัยของสกล เทพภูบาล (๒๕๕๐) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการศึกษา โรงเรียนจอมศรีพิทยาคารสำนักเขตพื้นที่การศึกษาอุดรธานี ผลการวิจัยพบว่าประชาชน และชุมชน ควรมีส่วนร่วมในการตัดสินใจการปฏิบัติการ และรับผลประโยชน์ด้านการจัดการความรู้ ด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ของชุมชน โดยมีการประสานสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งการจัดการองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม มีความโดดเด่นด้านการส่งเสริมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นอย่างดี ซึ่งมีวิธีการ และแนวทางการดำเนินงานต่าง ๆ ในการจัดการองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรม

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้ได้ใช้วิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้เกี่ยวข้องและการจัดการความรู้ ผลจากการวิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมดังนี้

- ๑) ควรส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมการตัดสินใจและวางแผนการอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชน ผู้นำชุมชนควรมีความรู้และแนวทางในการดำเนินการอนุรักษ์วัฒนธรรม
- ๒) ควรกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมและเสียสละในการดำเนิน ด้านประโยชน์ส่วนรวมทั้งลงมือปฏิบัติตามแผนการดำเนินการอนุรักษ์ที่กำหนดไว้
- ๓) ควรมีโครงการพัฒนาและให้ความรู้บุคลากรเกี่ยวกับวิธีการและแนวทางการอนุรักษ์วัฒนธรรมในชุมชน

๔) ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการประเมินผลประเมินผลโครงการ เพื่อให้เกิดการพัฒนาและแก้ไขปัญหาการเสื่อมถอยของวัฒนธรรมและประเพณี ของชุมชนและท้องถิ่น